

A MAGYAR NEMZETI
IRODALOM TÖRTÉNETE

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL A JELENKORIG

RÖVID ELŐADÁSBAN.

ÍRTA

TOLDY FERENC,

KIK. TANÁCSOS, HAGY. TUD. AKAD. BENEDEK TAG, A M. SIR. EGYETEMI KÖNYVTÁR
IGAZGATÓJA, S A M. NYELVÉSZET ÉS IRODALOMTÖBTTÉBT RENDES TANÁRA, A M.
KIB. GYMS. TANÁBVIZBOÁLÓ BIZOTTSÁG S A KISFALUDY-TÁRSASÁG ELNÖKE STB.

HARMADIK, JAVÍTOTT, KIADÁS.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST,
AZ ATHENAEUM TULAJDONA.

TARTALOM.

NEGYEDIK RÉSZ: LEGÚJABB KOR.

A második virágzás kora.

11. A nyelvújítás e's szépítés, s a költői classicismus kora (1808—18-30).

76.	§. Általános jellemzés.....	3
77.	§. A nyelvújítási harc. Kazinczy Ferenc. Az üldözés stádiuma	4
78.	§. Folytatás. — Az újítási harc tanbírálati stádiuma. Vég diadal	7
79.	· §. Széppróza. — Kazinczy Ferenc	9
80.	§. A próza állapotja. Kazinczy iskolája	12
81.	§. Az új iskola költészete	13
82.	§. Folytatás. — Classicismus. Kazinczy Ferenc.....	15
	— Kazinczy Ferenc élete.....	17
83.	§. Folytatás. — Berzsenyi Dániel. Kisebb költők.....	18
84.	§. Érzeményes lyra. Kölcsey Ferenc. Kisebb költők. — Meseköltészet	21
85.	§. Formaszigor nélküli költők. — A népies elem újabb jelentkezése.	
	• Vitkovics.....	24
86.	§. Eposi kísérletek. — Horvát Endre	26
87.	§. Drámai mozgalmak. Bolyai és Gombos	27
88.	§. A nemzetes műköltészet időszaka. Kisfaludy Károly	29
	Kisfaludy Károly élete.....	30
89.	§. Drámai költészet. Kisfaludy Károly, annak megalapítója	32
90.	§. Folytatás. — Katona József. Kisebb költők	35
91.	§. Folytatás. — Vörösmarty első fellépése a drámában	38
92.	§. Az Auróra-kör. — Lyrai költők. Kisfaludy Károly, Bajza, Vörösmarty.....	39
93.	§. A classicai-nemzeti epos. Annak kezdete. Székely Sándor	42
94.	g. Folytatás. — A classicai-nemzeti epos fejlődése. Czuczor	43
95.	§. Folytatás. — A classicai-nemzeti epos tetőzése. Vörösmarty Mihály.....	45
	Vörösmarty Mihály élete	48
96.	§. Folytatás. — Debreczeni, Horvát Endre	49
97.	§. Tudományos irodalom. Országos törekvések a m. nyelv érdekében.	
	M. tudományos intézetek.....	52
98.	§. Tudományos folyóiratok	54
99.	§. Széptudományi mozgalmak	57
100.	§. A theologiai irodalom feléléde.....	58
101.	§. A bölcsészet emelkedése. Köteles. — Jog sállamtudományok.....	60
102.	§. Történetírás és segédtud. — Virág. Horvát István.....	63

IV

103.	§. A nyelvtudomány hanyatlása. — Classica literature	67
104.	§. Az irodalomtörténet újabb stádiuma. — Magyar jelesírók kiadásai	70
105.	§. Természeti, szám- és hadi tudományok. — Műnyelvi nagy reform. Bugát Pál	72
106.	§. Az úgynevezett Oonversations-Lexiconi pör. Az időszak vége	75
<i>III. Széchenyi kora, vagy a nyelv « irodalom egyetemet virágzása életben, tudományban, költészetben (1831—1849).</i>		
167.	§. A kor fő tényezői. — A Kisfaludy Károly köre.....	76
108.	§. A magyar Akadémia	78
109.	§. Egyesületek, intézetek. — Irodalmi időszaki sajtó.....	80
110.	§. Széchenyi István. — Politikai időszaki sajtó.....	82
111.	§. A nemzeti nyelv általános elterjedése s országos vég diadalma	84
112.	§. Tudományos irodalom. — Általános tekintet	85
113.	§. A theologiai irodalom tovább fejlődése. Guzmics.....	86
114.	§. Bölcsészeti mozgalmak. — Neveléstudomány	90
115.	§. Jogtudományi irodalom. Szalay László	93
116.	§. Politikai irodalom. — Gr. Széchenyi István	95
	Gr. Széchenyi István élete . . . »	98
117.	§. Folytatás. — Wesselényi Miklós	100
118.	§. Folytatás.— Politikai hírlapirodalom. Kossuth Lajos. Gr. Dessewffy Aurél	101
119.	§. Folytatás. — Nemzetgazdasági iskola. Gr. Dessewffy Emil.....	103
120.	§. Folytatás. — Központosító iskola.— Szalay László. B. Eötvös József.....	104
—	Szalay László élete	106
	B. Eötvös József élete	108
121.	§. Politikai szónoklat	110
122.	§. Történelem. Horváth Mihály.....	114
123.	§. Utazások a magyar östörténet érdekében. Körösi Csorna Sándor. Reguly Antal.....	120
124.	§. Föld- és államrajz. Útleírások	124
125.	§. Természettudományi mozgalmak	127
126.	§. Matematikai és hadi tudományok	131
127.	§. A nyelvészet felvirágzása; annak élén az akadémia	133
128.	§. Szótárirodalom	136
129.	§. Classica philologia	138
130.	§. Széptudományok. Henszlmann, Erdélyi	140
131.	§. A próza állapota. — Akadémiai szónoklat	142
132.	§. Költészet. — Általános nézet.....	144
133.	§. Lyrai költészet. — Vörösmarty és társai	147
134.	§. A classicisták epigónjai.....	150
135.	§. Új lendület. Petőfi Sándor.....	153
	Petőfi Sándor élete.....	156
136.	§. Tan és gúnyköltészet. Vajda. Arany	157
137.	§. Sziúgy és színiköltészet	161
138.	§. A szomorújáték és dráma. Vörösmarty újabb művei	164

V

139.	§. Vörösmarty követői. A szinszerűség érvényre-jutása.Szigligeti.....	167
140.	§. Az újfrancia drámaiscola költői. — Visszahatás. HúgóKároly.....	169
141.	§. Vigjátékirók	173
142.	§. Az új műepos. Garay	175
143.	§. A népies epika. Petőfi. Tompa. Arany.....	178
144.	§. Regény s novellairodalom. Annak előzményei	180
145.	§. Jósika, a magyar regényirodalom megalapítója.....	181
146.	§. A kor többi elbeszélői.....	184
147.	§. B. Eötvös József regényköltészete.....	185
148.	§. Idegen jelesművek műfordításai.....	187
149.	§. Magyar irodalomtörténeti mozgalmak. — Magyar jelesírók kiadásai.....	188
150.	§. Az időszak vége	189

A MAGYAR NEMZETI
IRODALOMTÖRTÉNET
TANKÖNYVE.

NEGYEDIK RÉSZ.
LEGÚJABB KOR.

Második virágzás kora»

II. A nyelvújítás és szépítés, s a költői classicismus kora.

1808-1880.

76. §.

Általános jellemzés.

Míg a közelebb lefolyt időszak, mint az útkeresés, kísérletek 8 ígx a soknemű irányok kora, az ingadozás, a befejezetlenség benyomását teszi a vizsgálóra: a jelen időszak az *új iskolának* egy makacs és elfogúlt többséggel folyt *küzdelseit* tünteti fel, melyekben az, az elvviták terén végre is diadalmaskodott, míg kitűnő eredeti szellemek classicitásra emelkedett művei által mind a nyelv, mind a költészet megifjodva, szebb fényben mint valaha, kelt elé. Az éizme, mely magát ott és itt érvényesítette, a s z é p —, azon *név* pedig, melyhez minden siker visszaviendő, Kazinczy Ferencé volt, Nincs ez egész időszakban egy jelentékeny író sem, kinek kultú-

rájára, ízlésére, írói életére ő, többnyire döntőleg, ne hatott volna, ki nem véve azokat sem, kik vele ellenkeztek. S nem csak az óclassici stílnak, prózában és költészetben, teremtője ő; nem csak feje költészetünkben a classical, és egyszersmind a modern műiskolának, remekelő mindkettőben; hanem a nyelvnek tökéletes átalakítója a szépnak elnöklete alatt, s az irodalomnak művészté emelője. A költészetben ugyan már 1820 óta nagy fordulat állt be Kisfaludy Károly, s a majdan hozzá csatlakozó Vörösmarty által: a classicismus felett önálló nemzeti irány, az addig uralkodott alanyi (lyrai) költészet mellett a tárgyilagos (drámai és elbeszélő) lépvén előtérbe: de ez iskola is nem csak Kazinczyból indult ki, hanem vele a legszorosb összeköttetésben maradt. — A szigorúbb *tudomány* is bátrabban indult orgánuma, a műnyelv, megalkotásának; s tartalmilag is haladást mutatott különösen a theologiai és bölcsészeti téren. Végre dicsőén fejezte be ez időszakot az 1825-ben kezdődött s 1830-ban lehető sikerrel koronázott nemzeti visszahatás, mely úgy követte az 1815-ben átalakult s a verónai congressusban betetőzött világhelyzetnek hatását Magyarországra, mint egykor az 1790-ki visszahatás a József korát. Nyelv és nemzetiség új biztosítékokat nyert, s amaz fő tényezőjévé lett egy új irodalmi életnek. Az akadémia az nap alakított meg Pozsonyban, melyen Pesten Kisfaludy Károly haldoklani kezdett. Ezzel volt a Kazinczy-Kisfaludy-időszak befejezve.

77. §.

A nyelvújítási harc. Kazinczy Ferenc. Az üldözés stádiuma.

..... Én láttam a zvert
 8 a versengüket nem békére vontam,
 Hanem bevesb s még makacsb vitára.
 Ki nyugtot óhajt, harcra kél...

Kazinczy

Mióta magyar irodalom van, az írók újítottak. Képeztek t. i. új szókat oly fogalmakra, melyeket a nemzet azelőtt nem bírt, vagy idegen szókat vettek át, a régi századokban még gyakran a magyar ajak sajtáságaihoz idomítva azokat, később csak kurtítva, míg végre a nyelv áthasonító ereje meggyengülvén, egészen megtartva idegen formájokat. Az ómagyar Halotti Beszédttől kezdve, keresztül az öszves középkoron, minden emlékeinkből számos ily új vagy meghonosított polgárait mutathatunk ki nyelvünknek, eleinte természetesen a

vallásbeli előadásokban, a XVI. század óta a theológiában és jogban, a XVII. óta már a bölcsészet, költészet és reál tudományokban is. A XVIII-ban Barcafalvi Szabó Dávid reformatori vakmerőséggel hírlapjában is újított, de tudomány s ízlés nélkül, a jót csak néha Ösztönszerűleg találva el, s követtetve mégis, különösen a többnyire tudatlan fordítók által: mi Kazinczy Ferencet, még 1789-ben a helytelen gazdálkodás ellen felszólalásra bírta, e azon nyelvészeti mozgalmat idézte elő, melynek fő érdeme a szóképzés törvényei nyomozásának megkezdése volt (71. §.). Ez alatt Kazinczy más eszközökkel nyúlt gyakorlatilag a nyelv átalakításához 1788—94 közt megjelent műfordításaiban, féltéken és tartózkodva, nem annyira új szók, mint új szófűzés által az újság báját öntve el beszédén, egyszersmind pedig eladdig ismeretlen választékossággal s tárgyyszerűséggel használva fel a nyelv adott anyagát (63. §.). Teljesen azonban s egész rendszerré a szépészeti nyelvreform eszméjét csak hét éven túl tartott szomorú fogsága idejében érlelte meg. T. i. gyakran érezte műfordítói dolgozásai közben, mikép a magyar nyelv számtalan fogalmak és fogalomárnyalatok kifejezésében *szűk és ingadozó*; hogy a régi rövidséget és hathatóságot, a századok folytában erőtlenül áradozó s *köznapias beszéd* váltotta fel; tudta, hogy *minden jnűnemnek saját nyeles van*, s míg a beszély és polgári színmű az élet szépitett nyelven szól, a tragédia s az epos méltóságot és fennséget, a lyra dallamos, képes, gyakran fellengő beszédet kíván; minden tárgy, forma, sőt minden jellem és író más-más nyelvet és hangot. Ily, a piac nyelvétől különböző, szebb, nemesb, jellemzetesen változni tudó irodalmi nyelv megteremtésére legalkalmatosb útnak tartotta Kazinczy a műfordítást, mely nem csak *azt* adja vissza, mit az eredeti, hanem a műnem s az író saját *módját* is; 8 adandó volt már ez úttal hosszabb sorát a *különböző* nemű s egyeniségű írók műveinek, mi által alkalmat nyerjen nyelvtálatalkító eszméjét minél több irányban létesíteni, ha köz részvét karolta volna fel »Egyveleg írásai« gyűjteményét, melyet Marmontel »Szívképző Regéivel« 1808 nyitott meg. Szükségesnek látta tehát a levelezéseiben évek óta fejtegetett és védett tételt közönség elibe hozni. Hogy a köz figyelem annál biztosban meghódíttassék, s a kérdés általánosb és döntő megvitatás tárgyává legyen, először is a gúny és élesség fegyvereivel nyílt harcot izent az ügy ellenségeinek (»Epic-tola Vitkovics Mihályhoz«, »Tövisek és Virágok«); majd komoly nyugalommal és tudományosan tárgyalta azt Dayka és Báróczy életrajzaikban; végre gyakorlatilag érvényesítették azt ő maga, barátai és

tanítványai, élőkön a nem sejtett nagyságban feltűnt Berzsenyi, költői és prózai írásaikban. Lángba borult a magyar irodalmi világ, írók és közönség két táborra oszlottak: egyfelől állt a »puristák«, *sorthologusok*«, az ósdiak tábora, védve a nyelv »szüzeségét«, tulajdonképp a megállapodást, melynek képviselői e párt szerencsétlenségére tehetség és ízlés nélküli férfiak, de támogatva még a közönség legnagyobb része által; másfelül a nyelvrontóknak, és gúnyosan neologusoknak, *újtóknak* nevezett haladók felekezete, melyben együtt volt minden, mit a kor lelkeségben, talentomban, előállító erő és művelt ízlésben bírt, s részén a nemzet színe, tehát a kisebbség, s az ifjúság, tehát a jövő, de mely mohó túlzásai által az ügyet, bár mulólag, compromittálta inkább, mint előmozdította. A társas téren, gyűléseken, a sajtóban kongattatott a vészharang, s annál zajosabban, mert az ósdiak tiszta, de korlátolt meggyőződéséhez járultak a személyes rokon- és ellenszenvek is. Különösen a *keszthelyi* kör (Takács József, Kisfaludy Sándor, Ruzsák, Horvát Endre stb.) gr. Festetics György vezérlete alatt, megtagadva mástól azon szabadságot, melyet maga elég bátran gyakorolt, tömött ellenzékképpen lépett útjukba e lelkes igyekvéseknek; eleinte szintén csak szóval, magán és köz körökben, utóbb azonban a sajtó terén is a piritó hírre vergődött « *Mondolattal*» (1813), mely az avatatlan újtóknak harminc év óta elkövetett minden vétkeit *Kazinczy* nyakába tolt, s ezt, és mellette az újiskolának ép' ekkor meteorként feltűnt legragyogóbb tagját, Berzsenyit, tüzte ki gúnynyilai tárgyaúl. Erre, nem javalandó de természetes visszahatásként, az elmés gúnyos « *Felelet a Mondolatra*» következett *Szemere* és *Kölcsey tő]* (1815). A két fél közti ellenkezés szenvedélyes gyűlölséggé fajult, mindenik túlment saját elve határain; s miután *Hdmeczy* 1814-ben *Kazinczy Munkái* nagyobb gyűjteményét lelkesedett szavakkal hirdetvén, az meg is indult *Kazinczy* gyakorlati feleletekén: izgatás, lebeszélés, a kiadó Trattner ijesztese által a nagy vállalat, kilenc kötet után, megakasztatott; megyei gyűléseken *Kazinczynak* az írástól kormányi eltiltatása indiiványoztatott; Veszprémből pedig egy második, érzékenyebb, csapás méretett fejére. T. i. az ő és *Kisfaludy Sándor* leveleik Ruzsák József hahóti apáthoz, melyekre Kisfaludy neheztelése a Himfy bírálatáért szolgáltatott okot, s melyek csakhamar a nyelvújítás kérdésére, sőt *Kazinczy* személyes bántalmazására tértek át, egy füzetbe gyűjtve, számtalan másolatokban elterjesztettek a *keszthelyiek* által. Közönséges volt az izgalom mind a két részen, és — mint az egykorú Teleki Jó-

zeef festé az állapotot — » minden pártot nem fogott hazafiak, sőt még a két felek közül is a kevesbbé hevesek rettegve és lelkendezve várták a csata kimenetelét, a dolog bővebb kifejtését, a kérdés vég elhatározását. A győzedelmesnek dühe, akármelyik legyen is az, kerülhetetlen romlással fenyegeti nyelvünket«

Irodaion. Kazinczynak fordított Egyveleg Írágai. I. Saéphalom 1808. Rocbaufoucauldinak Maximál, Kaainczy F. Béce és Trieit 1810. Poétái Epietola Vitkorice Mihály barátomhoz, Széph. 1811. Tövisek *io* Virágok. Bzéph. 1811. Dayka Gábor Versei és Kazinczynak Poétái Berke, Pest 1813. Báróczynak Minden Munkái (az életrajs a VIII. kötetb.) Pest 1814. — »Mondolat, sok bővítmenyekkel és egy kiegészített újszótárral együtt. Dicshalom 1813. Felelet a Mondolatra. Pest 1816. — Kazinczy F. Munkái, 9 köt. Pest 1811—6. — Kazinczy Ferencnek ée Kisfaludy Sándornak Rusaek József hahóti apáturhoz írott Tudományos Leveleik. 1816. (kézirat) Kazinczy Ferenc Glottomacbusai, kiadta Kazinczy Gábor. Pest 1873.

78. §.

Folytatás. — Jz újítási harc tanbírálati stádiuma. Vég diadal.

Kivivánk
A szép hazát, s most béke boldogit
KAZINCZY

A »kilenc kötet,« mely a fiatal ivadék által lelkesedéssel fogadtattott, csakugyan túlment a határon, és az ügy higgadtabb barátai-ban is, épen azért, aggodalmat gerjesztett. Használt ugyan Kazinczy ezAmos hosszú, s gyakran nem jól hangzó származékok helyett elvont gyököket, továbbá új származékokat, avúlt és tájszókat, mik eléggé megbotránkoztatták az ósdiakat, a mérsékelt olvasók által pedig csak sokalltattak, míg azok mai nap, kevés kivétellel, már köz kincsévé lettek nyelvünknek, s többé fel sem tűnnek; de sokkal sűrűben élt idegen, különösen francia szókkal, parancsoló szükség nélkül, mik bajosan olvadnak be a magyar beszédbe; s ismét idegen szókkal, azoknak sem eredeti alakjokban, sem magyaros, hanem szinte idegen, végzéseikkel (paradiz, phantasie stb.); e mi a legnagyobb tévedés volt, idegen szólások szó szerinti követésével, többnyire szükség nélkül: e lm, különösen e neme az újításnak volt az, mely a nyelvet eredeti sajátosságából végre teljesen kivetköztetendő, méltó aggodalmakat költött T. i. egyes hibás vagy darabos szók külső foltokat ejtenek a nyelven, melyeket az idő végre is kiirt, néha azonban tūr is, s így azok lassanként csak egyes s alig észrevehető foltok maradnak, míg az elhatalmazó idegen szólamód a nyelv szellemi

arcát vesztegeti meg. Szerencsére, a szűtyongatások által nevelt első hevesége csakhamar múlván, még »Munkái« bírálatának megjelenése előtt letért Kazinczy e síkos útról, e már 1817-ben, a mérsék szellemében látott hozzá egy második kiadás tisztázásához, de mely meg nem jelent.

Az alatt a nagy kérdés tudományos tárgyalásba vétetett. Az első ily toliharcot az újjiskola ellen *Beregszászi Pál* (71. §.) és szentesi mester *Sipos József* támasztották: amaz a m. szószármaztatás és képzésről írt deák munkájában (1815), ez a főleg Folnesice, Pethe és Helmecezy ellen intézett »Ó és Új Magyarban« (1816); melyekre *Kazinczy a »Tudományos Gyűjtemény«* című haviiratban felelvén (1817. XII.), *Beregszászi* hallatta az utolsó szót »Pannaháború nemzeti nyelvünk dolgában« című röpiratában (1820). Ez számtalan nyelvészeti tévedések mellett sok becses nyelvtényt, 8ípos sok méltó gáncsot hozza fel különösen a tudományos munkák ügyetlen fordítói ellen: mindkettőnek bal nézeteit a neologismus irodalmi és szépészeti érvényéről lerontotta védveivel Kazinczy, gyakorlatilag az idő. A másik harcot a keszthelyi kör, de jól megőrzött névtelenség leple alól, indította egyenesen Kazinczy 8 a »kilenc kötet« ellen, ezek bírálatában s a »Receneiokról« elnevezett cikkben, melyekre Kazinczy »Antikritikájában,« s azon virtuositással írt értekezésében, melynek címe: *sOrthologus és Neologus nálunk és más nemzeteknél*« felelvén, a nyelvújítás történetével és elméletével a kérdést diadalmasan kivívta (Tud. Gy. 1818). Ezek közben a kor két folyóírása, s a politikai és gazdasági lapok is, nyelvészkedve, számos nagyobb-kisebb cikkeken apró harcot folytattak, míg, Kazinczyt is megelőzve (még 1816), *Helmecezy* a Berzsenyi második kiadása előtt »Az úgynevezett újításokról a nyelvben« értekezett, s történeti úton állapította meg az újítás jogosultságát; a Marczibányi-Intézetnek 1817-ben kihirdetett jutalomkérdésére írt koszorús munkájával pedig: »A m. nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szó'ásmódok által« az elfogulatlan, higgadt és mívelt *gr. Teleki József* a szélsőségeket szerencsésen kiengesztelte. Mert e philosophiai lélektől áthatott, rendszeres és kimerítő tárgyalásban a tiszta objectív felfogás, az ovatos, de nem kevesebb következetes középén járás, s a mérsékkel pároséit határozottság meglepő s meggyőző volt egyszersmind.

Még egy pházis volt hátra az újjiskola életében. Az »*Auróra-kor*« nem csak a költészetbe hozott nevezetes és üdvös változást: neki sikerült a nyelvújítás uralmát is, gyakorlatilag, *általános ér-*

Vényre juttatni. *Kisfaludy Károly* a színpadra vitte az új nyelvet, s köz kedvességü munkái tarka seregével terjesztette, s elismertette azt a nővilág által is mindinkább szaporodó olvasó közönséggel. Munkásán hozzá csatlakoztak Kölcsey, Szentmiklósy, Horvát Endre, az új erők közöl Bajza, Czuczor, Vörösmarty, az öszves fiatalsággal; vakmerő, sőt sokáig botránkoztató bátorsággal Helmecezy, s az ennek 6 még mind a » kilenc kötet «-nek behatása alatt állva, szabály és mérték nélkül Kovacsóczy és Schedel, compromittálva ekép az ügyet s annak fejét: mire ismét duzzogni kezdett a kritika, Döbren-tei pedig, Kazinczy elébbi híve, ezt tette felelőssé túlzó követőinek nyelvrontásaiért Rőpiratkák jöttek, sőt egy új Mondolat ütötte fel fejét, az » *Vj szellem*« (1824), vígjáték alakjában, több elevenség-gel és elmésséggel a réginél, de szintoly igazságtalanul idegen vagy már elfelejtett vétkekért ostromolva a tanítványokkal együtt a mestert is. De a közönség nem nevetett többé, mint a régi Mondolat felett Mint elkésett utójátéka a neologismusi drámának, hatás nélkül elpendült Az előtt megyék nyugtalankodtak a nyelvújítás miatt: 1825-ben az országgyűlés szónokai széltiben éltek annak vívmányaival, *Az ügy diadala telje*» volt.

Irodalom. Beregnázi: Dissertatio philologies de Vocabulorum derivations et formations. Pest 1815. »A Tudom. Gyűjteményből kihagyatott két darab értékeséé": I. Pennahaború stb. Nem-Pesten (Patak) 1810. — *Sípor:* Ó éa-Új Magyar, vagy rövid értékeséé, miképpen kelljen az 6 magyarsággal együtt az újat egyesíteni? Pest 1816. — *Teleki:* Jutalomfelelet a M. Nyelvről, kiadta Horvát István. I. Pest 1821 — *M. és N.:* Új Szellem, vagyis Újmagyarok útja Helikonra. Szeged, 1824.

79. §.

Szép-próza. — Kazinczy Ferenc.

A Kazinczy nyelvreformjának hatása nem lett kevésbbé érezhető *a prózai előadáson*, mint a költészetben, sőt még inkább amazon: mert míg a költői nyelv általa nemesült és tökéletesedett, *a prózát művészetté egyenesen ő teremtette.* Voltak egyes íróink előtte már, kik a prózának hathatóságot mint Pázmány, férfias csint mint Faludi, naiv ketszet mint Mikes, egy nemét a társas elegantiának mint Báróczy, antik egyszerűséget mint Virág, adtak: *a gáncs tálán szépség tökélyét* az tőle nyerte.

Kazinczy prózai munkái közt első helyt *műfordításait* kell említenünk, mert ezek által képezte ki ő maga magát, ezek voltak leg-

inkább elterjedve, s így a legnagyobb hatást is ezek gyakorolták. Fordítási elméletének velője e szavaiban foglaltatik: »Nem néztem elégnék csak a *munkát* hozni által: azon voltam, hogy *íróm* is áltadjön minden szeretett sajátjaival; azon, hogy ne én láttassam szólni az író *helyett*, hanem hogy ő általam.« Éhez képest ő sok szabadsággal élt a *dolog* körül, de hűséggel igyekezett visszaadni a *formát*, az eredetinek *szellemét*: mit óclassicus írók, névszerint *Ciceró* és *Sallust* körül meg is közelített: ott különösen a cicerói szónoklat és levélpróza, itt a sallusti históriai irály szép másait állítva fel; de ámbár erre törekedett a *modem írók* hosszú soránál is a »kilenc kötetben« s azokon kívül, *itt* az nem sikerült. Adott ugyan *postai prózát* (Herder, Gessner, Osszián, Pyrker), *elbeszélőt* különféle nemekben (Marmontel, Sterne, Herder, Wieland, Goethe, Mailáth), *levélbelit* (Bácsmegyei, Yorick), *leirót* (Brydon, Bouffiers), *drámait*, a komoly, víg, sőt bohós nemben is (Goethe, Lessing, Moliére), *philosophiait* (Rochefoucauld), *tanszerút* (Herder pályairata a széptudományok befolyásáról, Wieland értekezései Horác Leveleihez stb.) stb.; de erős egyénisége mindenütt magának hódítá meg a felvett anyagot, és szépszerűi lángelméje saját képére teremté át eredetiét. Másfelül, eltekintve a maga által tetteleg visszavont xeuologismusoktól, melyek sokszor valódi foltokat ejtettek a legszebb helyeken; el a komoly drámai dictiótól, mely neki nem sikerült; s végre a népmeséi előadástól, mely akkor általában még irodalmi stílben szólott: Kazinczy, e hosszú sorával a derék műveknek, *a legmagasbat eredményezte, mit a magyar széppróza eladdig felmutatott*, sőt erőre, majd ismét lágy-ságra, kényes ízlésre s a kifejezés bevezett tökélyére nézve mind máig is felülmúlva, desőt elérve, sincs. E munkák tehát azok, melyekkel meg lön mutatva, hogy a magyar próza a rómainak komoly szépségét s a franciának minden kecséit kifejteni képes: de a választott művek nagyobb részt elvesztették már ma vonzó hatásokat. Ellenben

Eredeti, valamint költői, úgy prózai *munkái* azok, melyek elavúlhatatlan tartalmi s formai szépségükkel — ha egyszer összegyűjtve, együtt világot látni fogtak — élni és hatni fognak, míg a magyar népből a szép iránti fogékony-ság ki nem hal. Három fő csoportot képeznek azok, melyek is a következők:

1. *A nyelvet és irodalmat érdeklő, értekező, bíráló, vitázó iráiai*, Az álláspont újsága s eszmegazdagság mellett azon szellemdús, eleven, s mindig elegáns módnál fogva, melylyel tárgyait minden oldalról

megvilágítja; a bebizonyítás parancsoló, a rábeszélés hódító erejénél, s azon nemességnél fogva, melylyel ellenzői irányában bánik classicus példányai az értekező és vitatkozó prózának.

2. *Történelmi írásai.* Archivális nyomozásokon alapuló kiadatlan dolgozatain kívül t. i., két nemét művelte a történetírdínafac: az *életrajzot és emle'kirást.* Szeretettel és gonddal észlelve élőkben és elhünytakban a külső, és gyakran csekélyeknek látszó, vonásokat, melyekben mindannyi mozzanatait leste fel a léleknek, azokból szintoly hű, mint vonzó jellemképeket alkot: így biographiai vázlataiban, s még inkább teljes életrajzaiban, melyek közül többek: *Dayka, Báróczy, s szigeti Zrínyi, M. Terézia,* stb., a művészeti kezelés és classical szín példányát Nem kevesebbé fényes mint tanulságos és gyönyörködtető mű a » *Pályám Emlékezete,* mely, mómoiok inkább mint önéletrajz, lelkes, eleven rajzolatokban, embereket és korokat ismerető vonásokban gazdag. — Ide sorolhatók még *utazási írásai* is, és közölök főleg az *^Erdélyi Levelek* (1816), miket élénk festés, az egyéni felfogás érdekessége, változatosság a tárgyban, finomság az észrevételek-, eszméltető érintésekben s ezek előadásában, nép- és személyrajzi vonások, átszöve historiai emlékezésekkel, s a nyelv keseretlen elegantiája prózai mesterművé emelnek — Koronáját végre Kazinczy prózai írásainak

3. *Levelei* teszik. Eddig tizenegy kötetben bírja az irodalom leveleit Kis Jánoshoz, Szentgyörgyihez, Sípos Pálhoz, és levelezéseit gr. Desseffyvel, Berzsényivel, Kisfaludy Károlylyal és körével, Guzmicscsal, s a »nyelvharcosok«-kal (»Glottomachusok«); kisebb levelezéseket elszórva gyűjteményekben; s mind ezeknél jóval több várja még a közzétételt. *Az epistolographiában Kazinczy Ferenc egyenrangú az ő és új világ legnagyobb íróival,* s feltűnőleg rokon Ciceróval. E mindannyi mesterművek azzal, hogy soha át nem dolgoztattak, egy megbecsülhetetlen előnyvel bírnak más nagynevű szaktársaié felett, mely szerint t. i. e tartaléktalan bizodalmas ömléseken bizonyos ponyola kecs van, mint virágon a frísítő harmat, gyümölcsön az illetlen hamv. Az ő Levelei öszvege kifogyhatatlan tárháza a kor történetének nem csak, hanem egy sokat gondolkodott, tapasztalt és élt világbölcs, nemes kedély és ritka szép lélek nyilatkozásainak is, melyből a jövő idők is gyönyörködve fognak tanulni bölcseséget, erényt, s a mindenható szépnek érzését. Tudniillik, ha Kazinczy soha nem ír is: *csak azzal ami volt,* ártatlan gyengéivel mérsékelt erkölcsi nagyságában: fenséges és egyszersmind szeretetre méltó

példánykép marad, s elidegeníthetetlen nemesítője nemzetének. S ez az egyéniség Levelei öszvegeében él, enyészhetetlenül.

— (*Mutatványokat* lásd az *Irodalomtörténeti Olvasókönyv* II. köt. 159—167. számai alatt.)

Kiadások. A kilenc kötet mellett felhozandók még: C. C. *Sallustius* épen maradt Minden Munkái. Buda 183¹. M. T. Ciceróból Beszédek, Levelek és Scipió Álma. Buda 1837 (a kettő a m. akad. Római Classicuui I. II. kötetében.) — Herceg *Roche-foueaudoak* Mnximái és Morális Reflexiói, kiadta Kis J. Bécs 1810. — *Lessing*: Oalotti Emilia, Pest 1830 (Bajza Külf. Játékszinéb.); Barnhelmi Minna, Buda 1831. és: Miss Sara Sampson, Buda 1812 (az akad. Külf. Játéksz. VIII. XIX. köt.). — *Pyrker*: A Szent Hajdan Gyöngyei, Buda 1830. — *W'èland* értekezései: Horatius Leveleiben ford. Kis J. Pest 1833. az akad. által kiadva. — *Molotov*: A bot csinálta doctor, Buda 1834. és: A kénytelen házasság, ott 1839 (az akad. Külf. Játéksz. VII. és XV. köt.) — *ifailátK*: Magyar Regék, Mondák és Népmesék. Kiadta Kazinczy G. Pest 1864.

Eredeti munkái prózában, elszórva folyóiratok s különf. munkákb. Kiemekndők az I. és II. oziályból: *Pályám Emlékezete* (Tud. Gyűjt. 1828. — Bővebb kidolgozása kéziratb.). *Utazások*, kiadva Bajza és Tolditól, Kazinczy Ferenc Eredeti Munkái akadémiái kiadása II. kötetéb. Buda, 1839 s újra Pest 1873 Ráth Mór Csalládi Könyvtárában. — *Levelei* Kis, Szentgyörgyi, új. Szilágyi Sámuel, Csokonai, Ereseihez: Ered ti Mnnkái II. osztályában, Bajza és Toldytól, 8 köt. Pest. 1842—5. Sipos Pálhoz, Brúz Lajostól. Lipcse, 1846. — *Levelezései* Kisfaludy Károlylyal s ennek kö ével (Toldy, Vörösmarty, Bajza, Bártfay stb.) Kazinczy G.-tól. Pest, 1859. Guzmicsal, Gulyás Elektól. Eszterg. 1860. Berzsényivel, Kazinczy G.-tól. Peat, 1860 Gr. D. ssewfflyvol 8 köt. Kazinczy G.-tól. Pest, 1860—64. Kazinczy Ferenc Glottomachusai, kiadva ugyanattól az akad. költ. Pest, 1873.

80. §.

A próza átlapolja. Kazinczy iskolája.

A nyelvreformi mozgalom hatása prózánkra ez időszakban korántsem volt általános. A legtöbb egyházi és polgári szónokokat, s a köz és hivatalos iratok szerzőit számba sem véve, a nagy sereg, mely könyveket írt, s lapok- és folyóiratokba dolgozott, akár tudományos, akár szépirodalmi téren forgott, szabálytalan, darabos, tarka nyelvvel s ízetlen, köz-, sőt alszerű előadással, botrányos írásmóddal élt Mintha sem Révai, sem Kazinczy még nem születtek volna. S lelketlen kor volt azonfelül, minden emelkedés nélkül. Kik buzgón csatlakoztak is az újiskolához, az önk és újnak szép egységére nagyritkán tudtak felvergődni. Csak kevés kiválóbb szellemek, a régi s új classicus írók fogékonyabb tanítványai írásain volt érezhető a nemesb íz. *Kis János*, *Virág*, *Teleki József* egyszerű, férfias, *Kisfaludy Sándornak* tüzeben is áradozó, *Berzsényi*, *Dessewffy József* lelkes, virágos, *Fáy András* eleven, plastikai előadásuk sem emelkedett még fel a

tiszta széphez, de még a nyelvtani correctióhoz sem mindenütt Előadásuk nem művészet, bár nemesb naturalismus, de sokszor mármár művészet: t. i. rajtok is érezhető Kazinczynak észrevétlenül hódító hatalma, ha régibb írásaikkal a későbbieket összevetjük. Ellenben egyenesen az ő nyomába lépett egy lelkesedett sereg, mely szorosan a *Kazinczy iskoláját* képezi, melynél ugyanazon emelkedettség, a kifejezés azon választékossága és újsága keresettség nélkül, a művészeti mondatalkotás, mely hol a római, hol a francia classicusok stúdiumára mutat, végre azon zengzetesség és numerus, mik együtt Kazinczy prózáját jellemzik, s mik az egyéni különbségek mellett is kiérezhetők, s félreismerhetlenül a mesterre vezetnek vissza. Idő szerint első volt *Szemere Pál*, ki már a debreceniek és Kazinczy közt Csonkoni sírköve ügyében folyt úgy nevezett »arkádiai pörbent közbeszólva (1807) nyitá meg a sort, s a nyelvzítésre és gazdagításra nem annyira kevés széptani írásaival, mint társas és időszaki téren, nyomosán és húzamosan, hatott Utána következtek, *Kölcsey Ferenc* (1817 óta), a széptani kritika tulajdonképi megkezdője, majd szerencsés értekező, elbeszélő, és szónok; *Szentmiklóssy Alajos* (1817 óta), értekező és bíráló, utóbb mese-prójájával; *Guzmics Izidór* (1814 óta), ki nem csak a szépsézet, hanem idővel a philosophia és hittudomány mezején is kitűnt választékos előadásával; *Fábián. Gábor* (1825 óta), mester a műfordításban; *Bajza és Szalay László* (1828 óta), kik a szépsézet kritikában, az elbeszélő, s később a történelmi előadásban classicitásra emelkedtek; végre, kit Kazinczy maga méltatott követői és hívei közé sorolni, e könyv írója, *Toldy Ferenc* (1822 óta), ki kezdetben szinte az aesthetikai bírálat, utóbb az irodalmi szónoklat, s az életrajzi és történelmi előadás terein működött. — E prózáirók munkáiról az illető szakaszokban lesz még szó.

81. §.

Az újiskola költészete.

Hogy az újiskola költészetének irányát helyesen méltathassuk, egy pillantást kell vetnünk a nemzet életére ez időszakban, melylyel az irodalom is szorosan összefügg. A visszahatás tüze, mely a nemzetet József császár vég éveiben elfogta volt, miután az 1790-diki vívmányokkal az alkotmányt körülsáncolá, s a nemzeti nyelvet új életre költé, csak időnként, s mulólag, vetett lobbót Ferenc kir. országgyűlésein. Szójarássá vált a » magyar szalmatűz, s a szó igaz

volt, de kevesebbé igazságos. Az 1795-diki budai rémjelenetek szele oltá azt el. A forradalmi eszméktől való félelem rendőri állammá tette az ausztro-magyar birodalmat; s ama nemes tűz a költői körök legbelső rejtekeibe vonóit. A kor sem kedvezett a megkezdett politikai mű folytatásának. T. L. míg a nagy világmozgalom egész a házi tűzhelyig éreztető hullámverését, s a közbirodalom léteivel együtt a hazáé is újra meg újra kérdésbe vala véve, csak egy érzés, a közmondásossá lett magyar loyaltásé, uralkodott a nemzeten. Ez tépte szét a győzödelmes Napoleon 1809-iki kiáltványait, s támogatta a királyi trónt az áldozatok minden nemeivel. De a hűség mellett végre ernyedésnek indult a szabadság, a francia hódító buktával vég veszélyektől megmenekült kormányok mindenhatósága mellett enyészni kezdett a polgári önértet. Az 1823-diki események súlya kellett, hogy a nemzet, második álmából is, felriadva, az 1790. évet halottaiból feltámaszsa.

A politikai jelentéktelenség e korában az irodalom is nem a szabadság-érzet nyilatkozása, s mint utóbb táplálója volt: egy célja a nyelv kimívelése, hogy — s itt ösztön vezette inkább a legnemesb szellemeket is, semmint világos öntudat — hogy az irodalom azt egy szabad nemzet méltóságához illő erőben és tökélyben szállítsa át a maradékra: haugyan boldogabb idők jöendének, melyekben mindazáltal senki sem hitt *Kazinczy* volt az, ki a nyelvet kiemelve köznapiságából, valamint a magasabb prózára, úgy a költészetre is alkalmassá teremtette át. Eszményítette azt, mint az előadás minden formáit; *eszményiség volt széptanának elve*; az eszményiség, tartalmilag az igazzal és jóval egyesülve, eredményezte nála a legfelsőbb szépet, mely, mint ilyen, megszűnt nemzeti és egyéni lenni. E bélyeg nyomta ő iskolája költészetére is, s annál több foganattal, mert az elsilányodott nemzeti élet közepett realitást a költő már csak az ideális világban lelt E jellemmel bírnak *Kazinczy* költeményei felfogásban és kifejezésben; formában pedig ez által lettek az eszményi bevégzettség példányai, a classicitás maga. Tanítványai közül, legnemesb műveivel, *Berzsenyi* képviselte az óclassicai irányt, míg *Kölcsey*, másfelül, a német költészet által lelkesítve, a sentimentális lyrának lett első bajnoka', de már egy önálló nemzeti költészethez egyengetve az utat. Jogoséit irány volt mindkettő, különösen az *alanyi* költészetben, melynek úgy kell visszatükröznie az alanyt, miképen az, a kornak is befolyása alatt, gondolkodik, érez és nyilatkozik. A *Kazinczy* és társai culturája pedig *clasticai volt, mikép az, módosulva a*

regieket követé újaknál fejlett ki, melynek formáira a még szunyádé nemzeti sajáttság határozólag akkor sem folyhatott be, midőn tartalmat a hazafiúi érzés szolgáltatott.

Tárgya e költészetnek leginkább szerelem, barátság, erény, az élet örömei és bajjai voltak. A hazafiúi érzés csak a »hüség« kifejezése volt Ódáink a vitézséget dicsőítették, a régi hadi erényt keltegették (Bertzsenyi); itt-ott egy hadi dal zendült meg (Helmeucz); a szabadság szeretete, a nemzeti és politikai hanyatlás irányában, csak elbúrkoltan és más korok képében nyilatkozhatott erélyesben (Kazinczy: A szabad Erdély; Kölcsey: Zrínyi dala); különben a nemzeti nagyságot óhajtó kebelnek csak elegiai vagy dorgáló hangjai lehettek (Bertzsenyi: A magyarokhoz; Kazinczy: Vajda-Hunyad; Kölcsey: Rákos nymbájához, Rákos, Hymnus; Kisfaludv Károly: V isegrád, Mohács; stb).

Költői formái ez iskolának az antikok közül az óda, az anákroni dal, a lyrai és martiáli epignmi», s az epistola; az új népekéi közül a rhapsodia, cantata, sonett, madrigál, roudcau, stanza, stb. *A technikai formák* amott leginkább az alcausi, glykoni, sapphói strópbák, a glykonaskepiadesi vsrspár, « distichon, a a hexameter; gyakran elisiót (Kazinczy után Kölcsey, s néha Szentmiklóssy) és a hangzók összevonását is (a diphthongizálást, pél. gyötrelmet) engedve, mely utóbbi szabadsággal későbbiek is (különösen Vörösmarty) szívesen éltek. A modern énekben és dalban a láb- és sorszámra, valamint a rímváltásra és szak-alkatra (stróphaalkatra) nézve a legkülönbözőbb alakok képeztettek, még pedig időmértékre véve: leggyakrabban jambusi (menő), nem ritkán trochausi (lejtí), néha daktylusi (lengedi) lejtéssel. Nyúgottabb jellemű költeményekben székiben a quinárins (ötös jambns) alkalmaztatott már, néha rímelve; sőt a régi alexandrín is, trochausi esséssel, és metszettel a hatodik tagon. Bertzsenyi, zsengeiben általán, Vályi-Nagy 8 mások néha még mértéktelen rímes sorokkal éltek a régi szabálytalanság szerint; tréfás, gúnyos költeményekben, célzatosan, Kazinczy (Nyírligct, Történet), és Kölcsey is (az antimondolati versezetekben).

82. §.

Folytatás. — Classicismus. Kazinczy Ferenc.

A tárgyalás eszményisége dacára Kazinczy, mint minden nagy költő, *real* alappal bír. T. i. saját élményeit alakítja meg költőileg ő is; átélt helyzetekből, tényekből, a gondolkodás és tapasztalás, a természet és művészet lényéből indul ki, melyek őt költőileg hangolták: A conceptió az ihlet pillanata emelkedettségéről és tüzeről tesz tanú-

éagot: túl a perc izgalmán, szíve kifogyhatatlan melegével, világnézete azon derűtségével és művészi nyugalommal alkotja meg a művet, melyet annyi -szenvadások sem bírtak elködözni. Innen e tisztaság, kerekdedség, a forma bevégzett tökélye. Görög szellem egészen: a reál és ideálnak harmóniai egyesülete; classical műveltsége folytán görög képzet- és kifejezésmóddal, kivevén pályája első időszakában, midőn, ifjúsága s az új népek költészetének befolyása alatt még egészen modern, s egyszerűségével a népdallal rokon. így azon kevés darab közt, miket ez időből fenntartott, találtattak már örök példányai a dalformának (»Eogy az élet« , » Égtem érted« , »Keresztes Bálint Tornai Margithoz a szent földről« stb), miket, általános és lelkesedett tettség tárgyait, minden ajak zengett. De 1794 előtt, s még azontúl is húzamosan, öszves gondjait a nyelv művelése vevén igénybe, előkelőleg költői kora akkor köszönt be, mikor a nyelv maga által már oda volt emelve, hol költészetének méltó kifejezőjéül szolgálhatott

Kazinczy költeményeinek hat könyvében ódák és dalok, rhapsodiák, elegiák, nedélyes darabok, lyrai s gúnyos epigrammák és epistolák foglaltatnak. Változatosság, nem egyedül a formákban, hanem tárgyban és hangban, tűnik fel mindenek előtt Derült bensőség érzékenység nélkül, uralkodik *sonettjeiben*, mely formát ő ültetett át költészetünkbe, *ritornelljeiben*, *elégiáiban*, melyek mindannyi édes bájos kis képei leélt életscénáknak; *ódaiban*, *rhapsodiáiban* vallásos magasztosságra emelkedik érzése, majd hymnusi lendületet vészén (Tisztulás ünnepe), sőt díthyrambi tüzet és erőt (A szabad Erdély). De egész gazdagságát *lyrai epigrammaiban* és epistoláiban fejti ki költészete. Míg amott feltalálás, érzés és kifejezésben szerencsésen vetélkedik a görög anthologia legjobb költőivel, *epistoláiban* csak Horáchoz hasonlítható az ügyes compositió, a művészileg pongyola előadás, s tartalom és hang különféleségére, finom ironia, s azon mesterségnél fogva, melylyel mély, sőt száraz tárgynak is költői érdeklet tud kölcsönözni. Új, s mind máig költészetünkben ritka, hangot pendített meg némely *szeszélyes* darabjaiban (Nyírliget; Történet stb); a *latira* ostorát valódi lángelmével forgatta Vitkovicshez írt epistolájában, s a » *Tövisek és Virágoké* két könyvében. Az utóbbiak mint mű és mint tett egyaránt nevezetes jelenet valának irodalmunkban. Azok első könyve 1811-ben jött ki; folyóiratokban elszórva megjelent rokon darabjai »Poetai Munkáidban második könyvül találtatnak összeállítva. Tövisei, részint epigrammái alakban, az ósdi párt tehetetlensége, pedantsága, a lelketlenség, sekélység, irodalmi ál tanok ellen voltak intézve

a Virágok költőileg dolgozott irodalmi arcképek alakjában az irodalmi és költői érdemet dicsőítették. Találtak, kivált a II. könyvben, tanszerű epigrammák is, mik széptani igazságokat tárgyalnak. E poétai hadjárat hatása roppant volt mind az ellentaborra, melyet szegény fogott el, mind a szerző híveire, kik mint iskolájok kánonait fogadták a mester enunciátumait. A költészet a didaxis költői megalkotásának példányait bírja e művekben. — Kiegészítik végre költeményei gazdag gyűjteményét idegen költők után lélekkel és tűzzel dolgozott darabjai. melyeket a »Poétai Berek«-ben állított össze.

— (Mutatványokat 1. az Írod. Olv. II. köt. a 168—198. sz. alatt.)

Kiadások: Kazinczy Ferenc Eredeti Poétái Munkái, öBRzezedék Bajza és Sebedet. Buda, 1836. Versei, Kazinczy Gábor által, Pest, 1868. és újra Pest, 1863 (válogatott kiadás). Kazinczynek Poétái Berke, Pest, 1818.

Kazinczy Ferenc Ér-Semlyént Biharban született, oct 27. 1769. A német nyelv megtanulása végett 1768-ban Késmárkra küldetett, hol nyilvános iskolázását kezdte; a következő évben pedig Sáros-Patakra, hol a gymnásiutni és öt akadémiái (jog- s theologiai) osztályokat elvégezvén, miután a természet és nemzetek jogából ötvenhat tételt védelmezett, 1779 júl. 15., a köz szokás szerint peroratóióval vett búcsút az iskolától. Első írói kísérletei némely fordításokon kívül »Magyar Geographiája« Kassa 1775. és » Az amerikai podoc és Kázmér keresztyén vallásra való megtérése, u. o. 1776. voltak, az utóbbi Bessenyei Györgynek egy német taiibeszéye után. Esem nyék voltak fiatal életében 1777 nagybátyjával Kazinczy Andrással tett első bécsi útja, melynek alkalmával a es. képtár látogatása költötte fel benne a képző művészetek iránti érzéket; s Báróczy és Baróti Szabó munkáikkal megismerkedése, melyek irodalmi irányára lettek döntő befolyással. Törvénygyakorlatra Kassára, majd Eperjesre, ét végre Pestre adatván, e bárom városban megbarátkozott a német szép-irodalommal, Pesten egyszersmind a magyar irodalom fő embereiel. v Tiszti pályáját Kassán kezdte, hol őt b. Orczy Lőrinc főispán 1784 Abaúj megye tiszti, jegyzőjévé nevezte ki; 17 86 pedig a kassai tankerületben királyilag a nemzeti iskolák felügyelőjévé emeltetett, mely hivatalt a közös iskolák eltörlötéaeig (1791) viselt. Ez egész időt, valamint a következő harmadfél évet, melyet Regme.cen, anyja házánál élt le, élénk ée hatásos irodalmi munkásság jegyzi, melyet, a Martinovics-féle összeesküvésbeli részvételről vádoltatván, elfogatása (1794. dec. 14.) szakasztott meg. A lefolyt tíz évben magyar Oessncre, Bácsmegeyje, a kassai M. Muzeum alapítása, az Orpheus folyóirat, a magy r színészetnek a fővárosban megindítása és annak repertoriuma körüli fáradozásai, költői darabjai s számos külföldi classicus művek műfordításai által (63. 82. §§.) már ekkor vetette. meg alapját azon nyelv- és

irodalmi reformnak, mely őt a nemzeti kultúra egyik leghatályosb előmozdítójává avatta fel. — A Martinovics-mozgalom némi részleteiről tudomása lévén, s baráti tekintetekből a tudottakról a kormányt értesíteni elmulasztván, 1795 májusban halálra ítéltetett, de a Felség által megkegyelmeztetvén, Brünn, Kufstein és Munkács börtöneiben bűnhődék, míg 1801-ben a királyi kegyelem őt szabaddá tette. Itt kezdődik írói pályája második, harminc évre nyúlt, még fényesb része, mely alatt a rég munkába vett, fogságában is tovább fűzött művét a nyelv- s irodalmi reformnak, üldöztetések s nélkülözések közt ernyedetlenül folytatván, azt, támogatva egy általa nevelt új ivadéktól, végre szerencsésen befejezve látta. Az általa vívott nyelvújítási harc részletei, s újabb munkái hosszú sorából a novezetesbek már felhozattak (77. 78. 79. 82. §.J. Rendes tagja az 1830-ban megalakított magyar akadémiának, 1881. augusztus 22-kén az ázsiai epemirigy áldozata lett élte hetvenkettedik évében, Széphalmon, Újhely mellett, ahol hamvai saját kertében nyugszanak. Mít a nemzet az új irodalom alkotójától, annak életében, megtagadott, az elismerést és jutalmat, azzal, halála után, maga magát dicsőítette meg. T. i. születése százados évnapja, 1859-ben oct. 27-dike, Pesten az akadémia, s a két haza számos helyein testületek, társulatok s községek, sőt a külföld több városaiban is az e végre egyesült magyarok által nagyobb-kisebb fán/nyel, de mindenütt megható melegséggel s a nemzetet megtisztelő lelkesedéssel ünnepeltetett, utódai érdekében egy tetemes »Kazinczy alap« alkottatott meg, a széphalmi rokkant kastély helyét pedig egy görög stílusban emelt gyönyörű emlékház jeléli. — Eredeti munkáinak teljes gyűjteménye még mind e napig a jámbor óhajtasok közzé tartozik.

Irodalom. Akadémiai Emlékkönyv a Kazinczy Feronó születése évszázados ünnepéről. Pest, 1859. — Életrajzi Emlék Kazinczy Ferenc születésének százados ünnepére, kiadta a M. Tud. Akadémia. Pest, 1859. (tartalma: Kazinczy Ferenc és Kora, írta Toldy Ferenc). — Számos nagyobb-kisebb korirat s költemény.

83. §.

Folytatás. — Berzsenyi Dániel. Kisebb költők.

Az újítási mozgalmak közepeit, váratlan fényben és meglepő nagyságban, egy férfiú tűnt fel a magyar irodalomban, ki egymaga képes volt volna kivívni győzedelmét az új nyelvnek s az új költészetnek: *Berzsenyi Dániel* (1780—1836). Soká titokban, nem tudva senkitől, nem lépve világ elibe, dolgoztatott, inig Kis János a költőt véletlenül a munkán kapván, költeményeit 1808-ban Kazinczy val közölte. Oly mostohák voltak irodalmunkra nézve az idők, hogy azok

csak öt évvel utóbb, a pesti *fő* papnövelde több lelkes tagjai által összeadott költségen jelenhettek meg. így 1813-ban vette azokat, Helinczy gondjai alatt, a bámuló nemzet; most még csak 3 könyvben, melyekhez majd egy negyedik járult; a legújabb, sorban hatodik és hetedik kiadásokban (1860, 1864) öt könyvre nevedekve.

Berzsenyi eleinte *szerlemdalokat* írt, mértéktelen, rímes versszakokban, helyenként a leiró elemnek előtolakodásával, s itt gyakori visszaemlékezésekkel Salisra, Matthissonra. E zsengek már jól vannak szerkesztve, de a költői erő, a nyelvet és rhythmust tekintve, kevés kivétellel, még jelentéktelenek (I. könyv). Magasabb lendületet majd Virágtól vett, kinek ódái vezették saját költői rendezetése megismerésére. Egész lélekkel a classical iskolához csatlakozott; s úgy látszik, most lett csak Horác fő, szinte egyetlen, példánya: ez vezette vissza a görögökhöz, innen ezentúl hősi, philosophiai s érzékeny *ódáiban* nem csak a külső forma (ez időtől fogva mindössze csak hét darabja készült rímes szchéinákban), hanem az antik kifejezőmód, a mythoszi képzetekben, úgy sententiákban dúskodás, s az olykori reminiscent iák a római ódaköltőre, de melyek egyes képek- s vonatkozásokra szorítkoznak, s nem a conceptióra, mint állítatott; másfelül Kazinczy hatásától azon emelkedett, ideális nyelv s ez új szín, melyet, mesterén kívül Vörösmartyig, s ettől fogva is rajta kívül magyar költő nem alkotott meg. Berzsenyit az érzés heve, a fenenség, nagy, erős gondolatok, lyrai csapongás és gazdag dictió Horác felibe emelik, sőt, mondjuk ki bátran, a világeköltészet legnagyobb ódaköltői, a zsoldárdalnokok és próféták mellé iktatják. S dacára a classical külsőségeknek — melyek korának előuralkodó classical műveltségében lelik magyarozatukat s jogosultságokat, s ma már sok helyt commentárt kívánnak, de érdemlőnek is — Berzsenyi költészete szellemben az új koré, azon bensőségénél és természetképeknél fogva, melyek a keresztény művészet sajátjai; s különösen magyar azon lángoló hazafiságával, melynek ily erőben kifejezése esemény volt a hazában. *A magyarokhoz* írt első ódája (»Romlásnak indúlt...«) vészharang hatásával bírt az olvasóra, míg *a szombathelyi táborban, 1797 a felkölt nemesség* látásából merített lelkesült bizodalma (»El még nemzetem istene!«) sorát idézte fel ébresztő, büszkítő és lelkesítő ódáinak; de melyeknek emelő hangjai közzé szüntelen intőleg zúgott a nemzet emlékezetében amaz elsőnek, az örvényt feltáró, megrendítő szózata. Ez Berzsenyinek történelmi jelentékenysége. Egyéb motívumai: mulandóság, ideál e való, életbölcseység, barátság, szerelem, megelégedés, val-

lásosság (a páratlan »Fohászzkodás«), melyeket mély, de szelíd érzéssel tárgyal. A reflexió is nála a szíven keresztül lép elé, s harmóniád lelke felett mindenütt nyugalom és derű ömlik el (II—IV. könyv). Ez jelleme *epistoláinak* is (V. könyv), mely formát, mióta ódái tűzén a tanszerű elem erőt vett, Kazinczy nyomán mívelt, különösen 1815 óta, s mely költői élete harmadik időszakát jegyzi, bár azon innen is ereje néhányszor fel-felgerjedett («Királyunknak«, «Szilágyi«). Élte utolsó szakában teljes erővel a széprészetet üzte.

— (*Berzsenyi* élete és *mutatványok* láthatók az *írod. Olv.* II. köt. 194—203. sz. alatt).

A classica iskola e második stádiumának nevesebb férfiai, az iskola tárgyalt két főnöke után: *Vályi-Nagy Ferenc* (óda, Homer ford.; 1765—1820), *Vitkovics, Horvát Endre, Buczy Emil* (óda; aesthet. dolgozatok; Plátó ford.; 1784—1839), *Döbrentei, Ungvárnémeti Tóth László* és *Szentmiklóssy Alajos* voltak. — Legteljesebb s kizáróbb kifejezője az antik classicismusnak *Tóth László* (1788—1820) volt, ki, egészen bele élve magát a görög világnézetbe és költészetbe, conceptióban s kifejezésben valódi antik műveket adott. Kisebb költeményeiben ugyan (ódák, epistolák, epigrammák, apológok) általán több a tudomány mint phantasia, az utáncépző mint a feltaláló erő; *Nárcisz* című szomorújátékában mindazáltal költészete és mély beavatottsága a görög tragédia lényegébe valódi diadalt üllött. T. i. a költő itt a címhős szép mythosát (az Ovid által ránk hagyott monda szerint) egészen görög formában, a lyrika alkalmazásáig, s görög szellemben, az őszinte szép emberiség megillető jellemzésével, alkotta meg. — *Vitkovics* és *Szentmiklóssy* főleg *epigrammáikkal* tartoznak ide, melyek hol lyraiak, a görögök és Kazinczy példája után, hol Martiális módja szerint gúnyosak: ezekben nem csak termékenyebbek minden más epigrammköltőinknél, hanem, különösen *Vitkovics* találékonyságra és sóra jeles is, amazokban a legjobbakkal vetélkedő. Mint *Vályi, Buczy* és *Döbrentei*, ő is az ódában kevés sikerrel kísérletre meg erejét; s majd a népies költészet terére lépett át, új koszorúkat érdemlendő. *Morvát Endre* az epistolát mívelte: jelentékenynyé azonban csak az eposban lett, amiért róla különösből alább leszen szó.

— (*Vitkovics* élete és *mutatványok* epigrammaiból láthatók az *Írod. Olv.* II. köt. 204—210. sz. alatt, *Szentmiklóssy* a ennek élete u. ott 211—216. alatt).

Kiadások. Berzsenyi. Versei, kiadá Helmezy Mihály. Pest. 1813. újra ott 1816. Ismét *Döbrentei*: «Összes Művei»-ben Budán 1842, kétszer, egy 4., és egy 8rét kötetben; egy utánnyomat Pest, 18F9. Egyetlen líri kiadás: B D. Versei, a megrongált szöveget az eredeti kéziratok és kiállásokhoz egyengetve, kiadatlanokkal

ée életrajzzal bővítve, a költő örökösei megbízásából kiadta Told; Ferenc. Pest, 1860, s újra e szöveg «Berzsenyi Dániel Munkái» I. kötetében Peat, 1864. — *Vályi-Nagy: Ódák Horác mértékein.* Kassa 1807. — *Vitkovice Mihály: Meséi és Versei,* Pest, 1817; nagyobb része költeményeinek még összegyűjtődén. — *Húrnál Endre: Kisebb Költemények.* Pest, 1832. — *Buczy versei az Érd. Muz.* — *Ungv. Tóth Lázló: Versei,* Pest, 1816. Görög Versei magyar tolmácsolattal. Pest, 1818.

84. §.

Szeményes lyra. Kölcsey Ferenc. Kisebb költők. — Mese-költészet.

Kazinczy közvetlen követőinek egy más körét azon *éreményu dalköltők* képezik, kik a görög kifejezésmódban még váltig elfogulva, a classicistákkal való összefüggésüknek világos jeleit viselik. Nálók azonban ama kifejezés már csak holt jelkép, költői műnyelv: a többnyire reál alapot nélkülöző eszményiség, az erős, jobbára sóvár, borongó, csaknem enyelgő éreményesség, a gazdag színezet, a rhythmosus nyelv és modern szché mák, őket teljesen az újkori, s különösen a múlt századi német lyrika álláspontján mutatják fel. *Szemere* és *Kölcsey* folytatták elsőik, s közvetlenül Kazinczy nyomán, már 1808 óta, ez új költészetet, s lettek a társas s az irodalmi téren annak legbuzgóbb pártolói; majd csatlakoztak *Szentmiklóssy, Helmecezy,* némely darabjaival *Ungvárnémeti-Tóth* is, végre *Töltényig,* de uralomra az csak az Auróra korában, s főleg ez által, emelkedett, azonban kibontakozva mindinkább az idegen befolyásokból, s tartalom és kifejezésben a nemzeti szellem igényeinek megfelelőbb önállást fejtve ki, mint előadásunk folyamatából ki fog tűnni.

Szemere Pál (1785—1861) költői nevét kevés, de korokban ritka tulajdonokkal bíró mű alapította meg (Epistola Vida Lászlóhoz, sonettek, dalok); a költői érdem mellett correct compositió s a külső forma bevégeztsége őt ez iskola legjobbjai közé iktatják.

— [Sumert élete s néhány költeménye az *irod. Olv.* 217 - 219. számai alatt).

Kölcsey (1790—1838) minden ízében költői természet; költő mint dalnok és Ítész, mint philosophus és szónok, amiért egy általa miveit szakban sem tárgyilagosan gáncstalan, de mindenütt melegítő, hódító. *Dalaiban* homályos érzetek, tárgynélküli fájdalom és kéj, uralkodnak, mindenütt eszményi világ utáni sóvárgás: azért kedély-élete folytonos belső küzdés, mely a jelenben soha megnyugvást nem lelve, uem lelhetve, a megadásban keres orvoslátot, vigasztalást a múltban és jövőben, emlékezet és reményben. Bolyongó phantasiája,

andalgásaiban, bekalandozza a mythoszi, a históriai, a természetvilágot, melyeknek minden ízecskéje nála mystikus étellel bír; alakjai a nap arany sugaraitól, vagy a hold halavány világától fénylő ködön keresztül, éles körrajzok nélkül, rezgenek át Ezekhez képest ritkán állít szabatos, világos conceptiót elé (ilyenek még is: *Bú kél velem, Cs 'Inakon, Remény Emlékezet, Ültem én, Vágy* s még nehány). Zenészeti költészet vagy inkább zene az ő költészete, melynek ideái nem tiszták, nem határozottak, s azért meg nem foghatók, de mely *hangulatába* bennünket ellenállhatlanul elmerít. Nyelve is szaggatott, fordulataiban merész, kifejezésében szabatlan, képekben düsködő, szökellő; folyamatában pedig zengzetesb, dallamosabb minden más költőinkénél, bár szché mái gyakran minden szabályt megvetve, csak saját kényét látszanak követni. Ahol reális tárgyból indulva reflectál, feddő *{Igazság, Zrínyi dala}*, sőt finom iróniai hangot is *{Vanitas}* vesz fel. — Formáit többnyire Kazinczytól kölcsönzi: nem csak rhapsodiáiban *{Ábránd, Küzdés, Rény}* stb), hanem a dalban, ódában is (»A Szabadsághoz« szokottnál magasb emelkedést vesz); a sonettet s lyrai epigrammát is Kazinczy után művelte. De első, ki a *balladát* ültette át költészetünkbe, Bürgertől véve lendületet *{Dobozta}* mintaszerű); *románcaiban* mindazáltal a történet csak a lélekfestés végett van, s bennök ismét csak saját lyrai borús hangulatának nyit tért.

— *{Kölcese* életét s mutatványokat töle 1. az *Írod. Olu.* 220—225. sz. alatt).

Szenmiklóssy Alajos (1793—1849) 1814 óta szinte Kazinczy nyomán alkotta meg érzékeny, majd enyelgő, s mindig könnyed és kecses *dalait*; s bár néha édeskés, érzelős, s elfogulva ő is még a classical képzetmódban, mégis iskolája szerencsésb képviselői közzé tartozik. Epigrammáiról már felebb tétetett említés (83. §.); apológ-jaihoz és Hunyadi Lászlójához még visszatérünk.

Helmecky Mihály (1788—1852), a nyelvújítás legrettenthetlenebb bajnoka, főleg *költői fordításairól* emlékezetes (költemények Schillerből; Sophronia és Olind Tassóból, stb.), vakmerően, s gyakran szerencsével víva meg a technikai és tartalmi tapadó hűség nehézségeivel. Előadása azokban tömött és hatályos, bár többnyire a lágyság és jóhangzás rovására, s az újításban határokat nem ismerő. Azonban első volt, ki éreztette, mit birand meg a nyelv az idegen remekék átültetésében, ha az addigi kényelmes szabadság helyett, mely a műfordítóknál divatozik vala, több szigorral, de e bátorság s nem kevesebb fáradság mellett több mérséklettel és ízléssel gyakoroltatik.

Még *Töltényi Szaniszlót* (1795—1850 körül) kell itt megneveznünk, ki, szinte Kazinczy nyomán, és nagyban kezdte a *gonettet* művelni; de, bár feltalálásra és compositióra kortársái megett nem áll, technikája és nyelve a különösen e kényes forma által parancsolva követelt tisztaságtól messze elmaradt. Csak akkor kezdett ő nyelvnek és versnek urává lenni *(s Bakonyt; « Pozsony »)*, midőn kirekesztőleg a tudománynak szentelve életét, a költészettől végkép búcsút vett; s emlékezetes arról, hogy első támadta meg nyilván a classicisták és érzeményesek idegenszerű kifejezés módját, melyekben pedig maga is el volt öntudatlanul fogtilva, s melyet végre is az Auróra-kör irtott ki költészetünkéből.

Kiadások. Sumert: Poétái Zsengék. Pest, 1806. Hat Sonett Kazinczy tói és Szemetétől, kiadta Horvát István. Pest, 1811. Dalok azoknak, kik szeretnek. (Pest, 1818). Ezentúl is némi kevés vers, elszórva; s mindene e napig összegyűjtődén. »Talány-Ábrándok« című nagy satirai költeménye, Pest, 1851, elnyomatván, az irodalomtörténet róla nem szólhat. — *Kölczy Ferenc:* Munkái, kiadta Szemere Pál, L. k. Versek. Pest, 1832. Újra az Eötvös-Szalay-Szemere-kiadás (1840) és a Toldy-féle kiadás (1859) I. kötetében; külön pedig Pest, 1868.— *Stenmilkóty és Helmecy* összegyűjtött verseik Toldynál várják a sajtót. — *Töltényt* : Bonetek (szám szerint száz). Pest, 1821.

A Kazinczy körének tanköltészete, az epistolán kívül, majdnem kirekesztőleg a mese formáját kedvelte. Leginunkásbak e téren *Vitkovicz, Szentmiklgy, Fáy*, s a vak Szigethi Mózsés voltak. Az első kettő gyakran szerencsés a feltalálásban és előadásban, a fő rang mindazáltal e nemben *Fáy Andrásé* (1786—1864), ki az egyszerű állatmesétől az apológig és paraboláig, ritka lelékenységgel, mély pillantással a világ folyásába s az emberi lélek titkaiba, eleven költői előadást egyesít; s az általános igazságok mellett a jelenkori, különösen a társadalmi, néha a politikai s irodalmi állapotokra is figyelvén, a nemzet köz kedvességü meseköltőjévé emelkedett. *Szigetidnél* e költésfaj már hanyatlásában mutatkozik: hiányzik a hű észlelésen alapuló cselekvény, s az ebből természetesen s önkényt kínáló tan-elem.

— (Apológok *Stentmildótytól* és *Vitkovicstól* az irod. Öle. 226—231. számai alatt, *Fáylól*, önnök életével, u. o. 232—286. ez.)

Kiadatok. Vitkoviet Mihály Meséi és Versei. Pest, 1817. — *Szenmilkóty* meséi 1814 lől fogva sokfelé elszórva; összegyűjtve: Mesék Pest, 1840. — *Fáy:* Eredeti Meséj és Aphorisinái. Bécs, 1810. kétszer; Pest, 1825. Újabb Meséi és Aphorismái Pe«t, 1825, s ismét 1828. Együtt Összegyűjtött Munkái I. II. kötetében, Pest, 1813. — *Szigethi Gyula Mózes:* Eredeti Mesék két könyvben (kiadva Kazinczy F. által) Kassa, 1824.

86. §.

Formaszigor nélküli költők. — A népies elem újabb jelentkezése. Vitkovics.

Az új iskolának formaszigort sürgető igyekvéseit maga az iskola kebelében sem koronázta általános siker. Voltak mindig, kiknek a régi szabálytalanság már csak kényelmességénél fogva is kedves volt, míg oly költők példái, mint Kis, Himfy és Berzsenyi, nekik pajzsftl látszottnak szolgálni. Jobb darabjaival ezek közzé tartozott a felekezete előtt egykor nem kis tekintetben állott sárospataki tanár *Vályi-Nagy Ferenc* (83, §.), philosophus költő, tartalmas, a leírásban némi erővel bíró, de a kedélyt ritkán melegítő (ódák, hymnusok, cantáták, sonettek, leíró és tankölt.); ki minden iskolával ment, melyet ért, egyben sem kitünő, végre is csak műfordításaival (Homer, Bion, Moechus) szerzett maradandóbb érdemet. Ingadozásaival hasonló hozzá, de őt modern cultúrájával s alakító képességgel meghaladó, *Döbrentei Gábor* (1786—1851), ki némely lyrai és tandarabjaival költött egykor figyelmet. Kifejezettebb egyéniségek Ilencfalvi *Szász József* (1782—1812) és Paszmosi *gróf Teleki Ferenc* (1785—1831); amabban nemzetünk idő előtt egy jeles lyrai költőt veszített: dalait egyszerű kecs és megnyerő természetesség tesz kedvessé; míg Telekiéit kedélyes derült életbölcsészet, néha enyelgő humor, továbbá a jó dalhang, s a verselésnek, szabadsága mellett is, zengzetessége ajánlja: úgy hogy e két erdélyi költő a kor szabad formája költői közt a legkitünőbb helyet foglalja el. Ide tartozik *Fáy András* is, hol érzékeny, hol tréfás dalaival, melyek sajnálnunk hagyják, hogy szerzőjük a lyrával oly hamar felhagyott. Egyike még a szebb költői tehetségeknek *Dubai Takács Judit*, költői néven *Malvina*, volt (1795—1836), ki a népköltésztől öntudatlanul el-lesett hangon kelt első románcai és dalai után ítélve sokkal biztatott, de Kis János költészetének túlszeretete az elmélkedést kedveltetvén meg vele, Horváth Elek hívtalan iskolázásai pedig a tudós formákat sürgetvén, más irányban folytatta útját, mint amelyre finom női érzéke által rendeltetve volt. Mindamellet a reflexióval egyesült szép érzés, lyrájában, így sincs hatás nélkül. Saját jelenetképen csatlakozik e csoportozathoz még *gr. Desztfy József* (1771—1843), egy képzelemmel és szellemmel gazdagon megáldott, jelentékeny elme, soknemű tudománynyal és ritka műveltséggel, kinek költészete majd könnyű, elmés, csípős, majd

gondolatban, érzésben mély, mindig tiszteletes az érzület által, s hazafiai kifakadásaiban emelkedett: ha mégis költeményeivel az irodalomban állást nem foglalt, az makacs dilettantismusának és szeszély által bírt ízlésének tudandó be.

— (*Teleki Ferenc* és *Dessewffy József* életük, úgy néhány költeményük az *irod. Olv.* 237—240. sz. alatt).

Kiadások. Vólyi-Nagy. Polyhymnia, két könyvekben (kiadva I'-aiinczy F. által). S.-Patak 1820.—*Döbrentei* versei elszórva az Erdélyi Múzeum, Szépliter. Ajándék, Auróra, Hébe, Minerva s Koszorúban 1814—28. — *liencfalvi Szász József* fennmaradt versei kiadva *Döbrentei* által az Érd. Muz. II. 1815. — *Gróf Teleki Ferenc* Versei, kiadta *Döbrentei* G. Buda, 1834. — *Dukai Takács Judit* Versei nálam várják a kiadást; amiket életében adott, az Érd. Muz., Keszthelyi Helikon, Hoszn. Mnlate., Auróra és Hébében vannak elszórva.—*Fáy* versei a Bokréta (1807), és *Friz Bokréta* (1818.)saját munkáiban; részint kéziratban forogtak.—*Gr. Dessewffy József* versei az Aurórán, Hébében és Minerván kivül «Irodalmi Hagyományai» I—III. kötetben találhatók. Pest, 1860—63.

Ez időben történt, hogy népdalaink jegyeztetni kezdtek. Becsúsztak ugyan egyesek már 1803-ban a váci énekes gyűjteménybe, mint később a sárospatakiba is: de e gyűjtemények éneklő vidám társaságok körén túl még csak nem is ösmertettek. Irodalmi érdeken 1817-ben kezdettek *Kulcsár Istián* által közölni » Hasznos Multságáiban.« Az irodalom emberei előtt csakugyan e lapokban kezdőnek a költészet ez igénytelen természetgyermekai némi figyelmet gerjeszteni. Találunk ugyan e kornak, még pedig azimént tárgyalt, költői közt már néhánynál, mint *Fáynál*, *Malvina* első kísérleteiben, *liencfalvi Szásznál*, népies reminiscentiákat, de a rác származású *Vitkovic*s volt az, kinek keble húrjait a *Kulcsár* közlései mint rokon hangok illették; ezek költötték fel benne a gyermekkorától fogva lelkében szűnyadozott gyöngyörű rác dalok emlékezetét, s őt azon *nífáes dalok* költésében ihlették (Megelégedés , *Füredi pásztor dala*, stb.), melyek a kedélyesség keresetlen, egyszerű, naív kifejezésével nem csak a műköltészetnek mutattak ki egy, a közel jövő legjelesbjei által művelendő, új tért, hanem a nép ajkaira is elszármazván, népies valóságuk a legszebb diadalt ültötte. Nem keveset lendített ő a *szerb népköltészet* némely darabjai átdolgozásával is (Bácskai népdal, «Szerb rege») a nép költői felfogása méltánylására, mi által később műköltészettlnk is egy új fejleményt stádiumba telettetett

— (*Vitkovic*s két népies költeménye az *irod. Olc.* 24. 242. sz. alatt).

Irodalom. Énekes Gyűjtemény, ösuzcezedetott ártnlan multságára az érzékeny szíveknek. Először Vác, 1803, s tnég sokszor év nélkül. Érzékeny és Vig Dalok Gyűjteménye. S.-Patak 1826. Bővebben 1834, — *Fitkovic*s ide tartozó művei

1822 — 1831. a Hadznoa Mulats., Minerva, s a kor aluianachjaiban láttak világot, összegyűjtve nálam várják a kiadást.

Amit az említett költőkön kívül ez időben a lyrai nemben kapunk, figyelmet nem érdemel. Jelesbjeink szolgálai utánzói, saját fény nélkül. így *Hubay* Csokonaié (1810), *Joblik* Berzsenyié (1814), *Sebestyén* Himfyé (1819), Ponori *Thewrewk József* Kazinczyé (1822 óta), *üakáry* Kisfaludy Károlyé (1824 óta) stb.

86. §.

Eposi kísérletek. Horvát Endre.

Eddig a szépprózát, s a verses költészet nemei közül a lyrát, láttuk az újiskola által, ennek antik, modern, sőt, noha még csak félénken, népies formáiban is, mivelve, s már maradandó műveket is alkotva; de lépés történt az epos felé is. Az áttörés dicsősége kétségtelenül *Pázmándi Horvát Endréé* (1778—1839). Sajátlag eposi alkotásai költészetünk következő stádiumába tartoznak ugyan, sőt már nálánál fiatalabb és fényesb hivatást! elmék befolyása alatt keletkeztek; egy azonban, mi övé, miben senki által meg nem előzetett — vagy, ha az öreg Baróti Aeneisét (1810—15) kívánnék is számba venni, utói nem éretett, — minek hordereje lehető nagy volt: *az eposi dictió* megpendítése, az óclassicai szellem s nemzeti tartalom benső összeforradásával. Első, és általános figyelmet költött, kísérletei — *A felkelő nemzethez* (1809), továbbá egy valódi poétái pamphlet: *A nemesszt'vü magyarokhoz* a pesti nemzeti theátrum ügyében (1815), a Lajos és Mátyás királyok védőjéhez *Horvát Istvánhoz* (1815) — alkalmiak voltak: ódák, vagy epistolák ha úgy tetszik, eposi nyelven és előadással. T. i. a hazafiúi érzésnek ódái lendülettel és tűzzel nyilatkozásai azok, de az epos szélességével, leírások, hasonképek, festő melléknevek, eposi fordulatokkal, a hexameter méltóságos, harsogó folyamában. Mintha egy-egy darabka antik epost olvasnánk. Messze túlhaladta ezeket, mint kiterjedésben, úgy tartalmasság és formában *Zirc Emlékezete* (1814), melyet egy évtizeden át valóságos eposnak tekintett a magyar, bár inkább tanköltemény volna, miután a rég¹ zirci apátság történeteinek élbeszéllése itt nem annyira magáéit van, mint inkább hogy philosophiai s hazafiúi reflexiók hordozója legyen. De az eposi fönség, a sententiosus előadás, a plastikí nyelv, s a hexameter zengzetes kezelése kétségkívül előkészítőjévé tették e költeményt azon hősköltészetnek, mely nem sokára oly magas fokára

volt hágandó a jelességnek. Közvetlen hatása azonban csak egy pár műben mutatkozott, melyek csak is ezért érdemelnek megemlítetteti. Ugyanis a polygraph *Perecsenyi Nagy László*, ki egykor a népies iskola epikusai közt foglalt vala helyet, most, a világ békéjét meghozott legújabb küzdelmeket, a Napóleon 1812—5-ki harcait s vég legyőzetését énekelvén meg Gaitósában (4 ének 1816), kísérletet tett egy hőskölteménynek szinte classical szellemben megalkotására. Már a modern, s azonfelül újdonatúj tárgynak választása is szerencsétlen volt; s ő azt történetileg tárgyalta, nem költőileg: de Lucán nagy érzülete nélkül. Elhangzott, mint *Szép Jánosnak*. nagyon józan *Boldondja* is (1821). Más erőknak volt fenntartva a diadal

Kiadások. Horvát Endre: Kisebb Költemények. Pest, i 1/ 1832. Zirc Emlékezetig,
először és kflőu Budin 1814. 4-rétii kiadásban jelent meg. — *Pereueyni:* (halljuk a nevezetes címet:) Galliáé, azaz a franciákkal elébb, azután a franciák ellen viselt 1812. 13. 14. és 15. esztendőben háborúkról. Pest, 1816. — *Szip:* A magyaroknak konstancinápolyi táborozások Zoltán fejedelem alatt. Pest, 1821.

87. §.

Drámai mozgalmak. Bolyai és Gombos.

Drámai költészetünk fejlődése szoros kapcsolatban van színházi állapotainkkal. Míg Erdélyben a rendek által még 1795 felkarolt és ^öleg az idősb Wesselényi Miklós által áldozatokkal is támogatott ügy ennek halálával elhanyaglott, az 1811-ki országgyűlés rendeletéből folytatott építése egy állandó nemzeti színháznak újra, és ismét sokára, félbeszakadt: Magyarországon az egy magán tudós, *Kulcsár István*, bátor és kitűró mozgatásai folytán lett valahára (1811) törvényhozási tanácskozáások tárgyává. S bár az általa sürgetett »pesti nemzeti játszószln« csak nagykésön létesült, az ő becsületes küzdései győzték vala le a lelktlenség által szított balítéletet (»a magyar nem komédiásnak való«), az ő esdeklései, buzdításai tartották szőnyegen az ügyet, s Thalia vándor maradt ugyan még most, de mind inkább gyökeret verve a magyar földben s a *Vida László* pesti (1808—10), s utóbb *a Fejér vármegye társasága* (1818—24) már most növelőivé váltak a magyar színészetnek. S íme ez igyekvések idéztek elé némi drámaköltői munkásságot is. Ugyan is Magyarországon dolgoztak *Gorove László* (1806—7), *Vitkovics* (1807—9), *Kisfaludy Károly* (1808—12), *Katona József* (1812—15), *Gombos Imre* (1812—16), *Horváth Adám* és *Kisfaludy Sándor* (1816); még az öreg *Virág* is hozta áldozatát (1817 Bessenyei Hunyadi Lászlóját

dolgozva által); míg Erdélyben a kolosvári nemzeti színház reményelt megnyitására néhány előkelő hazafi tragédiái jutalmat tűzött ki (1814). Ez volt az első magyar drámai pályázat. Tizenkét mű közül *Tokody Jánosinak* (Pártosság tüze) ítéltetett oda, átdolgozás feltétele alatt, a díj, de a feltétel nem teljesítettén, díj és nyomtatás elmaradt. A pályázók közt volt Katona is Bánk bánjával, volt *Bolyai Farkas* három szomorújátékkal, de melyeket, be nem várva azok sorsát, két mással szaporítva kinyomatott; sőt készült vala *Berzsenyi* is, de ez, darabját (Kupa támadása) be nem végezvén, a versenytől elmaradt.

E nevezetes évtized drámai állapotai szomorú benyomást tesznek a vizsgálóra. Kifejezett képességek aránylag meglepő számmal, « de csábító példányuk többnyire Kotzebue, a német színpadnak akkori ura: egy, feltalálásban, helyzetalkotásban, szerkesztésben erős talentom, de erkölcsi érzés, lélektani mélység és költőiség nélkül. O uralkodott vándorszínészeink padain is, nem csak magyarra fordított s honosított darabjai, de némely jobbjaik eredeti művei által is, melyek széltiben előadattak. így *Katona* »nézőjátékaiban«, *Gombos* érzékeny- és szomorújátékaiban; sőt ennek *Eskiicésében* is (tragédia 5 felv.) mely, a nagyszerű conceptió és ügyes színi szerkezet dacára, mik azt minden egykorú daraboknál tovább tartották fenn a színen is, társaival együtt az iskola eredendő bűnében, a szigorú jellemrajz s valódi költészet hiányában szenved. Függetlenek voltak e példánytól *Kisfaludy Sándor* Hunyadi Jánosában, és *Bolyai* öt szomorújátékában (Pausanias, v. a. Nagy ravágyás áldozatja, 5 felv.; Mohammed, v. a. Dicsőség győzedelme a szerelmen, 3. felv.; Kemény Simon, v. a. Hazaszeretet áldozatja, 3 felv.; A Virtus győzedelme a szerelmen, 5 felv.; A Szerelem győzedelme a virtuson 5 felv.; és: A párizsi per, érzékenyj. 5 felv.). De *Kisfaludy* nem bírta tárgyát drámailag megalkotni, adván inkább dialogizált epost ennek szélességével és sokott szétáradó bőbeszédűségével, mint egy szabatosan organizált cselekvényt; míg *Bolyai*, a conceptióban és ragyogó gondolatokban gazdag elme, s kétségtelen de ki nem mívelt drámai képesség, szinte nem bírt correct szerkezetre, kimerítő indokolásra, következetes jellemzésre felvergődni, hosszas, nem ritkán egészen felesleges jelennetekkel, s bár rendesen tartalmas, de gyakran még is erőltetett és homályos, képes dictiójával pedig, melylyel minden személye, juinden helyzetben, a legközönségesb dolgokról úgy. mint az indulat perceiben. még haldokolva is, különbség nélkül él, hidegen hagy és fásaszt.

Színpadra így Bolyai nem kerülhetett, de, Erdélyben legalább, olvasztott: teremtő ereje imponált, Kisfaludy Károly pedig két művéhez tárgyat és lelkesedést tőle vett.

A színi fordítványok közül végre irodalomtörténeti jelentékenysége az egy *Körner Zrínyiének* volt, Szemerétől (1818). Első jambusos darabunk ez, mely a nagy közönséggel azon nemes komolyságot és méltóságos zengést érezte, melyre a magyar tragédiái dictió képes.

Irodalom. Gora ve Látzó: Focid és Habs, avagy a féltés és tnegbasonlás, szomorú 5 felv. a m. játszószínrre alkalm. Buda 1806. As érdemes Kalmár, basai történeten épült eredeti dr. 5 felv. Buda, 1807. — *Vitkooice:* II. Rákóci Ferenc Rodostóban, szomorú 8 felv.; Mire Vénással Murány alatt, nemzeti vítézi játék 5 felv.; s több fordítás; mind nyomtatatlan. — *Kisfaludy K.:* A Gyilkos, szomorú. 8. felv. 1808; A Tatárok Magyarorszáigban, szomorú. 6 felv. 1813; Zách Klára, dráma 5 felv. 1812; Brutus, szomorú. 5 felv. Voltaire után; mind ezek csak később jelentek meg. — *Katona József:* Fársangi Útazás, vígj. 5 felv. 1812; Monostori Veronka, szomorú. 5 felv. 1812; Ziska a Calice, nézőj. két részben, 4—4 felv. 1818; Jeruzsálem pusztulása, szomorú. 5 felv. 1814; Comarunna, dráma, 1815; Luca széke, dr. 3. felv.; Doboka vára; Nsgyidai Cigányok; A borzasztó torony, nézőj. 5 felv.; Hédervári Cecilia, s' több fordított darab; mind nyomtatatlan, némelyek közülök el is veszték. Egy Bánk Bánja is 1815 készült, de az, melyet mi ismerünk, úgy látszik, ettől sokban különbözik. — *Gombot Imre:* Baváriai Albert, szomorú. 4 felv. 1812; A testvérek, vígj. 1. felv.; A szekrény s rózsabokor, vígj. 1 felv.; Elek és Polyxona, szomorú 5 felv.; mind nyomtatatlan; Az Esküvés, szomorú. 5 felv. Pest, 1816.— *Horváth Ádám:* A tétényi Leány Mátyás királynál, vígj. 5 felv. Pest, 1816, — *Kisfaludy Sándor:* Hunyadi János, hist, dráma 5 felv. Buda 1816. — *Bolyai Farkas:* öt szomorú. írta egy, hazafi. Szeben 1817; A párizsi per, érzékeny. 6 felv. M.-Vásárh. 1818. — *Virág:* Hunyadi László, tragédia. Buda, 1817. — *Szemere Pál:* Zrínyi Szigeten, szomorú. 6 felv. (Étet és Lit. I. kötet, Pest, 1826.)

88. §.

A nemzeties műköltészet időszaka. Kisfaludy Károly.

Ilyek voltak költészetünk állapotjai a század második tizede végén. A költői nyelv el volt válva a próza nyelvtől, képes az érzés és gondolat különemű színei és fokai visszaadására; képes követni az óda lendületét, kecsesen lebegni a dalban, kifejezni az epos komoly méltóságát; az antik mértékben úgy mint a modern európai költészet több saját formáiban a correctségei hangzatosságot, az erővel bájtpárosítani. De maradandó műveket csak az *alanyi költészet*, mutathattott volt; s nyelve, a szép eszmény valósitása közben az élet nyelvtől mindinkább eltávolodott. Az *elbeszélő költészet* még nem támadt fel

újra: az eposuak, még pedig az antiknak, csak hangjai pendültek meg, műképzésre még nem emelkedett. A verses beszélyben Verseghy, a regében Kisfaludy Sándor, a balladában Kölcsey, teljesen magokra álltak. A regény fordításokra szorítkozott, még pedig a német ephemer divatickekére: ami nem fordításnak vallotta magát (Verseghy, Csery Péter, Pálffy Sámuel stb.), nehéz meghatározni, mennyiben követés, vagy csak átalakítás. Az elbeszélésben Kármán kezdeményezése 25 éven át követő nélkül maradt, Fáy még csak egy közéleti beszélyt kísérlett vala meg. Dráma kevés, tárgyban jellemben többnyire idegen, drámai és színi élet nélkül. Ekkor lépett fel *Kisfaludy Károly*. hogy költészetünknek tartalomban és formában új irányokat adjon. Az ő költészetét addigi költőinkétől különböző előzmények határozták. Viszontagságos, szenvedelmek és szenvedések által kipróbált és tisztult élet tapasztalásai és concrét elmélekedések képzik azon gazdag reál készletét, mely a *tárgyilagos költészetben* alkotott magának tért, s ezt tartalom és nyelvben az étellel szorosb kapcsolatba hozta. A külső világból vette tárgyait, sőt lyrája is élményekből indáit; miveltségénél fogva pedig, mely a classica-literatúrai alapot nélkülözte, s kirekesztőleg az új irodalmakra támaszkodott, az elvont eszményiségnek, s az óclassica kifejezésnek a költészetben, természetes negatívója volt. Példája s élő szavának hatása által emancipálta a költői előadást a görög mythologiai képes kifejezőmód s a classical népek életére célzó vonatkozások alól, midőn érzésmódunk és felfogásunkkal egyező kifejezést sürgetett. A dráma és beszély útján, a nemzeti tárgyakkal együtt. *nemzeti életet, alakokat, kifejezést, vitt be az irodalomba*, s így maga és követői a költészet és élet közt már tátongó hézagot szerencsésen áthidalták. *így lett ti egy új időszak alkotója a költészetben*: t. i. az újiskola vívmányai fenntartása mellett, a reál s nemzeti tartalom és formák felvételével, *egy eredeti s tisztán nemzeti műköltészet* megkezdője, melyben a fejedelemséget nem sokára *Vörösmartyval* barátságos egyesülésben megosztandó volt

Kiadások az eredetieken kívül: Munkái, Toldy Ferenc által, 10 kötet Buda, 1831; másodszer Pest, 1842, harmadszer 1848 egy kötetben; negyedszer 6 köt. Pest, 1848, 4; ötödször 8 köt. Pest, 1859,60. — Egyes munkák külön is.

Kisfaludy Károly, Sándornak testvér öescse, Téten, Győrvárm. február 5. 1788. született. Győrben iskolázott, de a histórián kívül minden egyéb tanulmányokat elhanyagolván, s atyját, ki különben is e fiát, mert születése anyjának életébe került, nem szeretve, kemény bánásával elmakacsított volt, korlátlan viseletével s jótékonyági érzékből származott költekezéseivel felbőszít-

vén, ez 1803-ban a győri katonanöveldébe adta. Már 1804 a tizenhat éves ifjú az Eszterházy-czredbe lépett, s öt év alatt, mintán az olasz és németországi hadjáratokban vitézül részt vett, fokoként zászlótartó, al, s majd főhadnagy lett. A béke beálltával, s kedvesével házassági tervet szövén, a sereget, atyja híre nélkül 1811 elhagyta, minék folytán ez kezét végkép levonta róla, így segedelem nélkül a világba kitaszítva, kedvese által magát elhagyatottnak véelve, szükség és önmeghasonlás martalékává lévén, s büszkeségből testvérei jótéteményeit elfogadni nem akarván, kibújdosásra szánta el magát, csekély anyai birtokrészét eladta, a Bécsbe ment, hogy ott magát a képirásban bővebben kiképezze, s jövődjét ecsetére alapítsa. De majd könnyelműen elktvén pénzt, Oroszországba volt kívándorlandó, ha egy új viszony nem tartóztatta volna. így ott maradt, s néhány évig hol kedvezőbb, hol szőkébb állapotban, csakugyan festményei után élvén, végre szerelmi viszonya felbomlása és csökkent keresete Bécsnek is elhagyására bírták őt; amidőn egyszerre rokonai és ismerősei szeme elől pár évre eltűnt. Bújdosása ez idejét homály borítja; annyi bizonyos, hogy Németország, Schweiz, Francia s Olaszország több részeit bevándorolta, helyről helyre arcképfestés után keserűen keresve kenyerét. E mellett világ- és emberismeretét soknemű viszontagságok közt nevelve, de végre bele fáradva bányatásaiba, s honszeretettől is zaklatva (több szép költeményei részint ez időben, részint ez érzés s ez idő emlékezőseinek befolyása alatt támadtak), s díszesebb pályát óhajtvá, haza tért. Atyjának kiengesztelése nem sikerült ugyan testvéreinek, némi kis segedelmet azonban tőle kapván, 1817 végén Pesten telepedett le. — Kisfaludy, testvére Sándor munkái által jókorán felébresztetvén benne a költészet szeretete, már 1805 óta dolgozgatott a lyrai, 1808 óta, a színügyi mozgalmak következtén, a drámai nemben is; különösen ez utóbbi irányt nevelte benne bécsi tartózkodása éveiben az ottani színházak látogatása s több jeles színművészekkel folytatott társalgása; do a viszontagságai folytán félbeszakasztott e pályára végre is a székesfjérvári színtársaság fellépése ragadta ismét, miután ez *Tatórok Magyarországnban* című szomorújátékát lelkesedett tapsok közt előadta. Megjelenvén most e társaság 1819 és 1820 Pesten, s a városi (német) nagy színházban játszván, az imént említett darabon kívül a következők érték egymást a színpadon, fokozott hatással: *Ilka*, r. *Nándorfejérvár bevétele*, dráma 4 felv.; *Stibor Vajda*, dr.

4 felv.; *A kérik*, vígj. 3 felv.; *Szécsi Mária*, v. *Murányvár ostromlása*, dr. 4 felv.; *A Pártütik*, vígj. 3 felv.; *Kemény Simon*, dr. 2 felv.; *A Gyilkos*, v. *Mikor pattant, nem hittem volna*, vígj. 1 felv.; kettő azonban: *Zách Klóra*, dr.

5 felv.; és *Salamon király* (elveszett) a censúra által az adatától eltiltatott; négy szomorújáték: *Dobozi*, *Vak Béla*, *Belizár*, *Estoras György*, s három vígjáték: *és ri magyar honjába*, *A korsházi vásár* maga által elnyomatott;

a *Barátság és Nagylelkűség* dr. 1 felv. megjelent, de színpadra, melyre nem volt rendeltetve, nem került; végre *Iréne* is, szomorú. 5 felv., most jött ugyan ki, de a fejezérvári társasig csak 1824 jelenvén ismét meg Pesten, szinte csak ez évben adatott először. Míg Kisfaludy ekép a kor leginneapolisabb költőjévé vívta fel magát, s úgy az előkelő, mint az irodalmi körök által fel kerestetett; másfélül barátja Ganl György, ki több műveit német fordításokban a buda-pesti német színpadokra is hozta, őt a sokat-irástól óvta, Helmecey pedig a nyelv és vrselés gondosabb kezelésére intette — nem siker nélkül. Munkában volt egy históriai drámája: *Konstantinápoly veszedelme*, két szomorújátaka: *EUi Ulár.lő*, és *Zách nemzetség*; de mély históriai stúdiumokba merülvén, hasonló szorgalommal állván a nyelv tanulásának, úgy Kazinczy s az újUkola jeles munkái olvasásának, s majdan *Aurórá*t, egy társulat megbízásából, melynek élén Horvát István állott, tevéen gondjai legfőbbikévé, végre a m. előadások is megszűnvn Pesten, s velők a sietés ingere, azok töredékül maradtak. Egészen új színben jelent meg már 1821 végén, az imént nevezett almanachban, melyet mind haláláig folytatott, s melyben az újjiskola valamennyi kitűnőségeit, úgy az újdon fellépő erőket egyesítette; maga pedig a költészet majd minden formáiban mintaszerű darabokat adott, a novellát meghonosította, tíz kisebb drámát és vígjátékot közlött; ezeken kívül hármat más gyűjteményes munkákban (köztök: *A leányórzü*, vígj. 3 felv. és *A Csalódások*, vigj. 4 felv.), míg végre a rég előkészített (tói: *Máté* által a históriai drámáról! nagyszerű felfogását megvalósítandó, azt elbctegesedése dacára 1829 végén munkába vette. Azonban ennek dolgozása közben érte el őt, súlyos szenvedések után, a halál november 21. 1830, midőn épen a megalkottott magyar akadémia első rendes tagjává nevezetett volt.

89. §.

Drámai költészet. Kisfaludy Károly annak megalapítója.

A magyar színiköltészet virágzása voltaképp Kisfaludy Károlylyal kezdődik. Fiatalkori kísérletein, valamint azon majdnem rögtönzött darabjain, melyekkel 1819 és 20-ban a megújult színpadot tartotta, még a Kotzebue uralkodó befolyása ismerszik meg, több gond lévén mindenütt a szövevény által feltételezett színi sikerre, s e kívül a nemzeti irányra, mely a dicsőség és önértet felköltését minden úton vette célba, mint a jellemrajzra s a lélektani indokolásra. Mindazonáltal már ezen epbemer becsü színdarabok által ki volt határozottan mutatva a hármás forrás — a nemzeti monda, történet, s a magyar társas élet — melyből nemzeti drámánknak merítenie, s az érzés, mely-

hez szólania kelljen. Kisfaludy komoly drámái közül első *Stibor Vajda* volt, melyben magasabb törekvés nyilatkozott (1819). Benne erősen ecsetelt korrajz lep meg, nagy érdekek és ellentétek, hatalmas szenvedélyek működése, erőteljes jellemzés, s itt tűnik fel egyszersmind először egy sociális alapeszme, amennyiben az egész mű az elnyomott Emberiségnek ünnepélyes tiltakozflea a kiváltságos kényuralom ellen, mi azon időben a közönség egy részét kedvetlenül érinté ugyan, de eszméltető hatását el nem hibázta. Azonban még itt egy nagy hibával találkozunk, midőn a katastroph, a mondához híven, isteni bosszú által eszközölve, nem az előzményekből, s nem szükségkép, fej-tetik Id; valamint a tisztáit ízlés . sőt minden jobb érzés mély sérelmével, midőn (a III. felv. végén) az emberégetés a néző szeme előtt megyen véghez. — Annyival nemesben látjuk Kisfaludy tragédiái talentomát *Irene* szomorújátékában kifeselve, melyben a kétés becsű eszközzel erejét meghaladó cél felé törekvő erény bukik, de bukásában megdicsőül. A tisztán megalkotott magas-tragikum, a létegesen fejlődő cselekvény, szabatos szerkezet, szigorú lélektani indokolás és éles jellemrajz, a nyugodt fennség bélyegét viselő gazdag költői dictióval kapcsolatban — dacára a helyenkénti lyrai áradozásnak s a tökéletlen nyelv s gyarló verseléének — e szomorújátékot első rangú költői munkáink közzé emeli. — Harmadik nagy műve költőnknek *Csák Maté* leendett, ha időelőtti halála annak elkészülését nem gátolja. Történeti drámát akart alkotni, mely, az ő értelme szerint ikertestvére az epopeának, egy egész nemzetet szerepeltetve, ennek öszves köz életét egy nagyszerű országos történet phásisain által vezeti a néző elébe. Tárgya a nagy interregnum utolsó időszaka, az 1308-ki rákosi országgyűléstől a rozgonyi ütközetig, a két országos nagy pártnak küzdelmeivel: a nemzetinek, a szabad királyválasztást s azzal teljes nemzeti függetlenséget követelőnek, melynek fő képviselője Trencsényi Csák, s az olaszoknak, Omode nádorral az élén. A csak másfél felvonásra terjedő csonkamű már a történet magasságára állítja az olvasót, honnap a helyzetekre, elmébe, szívekbe elhat tekintete; nagy vonásokban vezeti elé a pártok vezéreit, azok politikai és magányos viszonyait, szándékait, cselekvésük nyílt és titkos rúgóit, Csák készületeit, a zavaros rákosi gyűlést, az Omode ház belső harcait. Itt a kor hatalmasainak termeiben vagyunk, hol királyok beszédeit vélnél hallani, ott a szerelem suttogását, amott a nép egyszerű józan eszében, kedélyes elmésségében, jóakaró fogásaiban gyönyörködünk, míg

épen a döntő küzdelem előtt, a töredékében már nagyszerű mű megszakad.

A magyar vígjáték is egyenesen Kisfaludyt vallja megalkotójának. Már a fejevári társaságnak Pesten szereplésekor (1819,20) ragadta el a közönséget néhány vígjátékaival (*A Kérők*, 3 felv.; *A Pártátok*, 3 felv.; *A Gyilkos*, 1 felv.), melyekben először látunk magyar életet, magyar alakok képmásait tűnni fel a színpadon. Ezeket az Aurórában (1825—29) egész sora követte az egyfelvonásos vígjátékoknak (köztök *Mátyás deák*, *A Vígjáték*, *Hűség Próbája*, *A Fősvény*, *Három egyszerre*), melyet másutt két nagyobb (*A Leányőrző*, 3 felv.; *Csalódások*, 4 felv.) fényesen egészített ki. Komikai jellemek rajzolásában, mulattató helyzetek bonyolításában Kisfaludy amily eredeti, oly kimeríthetetlen; s habár nem hiányzanak a komikumnak külső eszközei is: átöltöztetések, személy- s névcserék stb. (*A Gyilkos*, *Szeget szeggel*, *Kény télen Jó zivl. ség*; *Három egyszerre* stb.), fő motívumai mégis többnyire a jellemekből vétetnek. Ilyek az üres fejű és szívű külföldies báró Szélnágy, a szeles báró Kényesy, a pedáns de talpig derék gondolkodású ügyvéd Perföldy, a tettetett nőgyűlölő Sziklász, a terfkovács Bombay, Mokány, ez ösképe egy régi világbeli becsületes falusi nemesembernek, ki ép eszű, jó szívű, őszinte, de nyersség és nagyvilágbeli járatlanságból minduntalan bele ütközik a convenientiába, a fősvény Bajszövény, az elmés szerelmes udvari boldond Vidor, az őseire büszke Lorányiné, stb.; ilyek hosszú sora a fiatal kalandoroknak és vén szerelmeseknek, a naiv, az érzékeny, a dévaj fiatal leányoknak, a kacér vagy regényeskedő aggszüzeknek s szerelmes özvegyeknek, a furfangos, majd bohó, hű és álnok házicselédeknek, különféle népembereinek stb., kik, hol erős körvonalokban, hol részletes ecseteléssel előállítva egészítik ki, e kedélyesen mulattató vidám világot, melynek hatását a soha nem bágyadó, sebes, ép és elmés dialóg emeli. Emez úgy ötletekben gazdag, mint az életől elvont, éles, gyakran mély megjegyzésekkel tartalmaz, s élez és gúnnyal fűszeres, mely epe és fulánk nélkül van. Általában Kisfaludy komikumán szeretetre méltó nyájasság s azon kedélyesség ömlik el, mely alapjában mindig nemes, nyilatkozásában illemes. igazságszolgáltatásaival pedig az erkölcsi érzést teljesen kielégíti.

— (Egy jelenői *Ctik* Áfáiéből látható az *irod. Öle*. 213. m. alatt; a vígjátékok közül *Matyit deák* n. o. 244. SZ. alatt).

90. §.

Folytaid». — Katona József. Kisebb költők.

A drámai mozgalom, melyet a fejevári színésztársaság pesti működése előidézett, több régibb és új erőt vont e pályára. Első azok közt, s a legnevezetesebb, *Katona József* volt, ki számos jelentékeny s kétes eredetiségű darab után, melyekkel a múlt tizedben a vándor színészetet segítette, Erdélyben sikertelenül pályázott s (1819) átdolgozott, de a színpadtól eltiltott öt felvonásos drámáját *Bánk B/Int* bocsátotta most közre. Olvasatlan maradt rossz nyelve miatt; de tizenöt évvel később végre előadásra kerülvén, a közönség politikai, s így annál élénkebb, rokonszenvével találkozott, míg költői becsét a kritika mutatta ki. Egy tragédiánkban sem egyesülnek nagy hibákkal oly nagy erények, mint Bánk Bánban. Egyfelül kettős cselekvény: Petur összeesküvése, s a Bánk családi szerencsétlensége, melyek egymásba játszanak ugyan, de a nélkül, hogy egyik szükségképen támogatná a másikat, mindenik függetlenül magára bonyolódván s fejlődvén ki. Másfelül a főbb jellemek hibás conceptiója: az érthetetlen Gertrúd; az örökké habozó Bánk, ki még feleségének sem hisz? egy politikai Hamlet, kit elhatározatlansága örökös passivitásra kárhoztat, s kinek bosszútette is csak a perc által parancsolt önvédelemnek tűnik fel; a gyanússágig szenvedőleges Melinda, ki mégis egyetlen oda vetett szótól rögtön megőrül; a vízészü s mégis szerencsés csábító, gyáva, s mégis hármassá gyilkos Ottó, ki még tolvajjá is tétetik; az ostoba intrigáns Biberach, ki magamagát minden ok nélkül elveszti; a szálanomig gyenge Endre király stb. De másfelül néhány éles és határozott egyéni jellem (az összeesküdteké) mellett, a szenvedélyek erőteljes kibélyegzése, a lélektani fejlesztések szigora egyes momentumokban, s a valódi, nálunk páratlanul drámai, dictió, teljes méltánylást érdemel, bár ez a dictió is gyakran az érthetlenségig szaggatott és homályos; míg a nyelv mind hibátlanság mind csín tekintetében még korától is elmarad; a vers pedig kortársaiénál semmivel sem jobb. Bánk Bán, egészben, kétség kívül magas tehetséget bizonyít, de inkább megrázkódtató mint vonzó, mert fenség nélküli, mű: hiányozván benne azon emelő hatás, melyet a tragikum a külsőleg bukó, de erkölcsileg győző, erény által hoz elő.

(Katona élete és Bánk Bán-ból egy jelenet az Irod. Olv. 246. SZ. alatt áll).

Ez időben még *Szentmiklóssy Alajos* (1820), *Szommer József* (1821,2), *Kisfaludy Sándor* (1825,6), Erdélyben *Fogarasi Nagy Pál* (1828,9), továbbá *Vörösmarty Mihály* (1827-től) léptek fel a komoly nemben; *Sebestyén Gábor* (1821), *Fáy András* (1824-től), *Kovács Pál* (1828-tól) stb a vígjátékban; kik közül többen gyenge, még e kortól is elmaradó darabokat adván, itt csak a nevesebbekről lehet értekezniük.

Ocsse sikerei *Kisfaludy Sándort* újra a drámai pályára vonták. Históriai drámája (*Kún László*, 5 felv.) nem jobb Hunyadiánál, legfeljebb korrajz, állapotok és érzések ábrázolása; a darab, elejétől végig áll, míg végre Lászlót megölik. Az *Emberszivnek Örvényeiben* (5 felv.) már tragédiát akart adni. Ebben sincs bonyolódás, tehát kifejlődés, de sőt tragikai hőse sincs, Maróthy nem azért büntettetvén meg amit vétett, Malforti pedig, ki gyilkosságáért lakói, részvételünket nem bírván. Szerencsésb volt *Kisfaludy Sándor* az érzékenyjátékban, két darabot adván: *A Dárdayház*, 5 felv.; s *A lelkes Magyar Leány*, 4 felv., melyeket ő «magyar nemesházi rajzolatoknak» nevez. Ezekben hódolva az uralkodó irodalmi szellemnek, a hazafiúi gondolkodást akarja dicsőíteni, s így annak méltatására, követésére ösztönözni. Ennyiben iránydarabok; és csakugyan e hatásra céloz minden inkább, mint a költőire. S ha ezt, a *Dárday-házban* az általánosemberinek rovására tevén, nem éri is el, s a kifejlődést külső eszköz által intézi, a jellemrajz mégis mindkettőben dicséretes, a dialóg pedig, mely *Kisfaludynál* mindenütt a túlságig szétfolyó, »A lelkes M. Leányában kisebb mértékben szenved a költő e vele született bűnében.

Szerencsésebb volt a színiköltészetben *Fáy András. Két Báthory*» (1827) ugyan szinte csak kor- és jellemkép, nem szomorújáték, mi lenni akart, bár erőteljes vonásokkal; de *Fáy* mezeje a vígjáték volt. Legkorábbi darabja: *A régi Pénzek* (5 felv. 1824) érzékenyjáték ugyan inkább, mint vígjáték, aminek címezve van, komoly életviszonyok körül forogván a cselekvény, de a költő talentoma még is inkább a furcsa helyzetek és jellemekben nyilatkozik, mely többi, már a következő időszakba átnyúló, vígjátékaiban még tisztábban, bár nem annyi élességgel jut érvényre. *Fáy* komikuma, lényegében, *Kisfaludyéval* rokon, de kevesbbé praegnáns; feltalálásban kevesbbé eredeti, mindig külső motívumokra támaszkodó; fő ereje a dialógban van, mely elmés ötletek s hasonlításokkal gazdagon van fűszerezve.

Nagy hévvel működtek a drámában *Töltényi Szenniszló* (84. §.), ki nyolc szomorújátékot dolgozott, melyek közül némelyek vidéki színpadokon mégis fordultak; és *Szenvey József* (92. §.), ki szomorú-, víg és nézőjátékokat írt, szám szerint tizenegyet, azonkívül Schillernek hét tragédiáját fordította: de mindezek, némely Schillerféléken kívül, kéziratban maradván, drámai költészetünk előbbre vitelére nem hatottak.

A kisebb írók közül *Sebestyén Gábor* (179?—1864) és *Szontagh Gvstá»* (1793—1858) említhetők, kiknek elseje találékonysággal; bonyolító ügyességgel, s nyers komikai érrel, emez inkább kedélyes gúnnyal rendelkezett; de amannál, ki egészen Kotzebue tanítványa, az indokolást és jellemzést valóságos cynismussal találjuk kezelve, ennél a drámai élet lassúbb. *Kovács Pálnál* (szül. 1808) komikai scé-nák, néhány jó alak mulattatnak, de a szerkezet gyenge, s hiányzik a mélyebb jelentés, mely Kisfaludy műveit bélyegzi.

Irodalom. Katona; Bánk Bán, dr. 6 szakaszban egy elővorsongással. Feet 1821. Újra Nagy Ignác Színműtárában, I. k. 1840; Kecskemét 1856 és 1866 Horváth Döme által; ötödször szorosán az eredeti szerint Pest 1863. gyémántkiadás-ban. — *Szentmiklusty*: Hunyadi László, szomorú. 5 felv. Pest 1820. — *Sommer*; Zombory, v. a Titok, nézőj. 3 felv. Pest 1821.; Skanderbég, v. a haza szabadtója, vitézijét 4 felv. Pest 1822. — *Kisfaludy S.*: Eredeti Játékszín, 2 k. Buda 1825,26. és Minden Munkáiban Toldytól 1848, negyedrét, s ismét a nyolcadról kiadás V. VL kot. — *Fagarast Nagy Pál*: A véres Örökség, szomorúj. 5 felv. Kolosv. 1828. Színjátékjai, I. k.: A külső szín csak csalja a világot, vígj. 3 felv.; A Mágnes-álmójáró, szomorúj. 3 felv. M.-Vásárh. 1829. — *Fáy*: A régi Pénzek, v. az Erdélyiek Magyarorszában, vígj. 5 felv. a Kedvcsapongások II. kot. Pest 1824. és Összes Munkái V. köt. Post 1844. A két Báthory, szomorúj, 5 felv. Pest 1827. A Külföldiek, vígj. 2 felv. (Auróra 1837 és »Búzavirágok és Kalá«zok». I. köt. Pest 1853.) A közös ház, vígj. 1 felv. (Emlény 1833 és Összes Munk. V.) A mátrai Vadászok, vígj. 3 felv.; Az időjós, 1 felv.; A régi szerelem nem avul el, 1 felv. (Hulló virágok, Pest 1861.). — *Töltényt*: Péter király, 5 felv.; Kaunusz és Biblisz, 5 felv.; Niobe, 3 felv.; Veszprém várának esete, 2 felv.; II. Lajos király, 6 felv.; Mohácsi veszedelem, 4 felv.; Jefle, 5 felv.; Gizela királyné, 2 felv. — *Szenvey*: A Babonák; A sirtűnet; Belizár; A Játékos; A kálnoki Dűsgazdag; A Mester-Íflvs; A két férj Hitvese, szomorújátékok; Egy éjszaka a Bakonyban; A Sorsszám; A Násznagyok, nézőjátékok; Az Ördögűzők, vígj.; Schillerből: A Haramják, Fiesco, Ármány és Szerelem, Don Carlos, Stuart Mária, Az Örieméi Szűz, A Messinai Hölgy; többekből mutatványok jelentek meg, egészen csak az utolsó (a M. Akadémia Külf. Játékszíne XIII. kötetében Pest 1836.) — *Sebestyén*. Asszonyi Praktika, 5 felv., és: Kacki Pál, vagy a megtalált arany gyűrű, 3 felv. 1. Víg és Érzékeny-játékai. I. Pest 1821. — *Szontagh*: Babelünkéből egy jelenet, vígj. 1 felv. (1. Koszorú 1828.) és Beszállásolás, vígj. 1 felv. (Árvízkönyv, IV. 1840.) — *Kovács Pál*

vigjátékai tizedből: A Klavirmester (Uránia 1629); Magának akart, másnak kért; Mindennek van baszna (Koszorú 1829); Öreg Kérők; Melyik a sok közül? (Koszorú 1830), mind 1 felvonást». Későbbi, de mind e minőségű darabjait 1. Thalia. 3 köt Buda és Győr. 1833—7. s különféle gyűjteményekben.

91. §.

Folytatás. — Vörösmarty első fellépése a drámában.

Ez időszakra tartozik még *Vörösmarty Mihály* (1800. j"1855) elsőbb drámáival. Shakespeare stúdiuma, és Kisfaludy Károly igyekevei egy nemzeti dráma megállapítása körül, már 1821 tételének vele kísérletet e mezőn. Első nyomtatott darabja *Hábador* (1826) inkább dialogizált történet, mint drámai költemény volt; ezt *Salamon király* (szomorúj. 5 felv. 1827) és *A Bujdosók* (színmű 8 felv. 1828) követték: két történeti kép, melyek mindenikében a hazai állapotok eleven színekkel festvék. A cselekvény mindkettőben egyszerű, s természeténél fogva egyhangú és lassú, amiért a költő amott a hős belső küzdéseivel igyekezett a háborús képbe drámai mozgást hozni, itt pedig a drámai haladás hiányát, kevésbbé helyesen, mellékeselekvényekkel eltakarni, melyek azonfelül a fő actióval csak igen lazán függenek össze. Az indokolás is még általában elégtelen, a dictió pedig, kivált a Bujdosókban, szónokiasb és egyszínűbb, semhogy drámai és jellemző lehessen. Dicséretet a históriának költői felfogása, s egypár egyéni jellem (Salamon, Vid, Zsigmond kir.) érdemel. Annál nevezetesb mű: *Csongor és Tünde* (szinj. 5 felv. 1830), tulajdonkép drámai tündérrege, melyben Vörösmarty regényes költészete, feltalálás és színezetre nézve, egész gazdagságában és fényében nyilatkozott. Az actió észrevétlen baladása dacára a figyelem, sőt részvét, feszített helyzetek, váratlan összeütközések, s azon metsző ellentétek által folyvást működésben tartatik, mikbe egész serege az élesen kibélyegzett tündér és daemoni, eszményi és alszerű alakoknak hozza azt; azon humor által, melylyel szenvedély és tréfa, tüdőrdület és valóság, reflexió és lyra, vegyítve vannak; s a ragyogó és zenei dictió által, mely mindent, mit költészetünk e részben eladdig felmutathatott, meghalad.

Ekép drámai költészetünk e tizedben nemes költői művekkel gazdagodott ugyan, de kölcsönhatása a színpaddal, ennek hosszabb számkivetése óta a fővárosból, mindinkább szűnt, míg Vörösmarty ezzel teljesen szakított. A vidéken is újdonságok kellettek, s így az

egy Kisfaludy Károly mellett, főleg írni nem tudó színészek által fordított és »alkalmazott« darabok járták; be-beférkezett, az izlés és nemzeti jellem kárával, a bécsi *német népszínmű*, mellettük a melo-dráma, sőt *Pály Elek* által az *opera* is! míg a következő időszakban a fővárosba ismét befogadott magyar színészet, s ezzel a drámai költészet is, új phásisba volt lépendő.

92. §.

*Az Auróra-kör. — Lyrai költők. Kiefoludy Károly,
Bajza, Vörösmarty.*

Új lendületet adandó szépirodalmunknak, *Kiefaludy Károly* 1821-ben alapította díszes almanachját, az *Aurorát*, mely tíz éven át fő orgánuma volt azon hatásnak, melyet ő költészetünkre gyakorlott (88. §.). Maga köré gyűjtötte az újkola jeleseit minden kivétel nélkül, kik közül többen, maga Kölcsey, sajátkép ez úton jutottak köz ismeretbe; magához vonta az új erőket, melyek itt, s az ő buzdításaira s befolyása alatt, léptek fel, működtek, s híresedtek el. Hódító egyénisége, minden művészetekre kiterjedő elméleti, gyakorlati és irodalmi avatottsága, őszinte itéletközlései, melyek épen úgy nem kímélték saját munkáit, mint szeretettel utasítottak minden tehetséget, rövid időn középpontjává s vezérévé tették őt az új költészetnek. A *lyra* levetköztette lassanként idegenszerűségét, gazdagodott új formákban, s új elemül felvette a *népiest*, mely Kisfaludy előtt csak kevés, szórványos, kísérletek tárgya, melyet maga már a vígjátékban és elbeszélésben érvényesített, s most népdalai és későbbi balladáit által, követve Czuczor és Vörösmarty által, lyránkban is meghonosított. Az Auróra vívmányai közül valók: a *románc* és *ballada* (Kölcsey, Kisf. K., Bajza, Vörösmarty, Czuczor), a költői beszély és *kisebb epos* (Döbrentei, Makáry, Horvát Endre, Czuczor, Vörösmarty, Kisf. K.), az *elbeszélte* és *novella* (Mailáth, Kisf. K., Kiss Károly, Gaal György, Szenvey, Paziázi, Kovács Pál stb.), az első valóban költői regény («Tihamér» Kisf. K.); végre azon nyelv- és formabeli tisztaság, mely nem csekély részben a szerkesztői szignornak érdeme volt

Az Auróra-kör l y r i k u s a i közül első helyt magát *Kisfaludy Károlyt* kell említenünk. Az ő örömeire termett lelke, alapjában, vídám, s az életet derült oldaláról felfogó, s ha mégis lyrai költeményein, bár haza vagy szerelem legyen a tárgy, megillető melancholiai

hangulat vonúl át, az nála nem költői fictio, mint érzeményes lyrikusainknál, hanem azon hosszú és komoly életiskolának, melyen ő átment, saját élményeinek, s azon veszteségeknek szüleménye, melyeket szive szenvedett: valódi másod természete. Ezért *népdalai* is, a népies forma dacára, sentimentálisak. A *Szülőföldem szép határa*, a *Sárga levél*, *sárga levél*, épen úgy szakadt saját szivéből, s a *Rákosi szántó* épen úgy ömaga, mint az olajfák vándora, ki a *Honvágyban* eped és sovárog. Hogy ily elegiai kedélyállapot mellett a reflexió sem marad-hata el (*Élet és Phantasia* stb) természetes; valamint hogy épen érzeményessége adja komikai erével azon vegyületet, mely némely dalai-ban s valamennyi víg műveiben elmét és szívet együtt annyira érdekel és vonz. Elsőbb *balladái* is ugyanezért még inkább lyraiak, s mintegy az érzés festése végett vannak; később mindinkább tárgyias tartalmat vesznek fel, végre népies hangot is.

— *Kisfaludy* kisebb költeményeiből *mutatványokat* I. az *irod. Olv.* 246—257. ss. alatt).

Máskép *Bajza Józsefnél* (1804—1858), kinek költői pályája 1822-től harminc évre nyúlik ugyan ki, de egy léteges egészet képezve, s classical eszményiségével s önmérséklésével egyfelül, másfelül tisztán modem bennsősége s nemzeti kifejezésével egészen a Kazinczy-Kisfaludykor sajátja, és egyik fő dísze egyszersmind, teljesen ide tartozik. Nála amaz elegiai hangulat lelkének lelke volt; melyből ép ezért szenvedésektől úgy, mint erős szenvedelmektől megkímélt, nyúgodt és szerencsés ifjúsága dacára, ki nem bontakozhatott Hogy tehát tárgy nélküli melancholiájának, mely, ha sokáig producál, könnyen mértéket vesz, és szűk körben forogva, végre újra meg újra maga magát ismétlendő volt, tárgyias alapot, s ezzel némi változatosságot s külső igazságot kölcsönözzön, művészi öntudattal a *helyzetdalh/z* folyamodott, mely költött személyeknek költött helyzetben szólaltatja meg érzéseiket. így: ott egy magában evődő leány, itt egy búcsúzó vitéz, egy rendeltetését elvétett apáca, egy holtnak menyasszonya, amott egy kibújdosó, egy gyermekét veszített anya, egy bajnok özvegye stb képeben ad szót az élet különféle szenvedései felett érzett saját fájdalom részvételének; s ekép teremtette meg azon mély és forró, de szemlélődéssel mérsékelt, s ez által minden lelki érzéseinket harmóniai működésbe hozó dalokat, melyek az alkotás és kifejezés nemes egyszerűsége, s a forma bevégtettsége mellett, a m. lyrai költészetnek soha el nem avulható mesterművei maradnak. Midőn itt eképen a

szelíd, a resignált fájdalom szól politikai és *hazaifüi dalaiban* (*Rabköltő, Apotheosis, Söhajtás, Vezér búcsúja, Honfidal* stb) lángoló érzések, erős gondolatok, sokszor ódái emelkedettséggel, utóbb, a köz szerencsétlenségben, az iróniáig elmérgesedett keserűség nyilatkoznak, míg az ő, mindig és mindenütt harmóniai egyensúlyra törekvő lelke végre is vallásos hittel egy jobb kor reményében találja fel megnyugvását.

— (*Bajza* életo s némely költeményei az *irod. Olo.* 258 -264. »». alatt).

Vörösmarty lyrája is e tizedben pendült meg, s már most min *Αη* másénál nagyobb kiterjedésben, változatosságban, s eredetiségben. Minden forma, melyet később mívelt, meg volt már most kísértve, a dal, epigramm és ódától kezdve a lyrai beszélyig, annak legkülönbözőbb fajaiban. De legsajátabb táplálatát a következett tizeddel feltámadt világtörténeti, nemzeti és társas élettől vette, s így akkor fejtegte ki azon erőt és nagyságot, mely őt a világ első lyrai költői közzé emelte; s így ott kellend őt a maga egészletében vizsgálatunk körébe felvennünk.

Egyik szaporább lyrai költője az Auróra-körnek *Szenvey József* volt (1789—1857). Tanszerű, mélység nélkül, meleg, szenvedély nélkül, a formában mégis, melyre nézve 1825 óta egészen e körhöz állt, s mely correct, tiszta és nemes volt, messze túlhaladta azon meglehetőss számát ez évtized lyrai költőinek, kik részint itt, részint a költészet többi orgánumaiban (Széplít. Ajándék, Hebe, Uránia, Minerva) mind inkább az új irányhoz csatlakoztak Fő érdeme mindazáltal *műfordításaiban* van, adván több mint hatvan költeményt *Schillerből*, köztök számos balladát, melyek, ha nem oly szigorúan hívek is, mint *Helmecezyéi* szinte az Aurórában, de könnyebbek és költőibbek.

Czuczor Gergely is (szül. 1800) főleg itt adta első kevés lyrai kísérleteit; de még csak előjeléül azon jelességnek, melyet e téren később kifejtendő volt

Irodalom. Auróra, hazai almanach, kiadá Kisfaludy Károly. Budán s Pesten 1821—31. 10 folyam. — *SzóplUeratúrai Ajándék* a Tudományos Gyűjteményhez. Pest, 1821—7.; ez után *Koszorú* címmel, s szerk. Vörösmarty által 1828—30. 10 köt. — *Zsebkönyv*, kiadta Igaz Sámuel, Bécs 1822, ezentúl *Bibe* címmel 1826-ig, 5 köt. — *Uránia*, nemzeti almanach (szerk. Szeder Fábián) Eszterg. 1828—32. — Felső-Magyarországi *Minerva* (negyedes írás. Kassa 1825—36. — *Kisfaludy Károly Versei*, kiadta (először összegyűjtve 1831) Toldy F. ötször mint M. Munkái I. kötetét; külön, gyémánt kiadásban, 1858 és 1864. — *Bajza Versei*, Pest 1835.1844.1851. (az Össze gyűjt. Munkák I. köt.); negyedik teljesb kiadás Toldy által Pest 1857, újra 1861. a

Öaszegy. Műnk. Toldy-féle kiadása I. kötetül. — *Stenvey* versei öaszegyűjtélenek. Schiller! költeményeinek egy jogtalan kiadását bírjuk: *Schiller Fridrik Vertei*. kiadta magyarul Soproni Fidler Ferenc. Kolosv. 1836.

93. §.

A classicai-nemzeti epos. — Annak kezdete. Székely Sándor.

Aranyas-Rákosi Székely Sándoré (1797—1852) a dicsőség, hogy kisdecTbár, s a nagy közönség figyelmét teljesen elkerült hőskölteményével: A *Székelyek Erdélyben* (3 énekb. 1822) alapját vette meg ».(rlassicailmemzeti eposnak, mely költészetünk egyik legrag^l göbb oldalát volt képzendő.(Tárgya az írnak húujainak honfoglalása Erdélyben, vagyis a székelység megtelepedése a mai testvérházában, melyet a költő, örök emlékezetre méltó tapintatossággal, a székely ösmonda némi vékony szálaiból szöött. Egy égjel mutatja ki a vándor népnek Dáciát jövendő hazául, maga a nemzeti isten (Székely azt Haddúrnak nevezi) pásztor képében fedi fel vezérei előtt a «Tündérkert» titkait, melyben arany alma tenyészik, de őrizve oroszlán által. Az oroszlán a dák fejedelem Kaimbár, az arany alma Alirán, a régi dák istenek végső leány maradéka, kinek, jóslat folytán, szívét, s Kaimbár legyöztével a tartományt, a Tündérkertet, szerencsésen meghódítván írnak, húnjait ebben telepíti meg. Conceptióban egy nagy epos áll előttünk, kivitelben csak vázlat, egy epopea *in nuce*, de egy csodálatos sugallat műve. Oly világot nyit az szemeink előtt, oly hang üti meg benne füleinket, amilyen költészetünkben azelőtt soh^) Tartalma tisztán *regényes*, minden idegeu zamat nélkül nemzeti, egyesülve antik szép formákkal az előadásban; maga a nyelv saajtszerűen szép, tömött s erőteljes; sőt hexameterre is, bár gyakran incorrect, egészben meglepőleg festői s hatályos. /- Még háromszor kíséreltté meg Székely az epost: írt egy *Nándor Ostromát*, egy *Buda Visszavételét*, egy *Mohácsot* (ezt 4 énekb. 1828): de az utolsó mutatja, hogy a más kettőnek kéziratban maradtával költészetünk nem veszett semmit. A tisztán történeti tárgy nem volt Székely mezeje: a compositió hía, a csodálatosnak ügyetlen alkalmazása, a haszontalan epizódok, sőt még a nyelv és technika példátlan gyarlósága is teljesen hasonlatlanná teszi e művet amaz elsőhez, mely költészetünk történetében örökké nevezetes marad.

— (*Székely* élete B eleő epoeanak I. éneke látható az *irod. Olv.* 266. ai. alatt).

Kiadótok. A Székelyek Erdélyben (A Hébe mézodik évfolyamában, Bécs 1823). — Mohács, közli költ. 4 énekb. (a Koszorú első folyamában» Pest 1828).

94. §.

Folytatás. — A classica-i-nemzeti epos fejlődése. Czuczor.

Senki sem beszállt az új költeményről: annyira nem voltunk a valódi epos élvezhetésére elkészülve, mely mondát tárgyalt, teljes tárgyilagossággal, lyrai és tanszerű digressiók nélkül. De két ifjú élt a külön részeiben, érdekes találkozással mindenik a lefolyt század utolsó havában születve (1800 decemb.), a valódi költészet és nemesb honszeretet lángjával kebelükben, eltelve a nemzeti történelem szeretetével, s az ősi dicsőségtől lelkesedve: *Vörösmarty* és *Czuczor*. Mindkettő lyrai költeményekben zengette — magának — fiatal érzéseit amaz azonfelül alkotó vágyával már komolyan és munkásán a dráma felé fordúla, annyira nem sejtven legsajátabb rendeltetését, hogy Egyed Antalt, a római elegia művelőjét, ismételve is a honalkotás eposi megéneklésére tüzelgette: midőn 1822 végén, Vörösmarty Tolnában, ahol nevelősködék, Czuczor a pesti papnővelde »múzeumában«, Székelyt olvasák, s költői sorsok, s a magyar classical hősköltészeté, el volt döntve. Mindkettő, egymásról nem tudva, egyformán lobogó láng lett, és sóvár nyugtalansággal tárgy után tekintettek. Vörösmarty csakhamar el volt határozva a honalapító Árpádot egy nagy hősköltemény által visszateremteni a nemzet szívébe, míg *Czuczor* a tizedik századbeli hősmondának egyik fénypontjánál állapodott meg: az ágostai diadalnál (910. évb.), mely egyszersmind a későbbi, szinte ágostai, veszedelem szomorú tudatát fogta enyhíteni. Vörösmarty nagy feladata gondosabb tervezést, hosszabb időt követelt a kivitelre: Czuczor, a türelmetlen szenvedély betege, a kórszobában, lázas érlükte-tések közt öntötte árként rohanó hexameterait, s Kisfaludy Károly szerető bátorításai mellett, ki másod kézből vette volt az első éneket, be volt egy pár hónap alatt végezve az első kísérlet; s megelőzve Vörösmartyt, még azon évben jelent meg az Aurórában az *Augsburgi Ütközet*, 4 énekb. A mai olvasót e hősköltemény meglehetősen hidegeu fogja hagyni, lévén az egy, minden compositió nélküli egyszínű kép, teli fegyvercsattogás és öldökléssel, s hont védő haragos hősökkel, egyéniség nélkül, s általánosan tartva, mint magok a harcok leírásai is. De nem illik felednünk a kort, melynek nem volt jelene, jövődjéje

alig, a múltból pedig az egy hadi dicsőség ragyogott által a színen jelenbe: az arra emlékeztetés volt tehát egyedül képes önérzet költeni a nemzetben; s vajmi jól esett, köz és magasb társas élet, nagy egyéniségek s nagy tettek hiányában, azon egy erényt dicsőítve látni, mely maga ki nem halván a nemzetből, maga nem hagyható ezt I kétségbe esni jövendője felett. Ezen erényt, mely lelkesedését a hon-szeretettől vette, táplálták Virág és Berzsenyi, ódáikban, Kisfaludy Sándor, regéiben, Kisfaludy Károly, drámáiban: ezt Czuczor, első eposában, s így kétségtelenül nagy része volt a köz, a zajos tetszésben, raelyllyel fogadtatott, a nemzeti érzület és büszkeségnek;

a költő érdemének is, kinél a nemzeti érzés oly erőteljesen, oly hav hatásan nyilatkozott, mikép e formában eladdig egy új költőnél sem. — S ím fordulat állt be: 1823 óta hatalmasan ébredezett a politikai élet, 1825-ben a nemzet kibékült fejedelmével, és Czuczor legközelebbi műve egy tisztán politikai epos lett: *Aradi Gyűlés*, öténékb. (1828), dicsőítése a magyar loyálisátnak, mely a haza s király iránti hűséget mindenha egy szoros egységbe foglalta. Tárgya a Vak Béla alatt Borics pártján országosan vett bosszú. Elbeszélő drámának lehetne mondani, oly drámailag alkotja meg a költő e történetet, a jellemekre fektetvén a cselekvényt, melyek nem leiratnak, hanem I beszédek és tettekben fejledeznek, s lélektani belátással, gyakran valódi homéri vonásokkal, igazi egyénekül vannak alakítva. A correct compoeítió, szigorú indokolás, a karöltve fejlődő emberi és politikai érdek, e ritka erő, dagály nélkül, s a nyelv és technika bevégzett szépsége azt költészetünk legnemesb művei közzé emelik. — oldalról, t. i. regényes alapeszmével, jelenik meg Czuczor, harmadik művében: *Botond*, 4 énekb. (1834), melyben a címhös byzanti hadjárata szerelem által indokoltatik, Polydóra visszanyeréséért támadván meg Botond a görög fővárost, melyet ki is vív. A kevés harc s a párbajok háttérbe lépnek azon érdek mellett, melyet Botond, szenvedélyével, s ennek énekes apródja, Szende, gyermekded szerelmével költ: mégis a futó kéz, mely mind a laza indokolásban mutatkozik, mind a két fő személy, Botond és Polydóra, irányában a mélyebb érdekpontosítást elmulasztotta, melyek azért kelloleg ki sem emelkednek: sok kívánni valót hagyott. — Fő műve leendett Czuczornak, s antik jellemű, tisztán tárgyilagos, nemzeti hősköltészetünk legdicsőbb zárköve » *Hunyadi*, melyben a már keresztyén magyar nemzetet kívánta egy nagy epopoeában dicsőíteni. Beható történeti tanulmányok, s a hely

színén, az alvidékeken Nandorfejevárig, tett utazás után 1830-ban csakugyan hozzá fogott, de midőn már a VT. éneken túlhalada, azt, — miről számos megjelent töredékek kezeskednek — költészetünk kétségtelenül pótolhatatlan veszteségére félben hagyta, azon innen főleg a lyrai költészetet üzvéen, míg végre a magyar nyelvészetbe mérülve, ez új irány minden költői munkásságtól elvonta.

— (*C'zu -tor* élete, az Aradi Gyűlés I. éneke, s egy mutatvány Hányadból az *irod. Olv.* 266, 267. számai alatt).

Kiadatok. Augiburgi Útközei az Auróra III. folyamában, 1824-re, jelent meg. *Aradi Gyűlt.*, hőskölt. 6 énekb. kiadta barátja Toldy F. Pest 1828. *Roland*, az Auróra XII. foly. 1834-re. *Hunyaditól* töredékek 1834—47 közt többfelé. Az első három együtt a Cziczor Poétái Munkáiban» Buda 1836. és, de az Augiburgi Útközet nélkül, « vizont Hányadból kilenc töredékkal »Czuczor Költeményei» III. kötetében, Pest, 1858.

95. §.

Folytatás. — A classica-i-nemzeti epos tetőzése. Vörösmarty Mihály,

Venio nunc nd fortissimum virnm. *Corn. Nep.*

A nemzet még csak egy mutatványból értesült vala *Vörösmarty Árpádjának* léteztéről (az *Aspásia útján* 1824), midőn az, *Zalán Futása* címmel, 10 énekb. a következő évben megjelenvén, a költő hírét, szinte rögtön, országossá tette. Zalán nem csak költői mű, hanem egy, a nemzet ébredésével összefüggő, politikai tett is volt. Megérte volt még Vörösmarty azon nyomort időt, melyet felebb érintetem (81. §.), melyben a hazafíui érzés csak húsongani, de tette lelkesedni még nem tudott. Ennek lankasztó tudata nyilatkozott Zalánnak azon elegiai részleteiben, melyekben a költő, alanyi érzéseinek szabad omlóst engedett; de nem jelei nélkül a visszahatásra gerjesztő iránynak. Mert »a gyáva kor« ostorozása ébresztendő, a régi nagyság dicsőítése önértetre izgatandó volt. Ezért hátrált a tiszta tárgyilagosság az öntudatos alanyi felfogás előtt; innen lengi át, az antik epos nyugalma helyett, ódái tűz az elbeszélést Vörösmarty (mint történetünk folyamából láttuk) nem volt első, s nem maga, ki így érzett; de az ő mély lelke érezte a sülyedés fájdalmait legelevenebben, az ő ódonszerű érzülete akarta a feltámadást leghathatósban. A nemzet szíve volt az, mely az ő kebelében oly hangosan dobogott, a nemzet érzése az, mely az ő szája által szólt az erő és önméltóság egész hatalmával. így ő, a köz érzés legvalódibb letéteményese, lett annak legpragnásabb kifejezője is. Az 1823. év eseményei párhuzamosan

hatottak ugyan Zalánnal, de avatását a bekövetkezett visszahatás a költőtől vette volt, midőn az 1825-ki törvényhozás megszólalt Ez Zalán roppant hatása, ez annak történelmi jelentése.

Az eposca tárgya Magyarország Árpádtóli meghódításának befejezése a Zalánon kivitt diadal által. Mint költői mű hibás *terkezetű*: a történetek tarka egymásba fonódása a figyelmet terheli, a gyakran változó színhely a képzőimet megerőlteti; hiányzik az árnyos tartás (Haltung), mely a hatásokat úgy csoportozza, s egymáshoz úgy mérsékli, nehogy az érdekek egymást zavarják és gyengítsék. Az epizódok, sőt némely események is, helyen kívül berendezvék; amazok még a költemény későbbi, már csak a kifejlée felé irányzani kellő, énekeibe is átjátszván, az istenek harca idő előtt Boroztatván be stb. Legtöbb nehézséggel a « *tód álatoknak* megteremtése járt, melyet a költő ily műben nem nélkülözhetett, s melyre nézve nem támaszkodhatott néptudatra. Hadúrt és Ármányt, mint a jó s rossz elv képviselőit, Cornides után a perzsa Ormuzd és Ahriman nyomán alkotta meg, s ebben, az alapeszme általános érvényénél fogva, megnyughatnánk; de ő azokat egy sereg tündérral és jelves személylyel veszi körül a nélkül, hogy hitregei világába bizonyos rendszert hozott volna. Annál szerencsésb volt a költő a tárgy megválasztásában, mely a mondái és történelmi kor érintkező pontjáról vétetett, még pedig annak döntő momentumától; és nagyszerű annak felfogása, mely szerint Árpád úgy jelenik meg, mint egy világtörténelmi missióval megbízott, hős, Magyarország megalapítása úgy, mint egy, szerveződni nem bíró földrész regenerációja: a nagy művet elhatározandó esemény pedig csak egy népek harca által —, sőt, a feladás nagyságának éreztetésére, a földöntúli hatalmak közbenjövételével — eldönthetőnek tüntettetik fel. Nagy erőt és változatosságot fejt ki személyei megalakításában, s azoknak mind nemzeti, mind (az előtérbe lépők-nél) egyéni tulajdonaik ethnologiailag és lélektanilag valók A legkülönbözőbb kedélyállapotok, szenvedélyek és indulatok festése erőteljes, csatáinak leírásai elevenek, nagy vonásokkal hatók, általános emberi érdekekkel összeszővődésök által pedig részvételünket élénken foglalkodtatóL Művészi bölcseséggel alkalmazza költőnk hasonlításait és hasonképeit; ezek t i. nem ékesítésül, hanem mindig fontos momentumokban, belső állapotok vagy külső cselekvények hatályosb érzékítése végett, vannak. Végül bámulatra ragad a nyelv teremtől kezelése. Vörösmarty nyelve újszerűbb minden újítóénál, de nem új

képzések, hanem fordulatai s a kifejezés Által-, melyek mindamellert mindig tősmagyar jellemnek, hatályosak, szépek. A hexameter pedig, melylyel eposi költeményeiben él. majd pompás, méltóságos, majd rohanó, vagy játszi, de mindig jellemző; s annyi zengzetességgel (numerussal) bír, minővel egy költőnkél sem. Mintha ő találta volna fel azt, mintha vele a világ nyelveit versenyre hívná ki.

így Vörösmarty, ki lyrai alanyiságával s dúslakodó képzelmetel, mely földet és eget, történetet és tündérvilágot egymásba sző, s a psyche lajtorjájának minden fokain játszik, egész lényege szerint regényes költő; s midőn a regényes tartalmat az antik epos műformáival legbensőbbben összeolvasztja, ezzel a classicaí-nemzeti epos körében egy új, Czuczor és Horvát Endrécétől különböző, Székely által megindított, nemnek, a cZamcaí-re^ őiyeenek, fő képviselője lett

Még egyszer tervezett (1827) Vörösmarty egy nagy költeményt, mely az ősmagyarok ázsiai nemzeti életét fogta költőileg megalakítani (*Magyarvár*), de mondái és történeti anyag hía miatt végre is abban hagyta azt. Ellenben készült több nagyobb-kisebb elbeszélő költeménye, melyek közül főleg két történeti epos: *Cserhalom*, 1 én. (1825) és *Egei'*, 3 én. (1827) kiemelendő. *Cserhalom* kicsiny terjedelemben is egy nagy mű érdemével bír, mind alkotás s élesen rajzolt sokféle alakokra, mind a hősi, hazafiúi és tisztán emberi motívumok arányos szép összchatására nézve. Itt, és a remek részletekben dús Egerben, Vörösmarty költői előadásának varázsa, erőtéljre úgy, mint gyöngédségre s ragyogó színezetre, fő fokát érte el. A költői előadás teszi két költői beszélyének is — *Széplak*, 1 én. (1828) és: *A két Szomszédvár* 4 én. (1831) — fő érdemét, de melyeket, eltekintve ott a gyenge indokolástól, itt a szertelenségektől, a zordon, és egy nyájas sugár által sem enyhített, tartalom örömtelenné teszem Egészen elhibázott művek pedig: *A Délsziget*, másfélén. (1826), egy nagyobb jelves (symbolicus) költemény eleje, melyben a kalandos képzelem a bizarrig tévedez, s célzásaiban teljesen érthetlenné lesz; *A Rom*, 1 én. (1830), hol e tan: »Mérsékeld vágyaidat« gyönyörűen van ugyan jelezve, de a Romisten helytelenül tétetik az emberi sors intézőjévé. Mind ezekben, mind *Tündérvölgy* (1 én. 1826) című tündérmeséjében, hol Csaba vitéz, bűvös kardjával a nap fiától elragadott kedvesét visszavívja, a költő, nem érezve, hogy a tündérvilág hagyományos törvényeiben is van bizonyos rendszer, mely a tündérmese-költészetnek némi belső valóságot kölcsönöz, korlátlan önkényyel teremt, s

így nem leli az olvasónál azt a hitet, melylyel ez a valódi népi tündérmesék jelentés szép játékaiknak magát átengedni szereti. Minden érdekük tehát e költeményeknek a sokszor elragadó szépségű, hol szenvedélyes, hol idylli, naiv részleteikben van; a Tündérvölgyben azon felül a formában, mely Zrínyi sajátos szépségeit észjárásban, kifejezésben, s nyelvfordulatokban művészi kézzel tündökölteti, s ezzel egyszersmind régies és népies színt ölt

— (Zalán expositiója s belőle *mutatványok az irod. Oh.* 268. száma alatt).

Kiadatok. Zalán Futása, hőskölt. tíz énekben, Pest 1826. Ez és a kisebb elbeszélő költemények Vörösmarty Munkái, 1883, 48, és 64-ki kiadásában.

Vörösmarty Mihály 1800 dec. J. született Pusztá-Nyéken Fejér v., nemes, de kevés módú szüléktől. Első oktatását otthon atyjától vette, ki gazdaságtiszt volt. Gimnásiumi tanulmányait Székesfejérvárról s Pesten, a bölcsészetieket itt végezte. Korán elvesztvén atyját, magántanítás és nevelősködésből tengett. A jót Bsagiujjilát tanulván 1823 a kir. táblához eskütt feljegyzőnek; a következő évben pediügyvédi oklevelet nyert, de az ügyvédséget soha sem gyakorlotta. Korán fejlett ki költői hajlama, főleg a classics iskola költőinek befolyása alatt; majd az újjiskolával és Shakespcarrel ismerkedvén meg, új irányok felé fordult. Lyrai, majd Kisfaludy Károly drámai fellépése folytán drámai dolgozásokat kísérelt meg, köztök »Sulamón Király« már 1821, »Szigmond Király« 1823-ban készült; első fellépése azonban egy párepistolával 1822, s néhány dallal történt 1823 az Aurórában. Majd Homer, Tasso és Zrínyi olvasása az epos felé fordíták figyelmét, s már most ismervén fel Árpádot egy magyar nemzeti epos legfenségesb tárgyául, Egyed Antalt, az Ovid derék fordítóját, kivel költői levelezésben állott, buzdította annak megéneklésére. De alig olvasá, 1822 végén, Székely Sándor regényes eposkáját »A Székelyek Erdélyben«, s imc az keble rokon búrjait hatalmasan megilletvén, maga fogta fel azon tárgyat, s 1823 — 4 évben, a lelkesedés hevétől sürgetve, tizenegy hónap alatt teremtette meg nagy hősköltményét: »Zalán Futása« tíz én., mely 1825 m. giclenvén, országos híret rögtön megalapította. Ezt 1831-ig nyolc kisebb epos és költői beszély követte Kisfaludy Aurórájában, kihez a legbensőbbben csatlakozott. Ezen kívül szaporodtak dalai is, s jelchtmeg több drámája, t. i. az újból dolgozott »Salamon« szomorúj. 5 felv. Pest 1827, »A Bujdosók«, színj. 8 felv. Székesfej. 1830, és »Csongor és Tünde« színj. 5 felv. u. ott 1831. Időközben, 1828, a »Tudományos Gyűjtemény« és »Koszorú« szvkcsziőségét elnyervén, nzt öt évig folytatta, s amabban számos nyelvészeti és irodalmi, emebben különféle költői dolgozatokat adott. 1830 az imént megalakított akadémiában nyelv és széptudományi osztálybeli második, Kisfaludy

Károlynak nyomban közbe jött halála folytán, ennek helyébe, el nő, fizetett rendes taggá nevezetett ki, « mint ilyen Révai nyelvtani rendszerének elfogadására döntő befolyást gyakorolt, s az akadémia nyelvtani munkái kidolgozásában előkelő részt vett. Az ő gondoljai alatt jelent meg, részint általa fordítva is, az »Ezeregy Éjszaka, arab regéket első tizenegy kötete 1829—38; buzgón támogatta Bajzát a Kritikai Lapok és az új Auróra körül, amott álnévű kritikái, itt lyrai, elbeszélte és drámai dolgozatokkal; 1837 — 43-ig pedig Bajza és Toldyval az »Atbenaeum«-ot adta ki. Lyrai és eposi munkáit először 1883 gyűjtötte össze 3 köt. e ez óta egész lélekkel a dráma felé fordulván, megjelentek: Várnász, szomorú. 5 felv. Pest 1834; Árpád Ébredése, előjáték. Pest 1887; MjítAtJ&án^szomorú. 5 felv. Pest 1838; 1840 pedig: »Újabb Munkái« 4 köt. Veszélyein, újabb versein, s imént említett drámáin kívül az Auróban megjelenteket hozták: ú. m. Kincskeresők, sz. j., A Fátyol titkai, vígj., s két újat: Julius Caesar, sz.-j. Shakespearból, és az Áldozat, sz.-j. 5 felv.; 1845 pedig: Ciliéi és a Hunyadiak, tört. dr. 5 felv. jött ki. Ugyanekkor indultak meg »Minden Munkái« Bajza és Toldy által kiadva tíz köt., 1845 — 8., és 4-rébt. egy köt. 1847. Az 1848-ki politikai változások folytán mint a jankováci választó kerület képviselője az alsóbázba lépett. 1849 a kegyelmi törvényszék közbírája lett, a forradalom után pedig Fejérvármegyébe ment, hol szülőtte helyén Nyéken megvonnúlva s levert kedélylyel élt, csak ritkán fogadva el a Mása látogatásait; míg végre elbetegesedvén, Pestre tette át lakását, hol kevés hónapok múlva, 1855. nov. 19. a nemzet köz fájdmára elhunyt Halála után jelent meg »Lear király« Shakespeare szomorújátéka 5 felv. s «Minden Munkái« Gyulai Pál által szerkesztve 12 köt. Pest 1864.

96. §.

Folytatás. — Debreczeni. Horvát Endre.

Eposi nagy költőink harmadika *Debreczeni Márton* (1801—1851) ki, Zalán Futása által felgerjesztve s lelkesítve, s annak egész képzetjárását és nyelvét magába felvéve, 1826-tól fogva, radnai regényes magányában, mély titokban, mind haláláig senkitől nem tudva, alkotta lángelméjének örökké dicső nagy művét, mely azonban elkésétt megjelenésével s a költői divat szele változtával hatás nélkül maradt, s csak az avatottak által fogadottatott lelkesedve, miután az gr. Mikó Imre szerető gondoljai által napfényre lépett (1854). »A *Kióvi Csata*« címe és tárgya a tizenhat énekből álló epopoeának, mely, bár két utolsó éneke töredékes dolgotwat, de hézagjait a tervrajz pótolván, tel-

jes és ép nagyságában áll előttünk; s így, mint szülemlésével és szellemében ez évtizedé, utólagosan is itt követeli helyét irodalmunk történetében. A kiói esemény, mint történeti tény, egyik tagja lévén csak a honfoglalási költözésnek, nem bír a Zalán tárgyának fontosságával; de a költő azt, a csodálatosnak a történetek minden szálával összefonása — s az által, hogy ez úton jut Árpád Atila kardjának birtokába, melylyel Magyarországot meghódítandja, nemzeti jelentőségre s az epopoea magasságára emeli, a működésbe tett emberi érdekek által pedig élénk részvétet táplál. Debreczeni ereje általában kevésbbé meglepő részletekben, mint a feltalálásban és alkotásban van. Nem éri el Vörösmartyt alakjai egyenítésében, s gyakran allegóriái személyeket használ (milyek nála a Meghasonlás, Irigység, stb.), hol pedig az emberi kebel mélyeiből meríthető indokait; de nem hiányzanak hathatós helyzetek, lelki állapotok hű festései sem, s van bizonyos őserő alakjaiban, mely őt a jeles költők közé iktatja. Dictiója nem oly ragyogó, de egyszerűségével is hódító, nyelvtisztaságra azonban, s verselésének zengzetességére nézve, előképétől messze elmarad.

Hat évvel Zalán után jelent meg végre, mely classicai-nemzeti eposunk körét bezárja, *Horvát Endre* nagy hőskölteménye 12 könyvben, tizenkét év nagy gondú szüleménye. Horvát nem egy fő és egységes történetet alakít meg Árpádjában, mint Vörösmarty, ki a honalkotás utolsó gátló sziklája megtörését vette tárgyúi, hanem a nemzet egész kiköltözését adja elő utolsó ázsiai székeiből, s Magyarország részenkénti elfoglalását Zsolt fejedelemmé emeltetéséig; mi által egy történelmi, de nem organikus költői, egészet kapunk, tulajdonképi compositió, érdekcsoportosítás, s ennek egy pont köré gyűjtése nélkül. Történelem költői öltöztetésben, mely nem fejük, hanem nyúlik; melynek a költő nem mert, vagy nem tudott, a csodálatos által magasb jelentést kölcsönözni. Ily felfogás mellett szerencsés találmány volt a fejedelemségre törekedett Lebed ellenséges működése, mely az egész eposon átvonul, s legalább némi erkölcsi küzdelmet hoz a harcok képbe. Nem hiányzanak itt-ott költött cpizódszerű részletek sem, változatosságot hozandók a hosszú lélekzetű műbe, a nélkül még is, hogy a történetek menetelére mélyebb befolyást gyakorolnának. A jellemrajz is szétfolyó, nem oly plastikailag kikerekített, mint Vörösmartynál; hősei többet beszélnek mint tesznek. De a kedélyállapotok festésében Horvát ecsete tagadhatatlan erővel és lélektani igaz-

s&ggal bír: előadása hatályos, méltóságos, sententiósus; tősgyökeres magyar nyelvét antik egyszerűség, nyers erő s régies szín bélyegzik, s *övé clatticai eposi nyelvünk es hexameterünk megteremtésének dicsősége*; mindkettő mintaszerű, s tanulmányozásra méltó: amaz egyszerűs mind kimeríthetetlen forrása a nyelvi szépségeknek, s maga elégséges műveinek maradandó becsét biztosítani, ha költői érdeme kisebb, s hazafiúi érzülete tiszteletünket oly hathatósan követelő nem volna is.

Árpádot Horvát néhány kisebb eposi költeménye előzte meg, ú. m. *Gritti Lajos* (1821), *A Sziszeki Győzedelem* (1827); sőt ide tudható *Borbély Helena, a magyar Amazon* is (1825). Sziszek, dacára hogy harc és háború az egész, változatosságával a küzdelem leírásában, s a főbb alakokban érvényre jutó lélektani momentumok érdekénél fogva hathatós mű; valamint Borbély Helénában is e nő lélekállapotai megható igazsággal festvék.

— (*Horvát Endre* élete, Árpádjának expositiója és egy töredéke az *irod. Olv.* 269. sz. alatt).

így futotta meg a classica-nemzeti epos, kevés évek alatt, a maga körét. 8 bár egy műve sem emelkedik fel művészi bevégeztségre az eposi világköltészet legmagasb vonaláig, de gazdagságával s nemzeti jelentékeny Bégével költészetünk legfennsőbb vívmányai közé tartozik az, s nem lesz idő, melyben, bármint változzanak az irodalmi s politikai irányok, a magasabban hangolt lelkeket, költői szépségeivel s emelő tartalmával, gyönyörködtetni, lelkesíteni, nemesíteni megszűnhetnék.

Nem maradhatott ez eposi kör utánzók nélkül. A következett évtized szépirodalmi gyűjteményeiben széltiben akadunk kisebb ily költeményekre, melyeken leginkább Vörösmarty befolyása vehető észre, vagy legalább az ő hangjai ütnek meg füleinket. Ki némi reményeket költött vala, *Baksay Dániel* (Tündérvár, 1 én. 1834; Tékozló Fiú, 4 én. 1835), korán felhagyott a költői pályával; *Garay János* pedig, az egyetlen, ki nagyobb művel lépett fel (Csatár 9 képben 1834), Vörösmartyban elfogulva, de az ő teremtő szelleme nélkül egy későbbi kor hatása alatt, s más formákban, volt érdemlendő koszorúkat. Elmúlt volt az az idő, mely, főleg a hadi erénytől várva s reményivé fennmaradását, ez iránt oly eleven érzéssel bírt; az az idő, mely egyedül a régiségtől lelkesült, honnan a hősi alakok oly hódító fényben magaslanak ki; s el azon római lelküjét, mely logro-

konabb táplálatát az óvilág költészetében találta fel. Az 1830-ki párizsi világesemény mind a politikának, mind az ettől befolyászott költészetnek más irányokat adott.

Kiadások. Dibrcteni: A kióvi Ceata, bösköltevény, kiadta gr. Mikó Imre. Pe»t 1864. — *Bortól Endre:* Árpád. Pest 1831. Többi művei «Kisebb Költevényei» köit, Pest 1832. — *Baksay* költevényei a »Lant«-ban, Debrec. 1834,36. — *Garay:* Csatar, Pest 1834, s újra Összes Költevényei közt Pest 1854. — *Takácsi Józsa* (1829), *Szabó Dávid* (1831-3), *Miskolczy István* (1834—6), *Pusztay Sándor* (1835) m. kísérletei az Uránia és Koszoróban jelentek meg.

97. §.

Tudományos irodalom. Országos törekvések a m. nyelv érdekében.

M. tudományos intézetek.

Oly hathatós lendületet, mint a nyelv széptani mívelése s a költészet, ez időszakban a tudományok magyar nyelven mívelése még nem vett. Kivevén a reformátusok colleginmait, hol némely felsőbb tudományok is már magyarul adattak elő, általános tannyelv, a gymnásiumok első osztályától kezdve egész az egyetemig, még folyvást a deák volt. Tett ugyan a nemzeti nyelv ez időben új meg új foglалásokat a nyilvános élet terén, míg végre az 1830-ki 8. törvény a helytartó tanácsnak meghagyta, hogy a hozzá magyarul író megyékhez intézvényeit magyarul küldje; a királyi cúriának, hogy a hozzá magyarul felterjesztett pereket magyarul tárgyalja; megengedte, hogy a kerületi táblák, a megyei és városi törvényszékek, s polgári ügyekben a szentszékek előtt magyarul kezdessenek a perek, azon törvényszékek pedig, hol addig a magyar nyelv még nem használtatott, magyarul is tanácskozhassanak; meghagyta továbbá, hogy az ország határai közt senki, a magyar nyelvet nem bíró, ezentúl köz hivatalban ne alkalmaztassák, 1834-től kezdve ügyvédi vizsgálatra ne bocsáttassák; másfelül az országgyűlés két táblája tette megkezdte izeneteinek magyar nyelven váltását: de mind ez csak csekély mértékben nevelt a magyar tudományok közönséget. A tudományos irodalom belterjű fejlődésének eszközeiben is alig gyarapodtunk. Az 1790-ki törvényhozás előtt először megpendített ügye egy magyar tudós társaságnak emlcgettetett ugyan az 1807-ki országgyűlés némely szónokai által, de a közelítő háború s a pénzalap hiányánál fogva siker nélkül. Tudományos fejlődésünk nyert ugyan egy új, hathatós, alapot a halhatatlan gróf Széchenyi Ferenc nagyszerű hazafiúi áldozatából, midőn ez magyar könyvtárát, melynek eszméje «mindent tartalmazni, mi magyarok által, Magyar-

országban, s Magyarországot illető iratott«, és *éremtárát* az országnak ajándékozta; *József nádor* pedig e gyűjteményeknek egy *magyar nemzeti múzeumiak* kiterjesztését tervezvén, mely a hazai régiségek, ritkaságok, természeti kincsek és kézműmutatványok egyetemes tára legyen, az 1808. évi 8. törvény ezt országos segedelemmel és tekintéllyel életbe léptette: de eleinte a háborús idők, majd az alap elégtelensége, azt minden részeiben a köz használatnak megnyitni még nem engedték.

E szomorú viszonyok közt mégis létesült egy intézet, melynek közvetlen célja a magyar irodalom emelése, s ez a *Marczibányi-Intézet* volt. T. i. a felejthetetlen *Marczibányi István* (1750—1810) látván a tudóstársasági igyekvések sikertelenségét, némi pótlékkül, s irmagúl a jövődönnek, egy magyar irodalmi jutalomalapítványt hagyott nemzetének örökségül, melyből évenként egy a nyelvmívelést illető kérdés volt kitűzendő, s a legjobb magyar elmemű jutalmazandó. *József nádor*, kinek oltalma alá helyeztetett az, szeretettel karolta fel az eszmét, a kezelést, egy maga által nevezett elnök alatt, egy Pest vármegyei bizottmányra ruházta, a nemz, muzeum befolyása mellett; a jutalmakat pedig, a kisdéd díjhoz nyilvános megtiszteltetést csatlandó, maga fogta időnként egy ünnepélyes köz ülésben kiosztani. Így történt 1817. 20, 23-ban, s utolszor 1834-ben. Elnökei 1816—1820 gróf Teleki László, 1821—23 b. Podmaniczky József, 1823—36 gr. Cziráky Antal, 1840—45 Majláth György országbíró, jegyzői egymás után a megye főjegyzői, lelke: Horvát István. Az intézet sikere azon tudományos munkásságban nyilatkozott, melyet kitűzött kérdései által költött, s azon irányokban, melyeket e munkásságnak adott, még pedig több téren (történet, törvény- és természettud.), miután az eredeti alapítványhoz időnként még több kisebb alapítvány és ajánlatok járultak, de azon díszben is, melylyel a magyar irodalmi törekvéseket körülvette. S ha mégis e siker nem állott arányban a lehetőséggel, az részint az alap csekélységének tulajdonítandó, mely miatt több pályamű kiadatlan maradt, részint a bizottmány lassú és szabálytalan működésének; amiért is ez intézet, hosszas szünetelés után, 1845-ben az akadémiába olvasztatott.

A *Marczibányi-Intézetnek* a nádor által életbe léptetése Erdélyt is felvillanyozta, s összeállának, mindjárt 1818 elején, a kis haza lelkesb fiai a már rég eloszlott *Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság* (66. §.) feltámasztására. A Döbrentei által készült új előrajz vala-

mennyi tudományt felvett annak körébe, szép sikerrel indultak meg részére a hazafiúi ajánlatok, s a kormányzó gr. Bánffy György felvigyázata alatt a működések is megkezdettek. De azok csak 1819 octóberig folyhattak, mert, mielőtt a társak még eredményt mutathattak volna fel, üléseik folytatása királyi helybenhagyástól függesztetett fel, mely azonban be nem következett soha.

Felderült végre az epochális 1825. év. Ekkor, november 3-dikáú, hangzott Pozsonyban az országos rendek teremében *Feltöbükü Nagy Pál* megrázó szózata, mely a *Magyar Akadémiának* végre valahára léteit adott. Elléállván t. i. utána gr. *Széchenyi István*, Ferenc fia, letette nagyszerű áldozatát a haza oltárára; kinek még azon ülésben követvén példáját *Vay Abrahám*, gr. *Andrásty György* és gr. *Károlyi György* (»első négy alapító«), a rendek erélylyel és hévvel támogatták az indítványt, a nádor kivívta annak törvénybe iktattatását (1827: 11. tcikk.) s az intézet, több akadályok legyőzése után, 1830. nov. 17-dikén meg is alakítottatott, új időszakot alapítandó irodalmunk történetében.

Azon tizenhat év alatt, melyekre a Marczibányi i-Intézet működése kiterjedt, vagyis, 1810—30 (1831-re mér az akadémia adván ki kétszáz aranynyi nagy jutalmat), a Marczibányi nagy jutalommal (400 vftban) a következő munkák tisztelteik meg, mint évtársaik közt legjobbak, mit ez időszak jellemzésére jegyzek fel 1815-re *Pethe Ferenc* Természethistóriája; 1816-ra *Virág M.* Századai; 1817-re, eredeti munka hiában, *Fejér György* HUBnerféle Geogr. Lexikona; 1818-ra *Kirfaludy Sándor* Regéi, második kiadásukban; 1819-re *Mokry Benjámín* Biographiai Lexikona; 1820-ra *Horcát István* Gyökerez régi nemzetségei; 1821-re *Vályi Nagy* Iliásza; 1822-re *Kövy Sándor M.* Polgári Törvénye; 1823-ra *Stlemenice Pál* Polgári M. Törvénye; 1824-re *Fáy Újabb* Meséi; 1825-re *Vörösmarty* Zalánja; 1826-ra *Kisfaludy Károly* Aurórája; 1827-re *Bilnicz Lajos M.* Nyelvbeli Előadaatudománya; 1828-ra *Czuczor* Aradi Gyűlése; 1829-re *Baldtházy János* Tanácsolatai a M. Gazdaság körében; 1830-ra gr. *Széchenyi István* Hitele.

98. §.

Tudományos folyóiratok.

Míg ezek így folyának, némely tudósaink a tett mezejére léptek, s megalapították a magyar *tudományos időszaki sajtót*, mely egyfelül az írók e nemű munkásságának nyitott tért, másfelül a magyar olvasóban is ébresztgette s táplálta a tudományos ismeretek iránti érdekeltséget. Nem lehet itt említés nélkül hagyni a két haza német tudományos lapjait, valamint nem azon ausztriai tudományos folyóiratokat

sem, melyek, már e század kezdetétől fogva, figyelmüket Magyarországra s a magyar irodalomra is irányozva, s hazai tudósainkat érdekekbe vonva, ezeket különyszerű vizsgálatokhoz, s kisebb értekező, bíráló, tudósító cikkek írásához szoktatgatták, s ez által némileg előkészítették a magyar tudományos időszaki sajtót. T. i. megvoltak az emberek, elkészülve az elmék, működésük iránya kifejezetten nemzeti: csak toll volt német. Tért kelle nyitni: az erők résen állottak. Ezek mellett előkészítőleg hatott politikai lapjaink azon szokása is, mely szerint közölgettek már apróbb ily cikkeket (a »*Hazni Tudósítások*« 1806 óta, míg a nem-politikai dolgoknak 1817-től fogva a »*Hasznos Multságok*«-n. nyitottak külön tért, a bécsi »*Magyar Kurír*« kezdetétől fogva már). Ezek könnyű csatározókként segítenek közönséget alkotni komolyabb ily vállalatoknak

Ilyenek elseje az *Erdélyi Múzeum* lett, melyet *Döbrentei Gábor* indított meg Kolosvárt 1814-ben, de a közönség hidegsége miatt csak 1818-ig folytathatott. Mindamellet nagy és húzamos volt e derék orgánium hatása azon magasb műveltségre irányzott törekvés által, melyet kiválólag képviselt Ugyanis számos *irodalomtörténeti és életrajzi cikkek* által első terjesztett a csupán magyarul olvasók közt bővebb és behatóbb tudomást a külföld szépirodalmáról; *széptani és költői dolgozatokkal* elméleti ismeretek s egy jobb ízles terjedésére, *bölcsészeti* és *nevelésiek* által pedig az általános műveltség emelésére folyt be.

Szerencsésebb volt, s egy magyar tudományos irodalom és közönség megalapítására nagy befolyást gyakorlott a *Fejér György* által indítványozott s Pesten 1817-ben meg is indított »*Tudományos Gyűjteménye*«, mely különféle szerkesztők alatt (két évig egy bizottság szerkesztette; *Thaisz* 1819—27; *Vörösmarty* 1828—32; *Horvát István* 1833 — 6, és *senki sem* 1837—41), egy fertály századig folyva, a nyelv-, *irodalomtörténet*, úgy a *historia*, s főleg ennek segédágai részére számos becses adalékokat hozott; *kritikai s toliharcai* által sok irodalmi és széptani, helyes, gyakran nem helyes, eszméket s ismereteket hozott forgásba; érintette a *philosophiát* s az *exact szakokat* is; tért nyitott sok próbálkozó új erőknél, s élénkebb érdekeltséget költött irodalom s tudomány iránt. De általában ritkák még benne a behatóbb és szigorúan tudományos dolgozatok, álláspontja műkedvelő lévén inkább mint szaktudósi, s raktár, tarka gyűjtemény inkább, mint valamely öntudatos és egységesen működő szellem orgánuma. De akkor ilyen kellett. Még a nyelv grammatikai s aesthetikai keze-

lése sem nyert általa, azon elv lévén kezdetben már felállítva, s mind végig fenntartva, hogy szabad fejlődést kell annak engedni, miután még sem nyelvtan, sem ízlés megállapítva nincsen (Révai és Kazinczy után!); s Im a huszonötödik év e két tekintetben a Tudományos Gyűjteményt ott találta, ahonnan az egy ivadék előtt kiindult volt.

E folyóirat súlyedezése már Thaisz alatt, adott léteit a »*Felső Magyarországi Minerva*«-nak, mely gr. Dessewffy József által indítványozva, ennek vezérlete, s titoknoka Dúlházy Mihály szerkesztése alatt 1825 elején, évnegyed! kötetekben, Kassán, megindítván, tizenegy évig élt A Minerva, mint előtte az Erdélyi Múzeum, tisztán humanisticus irányt követett: *nyelv, irodalom, széptan, régi s új classicusok ismertetése*, főleg műfordítások által, *költészet* (versben és prózában, s ez a leggyengébb rész), de *phüosophia, história* s életrajz is voltak képviselve; *realék* csak kivételkép csúsztak belé. Míg a Tudom. Gyűjt eredetiek közlésére szorítkozott, amiért igen is gyakran még a középszerűnél is gyengébb dolgozatokkal volt kénytelen köteteit betölteni: a Minerva, a fordításnak nagy tért engedve, több *jót* adhatott. Amaz, hosszú pályáján, több becses *anyaggal* nevelte tudományosságunkat: ez tartalmas és mívelőbb volt.

Irodalom. Ungrisches Magazin Windschtöl. 16 füzet 4 kötetben, Poseony 1781,82 83,87. Neues Ungrisches Magazin, szinte töle, 8 füz. 2 k. n, o. 1791,98. — *Siebnbürgiiche Quartalschrift*, 28 füzet 7 köt. Szeben 1790—1801. — *Zeilechrift von und für Ungern*, Schediustól. 36 füzet 6 köt. Pest 1802—4. — *Ungritche MiieeUen Lübecktől*, 6 füzet, Pest, 1806—7. — *Seivert: Siebnbürgiache ProvinzialblUter.* Szében, *Károm* füzetes kötetekb. I: 1805, II: 1807, II: 1803, IV: 1813. V: 1824. — *Annáien dér Literatur und Kunst in d. öst. Staaten.* Béce 1802—12-ig; szerk. Schultes, Sartori, Olats, ismét Sartori. — *Valerlanditche Blatter* f. d. Öst Kaiserstaat Béce 1808—13.; szerk. Ambruster; 1818—20. szerk. Sartori, hozzá járulván a *Chronik d. ölt. Literatur.* — *üetperut*, Brünn, majd Prága, 1809—21. szerk. Andre (ezenül Stuttgartban). — *Archie* f. Geogr., Historic, Staats- und Kriegskunst. Béce 1810—29. b. Hormayr, innen 1833-ig változó szerkesztések alatt (Ungrische Miscellen aus [d. Archiv für Geogr. 3 füzet, Béce 1817—18]). — *Tatchenbuch f. vaterl. Geichichte* v. Hormayr u. Modnyánszky, Bécs 1820—29. (ezenül csak Hbrmayrtól Münchenben).

Erdélyi Mueeum. I. (Kolosvár) 1814. II—IV: 1815. V: 1816. VI—IX: 1817. X: 1818. (esek Pesten). — *Tudományai Gyűjtemény*, Pest, 1817—41. 300 havi kötet. — *Feleömagyarortzági Minerva*, Kassa, 1825—86. 44 negyedek kötet.

99. §.

Széptudományi mozgalmak.

A műköltészettől, mely ez időszakban oly szerencsésen üzetett, természetesen a *széptudományokhoz* vezetettünk. A classicismusra emelkedett költészet hatalmasan fejtette és nemesítette az ízlést; mégis íróink közül csak kevesen nyomozták az ízlés műveiben munkáló szépnak okait s törvényességét. Két jeles szépész, *Greguss Mihály és Schedius Lajos* élő szóval és irodalmilag fejtegették a szépet, amaz Bouterwek nyomában haladva, ez éles észszel új rendszert alkotva: de lati«núl, amiért az iskola falai közül ki nem hatottak az életre. így *Verségly Ferenc* sem, kinek avúlt szempontból kiinduló terjedelmes Széptana, szinte latin s egy bal ómenü munka része lévén, nem olvastatott. *Pace Antal* Eberhard Aeshetikáját adta magyarul (1817), de nem bírván érthető és szabatos műnyelvet alkotni, e munka halva született. Mélység nélkül, de világosan, s a korhoz mérve jó nyelven, tárgyalta *Bitnicz Lajos* a szépnak s a szép előadásnak elméletét (1827), amiért csak az ő munkájával kezdtek némi összefüggő széptani ismeretek tá«gabb körben terjedni. Folyóiratokban is nagyritkán pendültek meg *bölcsészeti* vizsgálatok a szép körül, legnyomosabban gr. *Dessewjfy Aurél* által a Minervában; valamivel gyakrabban *szépműtaniak* egyes nemek elméletéről s történetéről {*Kis János, Döbrentei, Buczy* sm.); ezek közül állandó becsüek *Kölcsey* fejtegetései a drámáról (Körner Zrínyié bírálatában) as komikumról (1826,7), s *Bajzától* »az epigramma theoriája.« *A széptani'Jcritikát* szerencsésben *Kazinczy, Kölcsey, gr. Teleki József* üzték; *Toldy Ferenc* pedig a bőven beereszkedő elemző ítészetre adott, első, példát Aeshetikai Leveleiben (1826,27): mindössze igen kevés, de komoly, tudományos, részrehajlatlan törekvés jelei. Nagyobb kiterjedésben hatott széptudományi eszmék fejtésére *Szemere és Kölcsey* időhöz nem kötött folyóiratuk, a *Muzáron* (kezdetben »Élet és Literatura«, mely 1826—29-ig, négy kötetben, *philosophiai, aeshetikai* és *költői* nagyobb-kisebb, részben töredékes, darabokat adott, többnyire bírálatok- vagy legalább kritikai észrevételekkel, néha különmemű, sőt ellendarabokat is egymás mellett, hogy olvasóit összehasonlításra és saját ítéletök kifejtésére gerjeszsze. Gazdag tára a széptani és szépműtani nézeteknek, s példánya a nemesb tanszerű előadásnak.

— (*Mulaltáiyoi'al Kölceeybol* 1. az *irod. Olv.* 270, *Bajzából* u. o. a 271—273. ez. alatt).

Irodalom. Verseghy: Vaus Aestbeticue linguae Hung. (Anal. Inatit. III.) 2 k. Buda, 1817. — *Greguss Mihály*: Compendium Aestbeticae. Kassa 1826. — *Schedius:* A szépség tudománya, Auróra 1822. Principia Philocaliae, seu Doctrinae Pulcri, ad ecientiae normám exacts. Pest 1828. — *Pucz:* Aesthetika, vagyis a széptudományoknak theoriija, írta Eberhard G. A. Pest 1817. — *Bilnicz:* A magyar nyelvbeli Előadás Tudománya. Pest 1827. — *Gr. Dessewffy Aurél* (»A« névjegygyvei) Az Ízlésről, és: A Szépről, Minerva 1825. I. II. — A többi említett írók cikkei a 98. §-ban említett folyóiratokban s a Muzárióban; *Kölcsy* és *Bajzáéi* ezek »Munkái«-ban. — *Toldy:* Aesthetikai Levelek Vörösmarty Mihály epikus munkáiról. Pest 1827. (és Összegyűjtött Muukái Vili, kötetében.) — Élet és Literatúra, 1.1826. II. 1827. Muzárinn III. IV. 1829. Új folyam, I. 1833.

100. §.

A theologiai irodalom feléléde.

A theológiát magyar nyelven, rendszeresen, ez időszak alatt is csak protestánsok tárgyalták, miután collegiumaikban (különösen Pápán, Debrecenben, Patakon) a század kezdete óta már magyarul kezdett az is előadni. Mindamellett öszvesen is csak három író emelhető ki e téren: *Varga litván* debreceni tanár, ki bibliai magyarázattant (1807—18), *Szaihmány Dániel* pataki tanár, ki ágazattant írt (1815), és *Tóth Ferenc* pápai tanár (69. §.), ki Erkölcsi Hittudományával (1817) fejezte be munkásságát, melylyel a kathol. hittudósok méltánylását is kivívta. Egy új kor előjeleképen lépett fel ez időszak vége felé *Somossy János* pataki tanár »A Dogmatica Theologia első vonásai«-val (1827), de az ő súlypontja későbbre esik. A protestáns *szónokok Diószegi Sámuel* debreceni pred. (a fűvész, 75. §.) *Liczai Szabó József* pataki pred. és tanár (1813—19), *Báthori Gábor* pesti pred. és superintendens (1820), *Lengyel József* depr. pred. (1828) és *Kolmár József* komáromi pred. és esperest (1830) voltak, kik közt azonban csak Diószegi és Kolmár tűntek ki jól elrendelt, tartalmas, és tűrhetően nyelvezett erkölcsi beszédekkel; Kolmár mindazáltal, rationalistcái hajlamaival, az orthodox protestánsoknál is némi aggodalmat szült. — A katolikusok közt számosán termes kötetekben adták egyházi beszédeiket, sőt ez időben jelentek meg Bourdaloue, a híres francia egyházi szónok szentbeszédei is magyarul (10 köt. 1814,15); de kiemelésre méltókká, mint valódi művész szónokok, csak ketten lettek: *Horváth János* veszprémi kanonok s utóbb székesfejérvári püspök

(1769—1835) és *Májfer József* székesfejevári plébános és kanonok (1785—1834): emez az újabb katolikus magyar szónoklat első díszé.

Azonban 1820-tól fogva a kathol. tudományos irodalomra nézve új időszak nyílt. Több tényező eredményezte a szerencsés fordulatot. A m. egyetem hittudományi tanárai (főleg Alber, Fejér, Tumpacher, Láng, Vasé) *theologiai vitáik*, melyekben az 6 és új kor látszott egymással küzdeni, adtak első lendületet az önálló vizsgálatnak, s születtek egy új ivadékot, mely haladását a *Horváth János* által Veszprémben 1820-ban megindított, »Egyházi Értekezések és Tudósítások« című egyházi évnegyedes írásban tüntette fel, egy szigorúan tudományos, s egyszersmind szabadelmű és nemzeti organumban. Ez, és Horváth *jtvdLomtüdei*, s ezekkel egykorúlag némely fontos ügy szőnyegre került új életet öntöttek theologiai irodalmunkba, mint: a *philosophia benyomulása* a theológiába, mely leginkább a kantianus *Márton István* pápai ref. tanár (69. §.) «Keresztyén Morális Katekizmusá»-ban (1817) nyilatkozott, s mind protestáns, mind kathol. részről élénk harcoknak szolgáltatott tárgyat; továbbá a két egyház egyesülése, vagy is az únio kérdése (1822—27), melyben a széplelkű *Guzmics Izidor* pannonhalmi tanár (1786—1839) éles esze, mívelt és meleg tolla először vonta magára minden felekezet méltató figyelmét, s mely két ügy egy egész kis irodalmat idézett elő; végre a *pozsonyi zsinat* (1822), hol a szentírás magyar fordítása revíziójának szüksége jött szőnyegre, bár még közvetlen eredmény nélkül (innen keletkezett Rudnay primás meghagyásából Verseghy »Dissertációjá«).

Mégis, *terjedelemre* nézve nem sok az, mit az új irány eléhozott. A legbecsesb rész Horváth folyóiratában foglaltatik, mely a theologia öszves körét mívelte, ide tudva az egyházi jogot és történetet, s mely a szakirodalmat is bíráló figyelemmel követte. Önálló rendszeres munkákat — egy Liturgikát (1823—6) és később egy Agazatos Theológiát (1832) — az egy *Rácz András* Esztergám megyei plébános adott, de melyek csak mint első kezdeményezései az új időnek érdemelnek említést.

Irodalom. Varga István: Exegetica Theologia, 3 köt. Debr. 1807 —18. — *Sealhmáry Dániel:* Keresztyén Hittudomány 2 köt. Patak 1815. — *Tóth Ferenc:* Keresztyén Erkölestudomány. Pest 1817. — *Somoeey János:* A Dogm. Theologia első vonásai. Patak 1827. újra 1835. — *Dideregi:* Erkölesi Tanítások prédikációkban. 2 köt. Debr. 1808. — *Lácrái* Prédikációi, 3 köt. Patak 1813—19. — *Báthory Gábor:* Emlékezetkövekkel megrakott Temetőkért, v. halotti predd. 2 köt. Pest 1820,21. — *Lengyel:* Predd. 3 köt. Debr. 1828. — *Kalmár:* Kér. kathedrai Taní-

táíok. 3 k. Pest 1830. Újabb kér. katedrai Tanítások, 2 köt. nagykoáon halála után: Szarvas 1854, — *Horváth János*: Ékeszólás a Koporsónál (elmélet és beszédek). Veszpr. 1816. — *Májér József*: Homiliák, 3 köt. Szfejérv. 1823., újra e bővíve kiadta Ihász Gábor. 2 köt. Eger 1856. — *Horváth*: Egyházi Értekezések és Tudósítások. Veszpr. 1820—24. 20 köt. — *Márton*; Keresztyén Morális kis Katechümus a helv. vallástétellel megegyezőkig. Bees 1817. A »Ker. Mór. Katechismusc nevű munkára tett Recenziók, az azokra tett feleletekkel együtt Bécs 1818. (s ezen túl még több). — *Özmic*: A keresztényeknek vallásbeli egyesületekről írt Levelek, 2 köt. Pest 1822. A vallási egyesülés Ideájának, és a rom. kath. és prot. keresztények között fennálló Únióának vizsgálatása. Győr 1824. Az . . . Únióának másodszi vizsgálatása. Győr 1826. — *Verseghy*. Dissertatio de versionis Hung. Scripturae 8. Buda 1822. — *Rács Andra*: Liturgika, 3 köt. Eszterg. 1823—26. Agazató» Theol. 3 köt. Pest 1832.

101. §.

A bölcsészet emelkedése. Köteles. — Jog s államtudományok.

Nem kevesbbé örvendetes mozgalom következett be a *bölcsészeiben* is. Megindította azt *Fejér György* (1766 — 1581) Anthropológiájával (»vagyis az ember esmerete« 1807), mint szükséges előfeltétellel philosophiájának, mely neki sajátkép az volt, aminek legközelebbi munkáját nevezte, t. i. az »Ember kimiveltetése« (1809). Ezt évvel később logikája, és — közbe esvén irodalmi pályája két más, ú. m. theologiai és históriai, időszaka — csak igen késón követte metaphysikája (1835) és ethikája (1842), mikkel a maga által megvont kört teljesen kiegészítette. Fejér eklektikus philosophus volt; nem alkotott saját rendszert, de terjedelmes, mély és egészen soha fel nem függesztett tanulmányai nyeresényeit önállón s gyakorlati irányban dolgozta fel. Józan és tartalomdüs; s ha még nem oly sikeres, mint épen ez iránytól várni lehetett, ez a szigorú alkotás, a szabatos és világos műnyelv, s azon előadási kellem hiányától van, melyet a gyakorlati cél enged, a népszerűség pedig, melyet igénybe vett, feltételez. Szinte később a philosophiai rendszerek kritikáját üzte, mely a tárgyalt korbelt irányától különbözöt mutat, s így még elő fog fordulni. Nyomban követték öt Veszprémben *Ruszek József* apát (1779—1851), egy kevesbbé önálló, de világos fő, ki egykor nagyon elterjedt s kedvelt »Előljáró Értekezéseiben« (1811,12) az alapphilosophiát, a bölcsészet encyclopaediáját és történetét —, és debreceni tanár *Eresei Dániel* (1781 —1836), ki a sensuáli-racionális empirismus alapján teljes rendszerét adta a bölcsészeinek (1813, 17), s külön e tudomány

történetét is (1825), melyben főleg a régiek rendszereit éles körvonalokban rajzolja. De fő dísz e kornak a mélyelmű *Kötelet Sámuel*, m.-vásárhelyi, aztán enyedi tanár (1770—1831), ki a philosophiai mtveltségnek, lelkes előadásai s jeles munkák által, Erdélyben tetemes lendületet adott. Logikája (1809), Erkölcsi Philosophiája (1817), Philosophiai Anthropologiája (csak halála után adva ki) s a Philosophia Encyclopaediája (1829) a rendszeres megalkotás, tudományos megalapítás, a nemesen egyszerű irány s a szabatos kifejezésnél fogva, a még meg nem tisztult s alkalmatlan műnyelv dacára, tudományos tankönyv-irodalmunk mintaművei közé tartoznak; s általok ő egyszerűs mind *egy saját*, & Hetényi által úgy nevezett *egyzményes bölcsészet megindítója lett*. Szinte egykorúlag lépett fel *Szilágyi János* szigeti tanár (1813) egy észjogi tankönyvvel Kant szellemében, nem-meddő rövidséggel és szigorú módszerrel, ki, bár tpkeletlen nyelven, teljesen terjeszti elő tárgyát, melyhez képest a jóval későbbi Újfalusy János »Hármas Természeti Törvénytudománya« (1825) már visszalépés volt Bezárta rendszeres íróink körét, ki legelterjedtebb hatással volt ez időben philosophiánk irányára, az eklektikus *Imre János*, egri, majd egyetemi bölcsészettanár (1790—1832). Ez, 1818 óta új meg új kiadásokban megjelent bő deák munkái után a bölcsészetet, különösen a logikát és metaphysikát, magyarul is fejtegette (1829), inkább bátran mint szerencsésen keresztülvitt műnyelven; mindazáltal mint tiszta s erős gondolkodó nagy reményeket költött, melyeket kora halála meghiúsított. — Végre az alkalmazott philosophia terén a neveléstudományt, első rendszeres munkául, vettük *Szilasy János* akkor még szombathelyi hittanártól (1795—1853), egy olvasott, tapasztalt és öngondolkodó fő s emberszerető meleg szív művét (1827).

Nem sok mindössze két évtized alatt, s a nemzeti szellem oly hathatós emelkedéséhez képest a költészetben: de tekintve, hogy philosophiánk csak kevéssel azelőtt kezdett a scholasticismusból kibontakozni, alapvetésül, felgerjesztésül, irányadásul annál nyomosabb mozgalom, mert magyar bölcsészeink, mind az eklektikusok (Fejér, Ruzsák, Imre), mind a Kant és Krug követői, már előbb Márton, Sárvány (69. §.), most újra Márton (100. §.), Köteles, Szilágyi János lépést tartva a tudomány egyetemes fejlődésével, nem pusztá átvevői voltak idegen tanoknak, hanem az áthatás és meggyőződés erejével tárgyalták az emberi ész legfelsőbb kérdéseit. S a mozgalom már nem is csupán tankönyvekben, de pamphletek s folyóiratokban is

nyilatkozott; s itt nem csak Kant mellett és Kant ellen (emezek közt a legéleseb csatár *Rozgonyi József* pataki prof.), hanem más rendszerek szellemében is megindult a philosophiai vizsgálat (a Fichtét követő *Sípos Pál* tordai pred., a Schellinget valló *Balogh Sámuel* serkei pred.-nál), és, amiben épen a magyar jellem érvényesítő magát, folytonos vonatkozással az életre, tehát gyakorlati irányban. Ha mégis a philosophiát csak későn és lassan látjuk irodalmunkban helyet foglalni: egyetemes tudományos fejletlenségünkön s nemzetünknek az elvont gondolkodásra csekély hajlamán kívül, korlátozó tanrendszerünk s a sajtó szabadtalansága gátolta azt, mihez még a nyelv engedetlensége járult, melyen a kor tudósai, kívül állva a Révai és Kazinczy hódítványain, nem bírva a szóképzés törvényei ismeretével, sem szóalkotó bátorsággal s talentommal, erőt nem tudtak venni

Részben ez akadályok, részben a nemzeti nyelvnek a jogi iskolákból folyton tartó száműzetése, gátolták a *jog- s államtudományoknak* is irodalmi virágzásokat. Az elsőbb szakban csak a magyar magánjog műveltetett. *Czövek István* ref. tanár Kelemen Imre epochális munkáját adta magyarul (1822); egyidőben *Kóvy Sándor* pataki híres jogtanár (1763—1829) önfordította magánjogi rövidletét; majd *Szlemenics Pál* pozsonyi jogtanár (1783—1856) szinte saját deák munkáját magyarul, kimerítő előadásban, e teljesen átdolgozva (1823), mely a tanok logikai szigorú elrendezésével s a műnyelv szerencsésb megalkotásával valamennyi elődeit felülmúlta; míg Erdély magánjogát *Vajda László* kolosvári jogtanár hozta elsőben rendszerbe (1830) egy, forrástanulmányra támaszkodó, alapos, kimerítő s világos előadású munkában.

Az *államtudományi* tér, az 1823 óta támadt élénk politikai mozgalom dacára, a sajtó szigora miatt még teljesen meddő maradt. A hírlapok is csak az újdonságok pusztá regestrálására voltak szorítva. *Gr. Széchenyi István* ugyan már 1828-ban kezdte meg irodalmilag is a nemzet szellemét átváltoztató hatását, de e hatás a következő időszakon uralkodik, s így ott fog tárgyalatni.

Irodalom. Fejér György: Anthropologia, Buda 1807. Az ember kimiveltetése I. Peat 1809. (II. kötet:) Az Ember kiformáltatása gondolkodó erejére nézve, vagyú a közhasznú Logika. Poet 1810. (III. kötet:) Az Ember kiformáltatása esmérő erejére nézve, vagyis a közhasznú Metaphysika. Buda 1835. 2 azor 43. u. o. (IV. köt.) Embememesttés, vagyis természeti Erkölestudomány. Pest 1842. — *Ruuek:* A Philoophiának előljáró Értekezései. 8 köt. (I. Bevezetés) Veszpr, 1812. A Philoophiának summáz Rajzolatja, vagyis Encyclopaediája, ott 1811. III. A Philoophiának rövid Históriája, ott 1811. — *Eresei:* Philosophia, 2 k. Debr. 1813, 17. A

Philosophia Historiája Debr. 1825. — *Kötele*: Közöneeges Logika, v. az értelein tudománya. Kolosv. 1809. ismét s átdolg. 1815. újra Enyed 1829. Az Erkölcsi Philoophiának elei, egy kézikönyv. 2 kötet. MVáe. 1817. Philosophiai Anthropologia (a szerző kéziratából átdolgozva Toldy F.) Buda 1839. A Philosophia Eucyclopaodiája, Enyed 1829. — *Szilágyi Janót*: Oskolai tanítókönyv, a Tétető Philosophia második része: Természeti Törvénytudomány, 2 rész 1 köt. Sziget 1813. — *Imre Jdnoe*: A Bölcselkedés. 2 köt. Pest 1829. Az ifjú magyar Bölcselkedő. Pest 1830. — *Szüairy Jdnoe*: A Nevelés tudománya, 2 köt. Buda 1828. — *Rozgonyi* deák munkáin kívül ide tartoznak: Észrevételek a Kant ízlése szerint készült munkára nézve, melynek neve Erk. tud. megrostálása. Pest 1813. A Pap és Doctor a sínlődő Kant körül. Pest 1819.

Czövek: A magyar hazai Polgári Magános Törvényről írt tanítása Kelemen Imrénék. 3 köt Pest 1822. Planum Tabulate, deákúi és magyarál. föl. Bnda 1825.

— *Köry*: A magyar Polgári Törvény rövid sommája. Patak. 1822, újra 1837. — *Szlemenice*: Közöne, törvényszéki Polgári magyar Törvény. 4 köt. Pozsony 1823 λ újra 1845.— *Vajda*: Az Erdélyi Polgári Magános Törvényekkel való Esmeretsép gek. 4 köt. Kolosv. 1830, 1. Az Erdélyi Polgári M. Törvények Historiája. Ko-loev. 1831.

102, §.

Történetírás és segéd-tud. — Virág. Horvát István.

Végre valahára a történetírásban is új szellem ébredezett. *Virág Benedekkel* egy új, nemzeti, iskola kezdődik. Az ő »Magyar Századai« (1808—16) nem csak a történt dolgok elbeszélése, hanem egy nemzeti paraenesis is, nem declamációk, hanem a történetből szóló nemzeti szellem, ezen, önállását fenntartani büszke szellem, kifejezése és dicsőítése által. Forráskészlete az egyházi évkönyveken kívül főleg hazai eszközökre szorítkozik, s ítészete nem annyira az adatok megigazítása, mint inkább a történetek erkölcsi megítélése körül munkás. Római érzülete, az erény és nemzetének rendülhetetlen szeretete, szegénysége dacára függetlensége *minden* külső tekintetektől, s az a komoly és bátor nyíltság, melylyel korait és embereit bírálja, tiszteletessé teszük őt, művét pedig, mint e lélek kifejezését, örök becsüvé. Előadása antik egyszerűségű, rövid szinte a köirályig; s bár a kútfők gyakor beszélgetése miatt egyenetlen, de annál közvetlenebb.

— (*Virág* élete az *írod. Olv.* I. köt. 111. az. előtt; *mutatványok* a Századokból a II. köt. 274. zz. alatt).

Virág tüzeinek hatása alatt *Horvát Istvánunk* (1784—1846) eleinte a nyelv- s irodalomtörténetre irányzott tanulmányai mindinkább az országtörténet felé fordultak. Szellemének előkelőleg kritikai

iránya őt nem történetíróvá, hanem *történetvizsgálóvá* rendelte volt. - Ilyennek lépett ő fel már 1810 óta több történeti vitairataiban, s majd a Tud. Gyűjtemény kötetei során elszórt irodalom-, jog- és Őstörténeti értekezéseiben. A nevezetesebbek: «Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás híres m. királyoknak védelmeztetések a nemzeti nyelv ügyében» Schwartner ellen (1815), tényekben gazdag adalék nyelvtörténetünkhez; Schwartner Diplomatikájának terjedelmes bírálata (1819), melylyel kezdődik tulajdonkép a »magyar« okmánytan; s «Magyarország gyökeres régi nemzetségei» (1820), mely viszont a nemzék- és jogtörténetre váratlan világosságot hintett. De Horvát fellépésének jelentékenysége nem egyes állítások és tények felderítésében van. Harc volt az a hagyományos kényelemmel berögzött nézetek ellen a történetben; követelése a források közvetlen tanulmányának minden, « bármilyen csekélynek vagy már megoldottnak látszó, kérdés körül; két- í t ségbe vétele az öszves történeti anyagnak, mely, mihelyt különszerű térre szállónk, elégtelennek bizonyodott; s tiltakozás oly idegen felfogás ellen a hazai történetírásban, mely saját kútfőinkkel s a nemzet és történetének öntudatával öszhangzásban nincs. E működése által Horvát István megindítója lett az újabb bírálati iránynak történetírásunkban, és sürgetője, felélesztője a forrástanulmányoknak. Hy érdem mellett az irodalomtörténet csak fájdalommal érintheti azon nagyszerű tévedést, mely őt őstörténetünk vélt fényre derítésében vezette, midőn, végre is a népnevek hang s jelentés szerinti hasonlatosságán indulva, nem kevesebbé éles elmével mint bámulandó adatkészlettel, a magyar nemzetet úgy igyekezett feltüntetni, mint egyikét a legrégebb míveltségű népeknek, mely, különféle nevek alatt, az óvilágot Spanyolországtól és Afrikától a Kúmaig, tetteivel és műveivel betöltötte. Ez irányának első nyilatkozata voltak az elhírhedett »*Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történeteiből*« (1825), melyeket hasonló feladattal, számos és nagy kiterjedésű fajtörténeti dolgozatok követtek (Tud. Gy., Muzáron, s külön) majd szinte haláláig: roppant fáradalomnak, a magyar *fajok* ismeretére vetett némely világsugarakon túl sikeretlen, sőt veszedelmes eredményei, amennyiben ez imposáns példa sok erőt a pozitív történelemtől e meddő térre csábított.

— (*Horvát litván* életét 1. *AZ 1 od. Olv.* II. köt a 275 ex. előtt, s utár.s *mutat.* ványt »Nagy Lajos«-ából).¹

Egyidőben Horvát mozgatásaival, több tényező kedvezett a különszerű történeti vizsgálatnak, mint a múzeumi könyvtár, s külö-

nőben a tetemesen szaporodó kéziratár megnyílása, *Jankowich Miklós* (1773—1846) gyűjtései, az egyetemi könyvtárnak *Fejér György* igazgatása alá jutása. Valamint Horvát, úgy e két férfiú is, nem kis számmal adott, külön s a Tud. Gyűjteményben, történeti adalékokat, s mellettük egyebeken kívül főleg *b. Mednyánezky Alajos*, *Gyurikovics György*, *Czech János*, kik már elébb a fenn említett austriai organu. mokban (98. §.) működtek közre, de mely dolgozataik a magyar olvasók nagyobb száma előtt ismeretlenek maradtak. A köz és családi levéltárak itt-ott megnyílni, kútfők, habár még kisebb kiterjedésben, kiadatni (Engel, Endlicher, Rummy, Székely Mihály, Horvát Istv.), mindezek által sok egyes részei és pontjai történelmünknek felvilágosíthatni, a történeti érzék és érdekeltség ébredezni kezdtek; míg *Fejér György* ez időszakot óriási *okmánytárának* Arpádkori részével tizennégy kötetben bérekesztette (1829, 30).

Az országos történet mellett, bár véknyan még, az *egyházi* (Tóth Ferenc) a *fajttörténet* (Horváth Adám és Péter, Kállay), az *életírás* (Kölesy, Melczer, Kazinczy stb), s a *helytörténet* (Szinnay, Mocsáry) is megindult A segédtudományok közül az *okmánytan* és a magyar *italidica* nyertek jó kézikönyveket (Perger, Magda); a *földrajz* pedig részint már nagyobb mérvben műveltetett (Katona Mihály, Ferenczy, Dóczy, Lassú). Nagyobb részt azonban compilációk és fordítások gondoskodtak a mindennapi szükségéről: világtörténetet Verseghy és Ajtay: egyetemes biographiai lexikont Mokry Benjamin; nagyobb földirati szótárt Fejér György, utazásokat Kis János, mások egyebet, adva.

Irodalom. Virág : Magyar Századok. I. k. XI—XIII. század.[Buda 1808, 8 «»ét ott 1816. II. k. 1487-ig, Buda 1816. Újra Toldy Ferenc által 4 kötetben. Pest 1862. a az 1437—1626-iki idő a szerző töredékes kézírataiból 6-dik kötetül Pest 1863. — *Horvát Istvántól* a szövegben említettekén kívül, melyek az ott feljegyett években Pesten jelentek meg, kiemelendők még, ősz- és fajttörténeti irányba főbb képviselői gyanánt: A Magyarokról m'nt Agarénusokról (Tud. Oy. 1828: 4II.); A »Kaján« magyar szóról a Teremtés könyvében (Muzáron IV. 1829.). Jászok: I. A Jászokról mint magyar nyelvű népről és nyilazókról (Tud. Gy. 1829 ' VII. VIII. IX.); II. A Jászokról mint toxótákról, ionokról, pannonokról, pelagusokról, paeonokról és hellénekről (u. o. 1880: VII—IX. befejezetlen); Piringer »A nyelv ágazatai« című munkájának bírálata, melybe hat értekezés van beszöve I. a b issen na nyelv, II. a kún nyelv, III. a chazar nemzet nyelve, IV. a jász nemzet "yelve, V. a székel nemzet nyelve, VI. a palóc nemzet nyelve (Tud. Gy. 1888: VI—III- és 1884: I—XII.); A Vas (scytha) Nemzetről, Pest 1839. (a 208. lapnál meg "akad á n a nyomataé, s tovább nem folytattván, meg sem jelent, példányai pedig

tíznek hián 1849-ben megégtek). Idegen népeket is bevont vizsgálatai körébe: A Dentschok Mózesről Tacitusig: I. A Deuschok mint Németek (Tud. Gy. 1831, VI.); A Szlavínokról, azaz kérkedőkről, a trójai háborútól Justinianus császárig. (Alázánok, Aucháták, Auchéták, Euchéták, Alubok, Chalubok). Pest 1844. — Jogtörténeti apró, de fontos cikkein kívül a csupán német fordításban külföldön megjelenhetett ez önálló iratát hozauk fel: Ueber Croatien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und dea Königreiches Ungarn wirkliohen Theil, aus d. Ungr. Leips. 1844. — *Engel*: Monuments Ungrica. Bécs 1809. — *Endlicher*: Anonymi Belae E. Notarii de Gestis Hungarorum Liber. Bécs 1827. Chronicon Dubnicense (Jahrb. d. Lit 1826). — *Rumy* (és Kazinczy): Monuments Hung, azaz Magyar Emlékezetes írások. 3 k. Pest 1817. — *Szelcdy*: A nemes székely nemzetnek Constitútiói. Pest 1818. — *Morvát lettán*: Verböci Emlékezete, II. k. (a Hunt-Páznán nemzetség diplomatáriuma.) Pest 1819. — *Fejér*: Codex Diplom. Hungáriáé ecclesiasticus ac civilis. 43 k. Buda 1829—44. — *Tóth Ferenc*: A Magyar és Erdélyországi prot. ekkléziák Historiája. I. Komárom 1808. A Táladunai reform. Püspökök Élete. Győr 1808. A Túlatiszai ref. Püspökök Élete. Győr 1812. — *Horváth Ádám*: A Magyar, Magóg patriarcbától fogva I. István királyig. Pest 1817. — *Horváth Filer*: A Jászoknak és Kánoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotokról. Pest 1823. — *Kálin y Ferenc*: Hist, értekezés a nemes Székely nemzet eredetéről. Enyed 1829. — *Köleey Vince ie Melczer Jakot*: Nemzeti Plutarchus, 4 köt Pest 1815,16. — *Kazinczy* életrajzai folyóiratokb. — *Szirmay Antal*: Szatmár vármegye fekvése, történetei és polgári Esmérete 2 k. Buda 1809,10. (Zemplény és Ugocsa deákéi jelentek meg). — *Moceáry Antal*: Nógrád vármegye históriai stb. Esmertetése. 4 k. Pest 1826. — *Perger Jánot*: Bevezetés a Diplomatikába. Schwartner után (Horvát István bírálatanak használatával s bővítve) 3 k. Pest 1821. — *Magda Pál*: Magyarországnak legújabb statistikai és geogr. leírása. Pest 1819. — *Katona Mihály*: A föld matematika leírása. Komár. 1814. Közönséges természeti Földleírás, Pest 1824. *Ferenczy Jánot*: Közönséges Geographia. Pest 1809. újra Pest (1828. 3. kiad. 184? Kanya Páltól 1847?— *Dócty József*: Európa Tekintete. 12 köt. Bécs 1829 — 81. — *Lattá litván*: A Statistikára való Bevezetés és Európának statist, geogr. és hist, rajzolatja, s a tudósok és tudd, rövid históriája; Britannia; Franciaorsz.; Orosz birod.; Prusszia; Lengyelorsz.; Török, Austria' birod.; Svécia, Norvégia, Dánia. 9 köt. Pest, 1827—9. — *Verteghy*: Az emberi nemzetek történetei. 3 k. Buda 1810,11. — *Ajtay József*: A világ történetei. 2 k. Pee 1814 (Löhr ut bővítve.) — *Mokry Benj.*: Közöné, históriai-biograpsiai kézi Lexikon. 4 k. Pest 1819. — *Fejér Qyöryy*: Nemzeteket, országokat stb. esmertető Lexikon (Hflbner és Sporl ut., a régi és magyar geographiával bővítve) 5 k. Pest 1815,16. — *Kit Jánot*: Utazások Tárháza, 8 k. Pest 1817—19.

103. §.

A nyelvtudomány hanyatlása. — Classica literatúra.

Nyelvészetünk történetének legszomorúbb időszakához értünk. Míg a jelesb elmék, bizva Révai elveinek megdönthetlenségében, egész figyelmüket kirekesztőleg a nyelv széptani művelésére és gazdagítására fordították, Révai ellenese *Verseghy Ferenc* (72. §.), a lelketlen Sággy Ferenc mesterkedései folytán az ország hivatalos grammatikusává fogadtatott, e az öszves magyar birodalom iskoláiban kötelezőig behozandó nyelvkönyvek szerkesztésével megbízott. Elfoglalván most a nagy férfiú halála által megürült tért, roppant mérvben fejtette ki kártékony munkásságát. Nyelvünk szellemét kiölő, törvényességét megsemmisítő durva empirismusát teljes rendszerbe hozva, hét év alatt nem kevesebb mint tizenöt nagyobb-kisebb kötetet betöltő nyolc munkában, s három nyelven, hirdette, az iskolákban s azokon kívül, akadálytalanúl, s annál bátrabban, tanait, mert Révai tanítványai, helytelen kicsínylésből, hallgatással mellőzték tudományos dúlásait. Első helyt a kor nyelvtani kérdései közt a szóképzésé állott Révai nem csak lángelmű, de ki is vívott, felfogása szerint nyelvünk minden ízecskéje élő s jelentő része a nyelv élő organismusának: Verseghy ennek helyébe a maga mechanikai felfogását iktatta, mely mindenütt »holt gyököket,« magokban semmit nem jelentő képzőket és ragokat, minden ok és értelem nélküli »syllabákat« látott, melyek szerinte csupa »eupbonikák« volnának. E szerint a nyelv neki holt tetemekből összeálló aggregátum, melytől az organikus törvényességet megtagadván, azt az örökké változó s rontó »szokás« uralma alá vetette. E felfogáshoz volt alkalmazva alaktana, ehez helyesírása is. Innen azon magával tehetetlen vergődés a műnyelvalkotásban, mely a kor tudományos íróit bélyegzi; innen azon ingadozás a nyelvtani formákkal élésben; innen azon képtelen zavar a helyesírásban, mely mind jutalomkérdések, mind hivatlan magán buzgólkodás útján számos hozzászólót látott, a nélkül hogy csak egy pont is elvszerű s helyes megoldást lelhett volna. A Marczibányi-Intézet kérdései közül is csak azok nyertek józan s tudományos tárgyalást, *gr. Teleki József* által, melyek a szótárszerkesztést s nyelvbővítést (78. §.) tűzték ki tárgyul; és csak az eredményezett legalább termékeny adatokat,

mely a nyelvjárások ismertetését kívánta (*Horváth Ádám; Gáti István*), 8 mely tárgyra ezentúl a Tud. Gyűjt, is becses adalékokat hozott. Minden egyéb — nyelvészeti értekezések és nyelvtanok — haszontalan, vagy káros, volt; az utóbbiak még módszer tekintetében is elégtelenek.

Így a szótárak is. *Márton József* folytatta e téren előbbi munkásságát (7 3. §.), nem több szerencsével. *Maloveczky János* névtelen kétnyelvű szótára (1827) bővebb, de az új nyelvmozgalom vívmányait ő is csak félfénken vette fel, épúgy mint *Mokry Benjámín*; diák magyarjába (1823), noha *Sándor István* húsz évvel előbb a bátor szorgalomnak oly jeles példájával előzte meg. Az egy, ma is becses bíró, szókönyv ez időből *Simái Kristófé* (1809, 10), mely ugyan mint rímtár, mi lenni akart, használhatatlan, de sok másutt fel nem vett szókat tartalmaz, és végtagok szerint lévén rendezve, a nyelvészre nézve, különösen a szóképzés nyomozásában, nélkülözhetetlen segédeszköz. — Származtató szótárt, de a magyar nyelv kölcsönzött szavaira szorítkozót, *Leschka István*, adott (1825), ki a hasonlító nyelvészet elveit nem ismerve, tudománytalan, a szláv nyelv dicsőítését tartva inkább szem előtt mint a kritikai nyelvészet érdekét, elfogúlt álláspontján, nyelvünk etymológiájára közvetlenül keveset lendített; még is használható anyagot nyújtott, mely szókincsünk eredeztetésében a más oldali elfogultságot még ma is óvakodásra intheti. — Műszótárak is keletkeztek: egytetemesek (*Verseghyé* 1826), és, az 1805-ki mozgalom folytán (73. §.) tisztí Baranyában, Fejérben, a legkedveltebb *Puky Károly* által (1830): de melyek mind együtt kevés maradandót hoztak. Műnyelvi váltságunk más térről volt kiindulandó (105. §.). — Új kútfőjét a nyelv s régi phraseológiának végre *Dugonics* nyitott *Magyar Példabeszédeibe* (1820), egy hosszú figyelmes élet örökségével, mely a nép emlékezetében még fennvolt apró történetecskékkel világosítva, egyszerűs mind a népszellem ismertetésére állandó becű adalék volt

Irodalom. Verseghy: Epitome Instt. Gramm, linguae Hung. 6 kötet (a II.—VI. osztályok számára). Buda 1816. Excretionee idiomatis Hungarici. Ott 1816. Analyticae Instt. linguae Hung. 4 köt. Ott 1816,17. Magyar Ortográfia (így) awagy írás tudomány a nemzeti oskolák számára. Ott 1817 smég többször. Magyar Grammatika awagy Nyelvtudomány, a m. nemz. oskolák számára. Ott 1818. újra 1821. Ung. Rechtschreibung zum Gebr. d. Nationalschulen. Ott 1818. Ungarische Sprachlehre zum Gebrauche dér ersten latoin, n. Nationalschulen in Kgr. Ungarn u. anderen Kronlandem. Ott 1818. ismét 1823. A philosophiának talpigazságira épített Fe-

lelet « nemzeti muzeum nevében a magyar nyelv iránt tett ... kérdésekre. Buda 1818. (a négy kérdés a m. nyelvjárásokat a nyelvújítást, a szótárt, a helyesírást tárgyalta). — Jutalomfeleletek a Magyar Nyelvről a nemz. museum 1815, 1ß, 171 eszi, kérdéseire, kiadta Horvát Istv. 2 köt. Pest 1821.(bennük: I. k.: A m. nyelv dialektusairól. Pálóczi Horváth Ád. A m. nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szó-lásmódok által, gr. Teleki J, II. k.: Egy tökéletes m. ezétár elrendelgetése, készítése módja, gr. Teleki J. Próbátétel a m. helyesírás philosophiájára, Kolmár József. A m. helyesírás fő rendszabásairól, Ocorch Illés. Elmélkedés a m. dialektusról, lexikonról és helyesírásról, Gáti Isv.)

Maloveaky: Német-magyar éa m.-n. Szókönyv, a többek közt Holzmann, Scheller., Párizzpapai és Márton után dolgozva. 2 köt. Pest, 1827.—*Mokry Benjamin*: Deák- Magyar Lexikon. Pest 1828. *Simái*: Végtagokra szedetett Szótár. 2 k. Budán 1809, 10. — *Leschka*: Elenchus Vocabulorum Europaeorum cum primis Slavicorum, Magyarici usns, Buda 1825. — *Verseghy*: Tudományos deák, m. és német Mesterszókönyv. Buda, 1826. — *Pulcy*: Honni Törvény szótár. Pest, 1830, újra Pozsony 1831. — *Dugonics*: M. Példabeszédek és Jelesmondások. 2 k. Szeged 1820.

A classic a literatúra körüli munkásság sem mutatott magasabb lendületet A múlt időszak embereinek virgiliusi és horáci fordításaikon kívül, melyek csak most láttak világot (59. 64. §.), *Horác* újabb fordítót lelt Édes Gergelyben (1819). *Ovid* több munkáit Homonnay Imre (1823—7) és Egyed Antal adták (1823—51), *Petróniuet* Somogyi Gedeon (1819), *Juvenált*, *Persiust*, *Ferenc egy* darabját Kis János (1825,9); a prózairók közöl *Salluetot* Szentgyörgyi (1811), ki *Nepoet* (1817), és Kazinczy, ki *Ciceró* némely munkáit is, *Columellát* Fábíán József (1819), *Tacitvst* Baricz és Rácz (1822, 26); a görögök közöl *Hornért* Vályi-Nagy, *Theokritot* Guzmics (1824). Ha mind ezen igyekvéseket a műfordítás magasb követelményeihez mérjük, melyeket *Kazinczy Ferenc*, elhiresült »Előszavában Sallustjáhozc, 1824-ben . felállított, csak az ő, s tán Guzmics fordításai, s minden esetre *Kölchsey* homéri kísérlete (1826), közelítik meg a művészet magasabb postulatumait; mely művek által mind a nyelv aethetikai művelése, mind a nevezett classicus írók alakí felfogása nyereményt látott. — Végre mint a classica philologia behonosítására ható igyekvések említésre méltók itt Barthélemy *Anacharsiea* , fordítva Deáki Fülöp Sámueltól (1820) és báró de Theis *Polykletmsa*, v. Római Levelei Kis Jánostól, a görög és-római szellem ismeretébe bévezető két örök becsű munka.

Irodalom. Horde Munkái, magyarázta Édes G. 2 k. Pest 1819. — *Ovid* Szomorú Verseinek öt könyve (Tristium), ford. Homonnay Imre, Pest 1823. Pontúí Levelei, Ibis, Diófa keserve és Orca orvossága, u. az. Buda, 1827.; Bús Verseinek IV. könyve, ford. Egyed Antal. Pest, 1823. Keservei 5 könyvben, u. az 8z.-Fejérvár, 1826., újra dolgozva Pest, 1847. Pontúíi Elégiái, u. az. Pest, 1839

újra dóig. Pécs. 1845. Átváltozásai u. az. Poet, 1851. — *Petróniut* nevezetesebb Vereoi, Somogyi Gedeontól. Veszpr. 1819. — *Juvenálit* Satirái, réazezorint folyó rószezerint kötött beszédben, jegyzésekkel Kis J. Pest 1825. — *Perriut* Satirái jegyzésekkel n. az. Sopron 1829. — *Terene* Andróezi Leánya (prózáb.) u. az. Kassa 1828. — *Salluetiut*» Szentgyörgyi Gellérd magyarázásával, 2 k. Buda 1811. «Kazinczy Élőbeszéde az általa fordított Sallust inához. Kassa 1824.; a fordítás maga csak később, az akadémia Rom. Class, első kötetében jelent meg, Bnda 1830. — *Népet*: A jeles hadivezérekek Életéről, Szentgyörgyitől. Pest 1817. — Ciceróból Beszédek, Levelek és Scipió Álma, Kazinczytól, az akad. Rom. Class. II. kötetéb. Buda 1837. — *Columella* XII könyvei a Mezei Gazdaságról, Fábíán Jóaseft. 2 k. Pest 1819. — *Tacitus* Munkái, Baricz Gy. I. Bécs 1828. Németország fekvéséről, Rácz Istv. Pest, 1826. — *Theokrilut* Maradványai Guzmicstól. Győr 1824. — *űartMemy*; Anacharsis Utazása Görögországban, franciából Deáky Fflöp Sám. 8. k. Kolosv. 1820. — *De Theit*: Polykletus Utazása vagy Római Levelek, Kis Jánostól. 2 köt. (a Minervában 1886—36. a 45-dik levélíg; s így fájdalom nem teljesen, sem külön).

104. §.

Az irodalomtörténet újabb stádiuma. — Magyar jelesírók kiadásai.

Irodalomtörténetünk, mint láttuk (53. 74. §.), egész ez ideig jobbára csak életrajzi és könyvészeti munkákból állott Nagykésőn nyert az Wallaszky által némi históriai alakot, de akkor is a szellemi fejlemények összefüggő és okadatos előadására, írók, művek és korok históriai és széptani megítélésére még nem emelkedett, sőt az anyag kritikai méltatására sem. Egy szerző a másikat írta le, s így számtalan hiba szinte megöröködött irodalomtörténetünkben. A nemzeti irodalomra szorítókozó *Pápay Sámuel* »A Magyar Literatura Esmeretében« (1808) sajátkép nyelvtant ad, s rövid irodalmi részében jobbára csak írók és munkák elsorolását, újat nem hoz, de már ő némi időszaki tagolást kísért meg. S most megállapodik a compiláció: *Honát István* e téren is nyomozóként tűnik fel (1806 óta). Az új adatok kezdtek becsfiltetni. Ilyeket nyújtottak ő és *Jankowich Miklós* (1811 óta), főleg nyelvünk külső történetére, régi kéziratok s ritka könyvek ismeretére tartozókat; *Bartholomaeides László* és *Miller Jakab* külföldön iskolázott hazánkfiairól (1817 és 21), *Németh János* nyomdászatunk (1818), mások különféle iskoláink történeteiről, tudósok életeiről, írtak. Első kísérletei az organikus előadásnak *Kazinczy Ferenci*, ki egy, mind máig nyomatlan, pályamunkájában (»A m. nyelvnek polgári nyelvvé emelése felől« 1808) egy rövid fejezetet szánt »A m.

literatúra történeteit futó, de szellemes, kinézetének; és gr. *Mailáth Jánosé*, ki németre fordított magyar költőit «*A m. költészet története átnézel évelt*» vezette be (1825). Ebben nem kevés új adatokon kívül (Horvát István közléséből) már az aesthetikai álláspontot is érvényesítve találjuk; de hiányzik még a történelmi belső folytonosság, a korok és irodalmi csoportok kellő jellemzése, s a sok név helyett a valódi képviselőknél, habár csak rövid, méltánylása is. E feladás megoldására törekedett *Toldy Ferenc*, ki — miután az akkori idő sok mívelt és előkelő, de a magyar olvasáshoz simúlni még nem akaró magyarjai, valamint a külföld kedvéért már 1822 óta, német folyóiratokban, közölt volt irodalom-, s különösen költésztörténet! szakaszokat, — *a magyar költészet kézikönyvében* (1828) bő magyar anthológiát adván, a m. költészet rövid történetét, úgy a költők életeit, szinte németül, elbeszélte; s ez úton szerencsés volt mind itthon, mind a külföldön alaposb irodalomtörténeti ismereteket terjeszteni, hol is ez óta a német egyetemes irodalomtörténetek a magyar irodalmat is felvették, s erről még sokáig csak e munkából merítették előadásaikat— Bérekasztette a rövid sort *Gruber Antal*, »a m. nyelvnek« deákul irt s hibáktól hemzsegő történetével (1830), mely a m. nyelv rövid ismeretetésén s némi külső-történeti vonásain kívül, ismét csak könyvvelmet adott.

Az irodalomtörténetész munkásságának szükséges kiegészítője az irodalmi emlékek és jelesírók kiadója, ki mind azt, mi bármely tekintetben kiválóbb mértékben tanulságos, vagy egyszersmind nemesítő s életszépítő hatással bír, vagy halottaiból feltámasztja, ha feledékbe ment, vagy, ha épen kiadatlanul lappang, forgalomba hozza, s ez által a nemzet irodalmi vagyonát épségben tartani, nevelni, ennek hatását állandósítani igyekszik. Már az előbbi időszakban kezdett ily munkásságot *Révai*, midőn »Költeményes Gyűjteményét« és Faludt kiadta; követték vala *Kulcsár*, ki Mikest mentette meg (1794), *Sándor István*, ki Heltai Krónikáját adta újra (1796), *Dugonics*, ki Gyöngyösit (1796), és *Virág*, ki Telegdit költötte új életre (1803). Most *Kazinczy Zrínyit* (1817), *Daykát* és *Báróczyt* (1813,14), *Márton Csokonait* (1813), *Bacsányi Faludi* verseit (1824), *Toldy* némely régibb költők maradványait (1828) vívták vissza az irodalomnak.

Irodalom. Bartholomæaxder: Memória Vugaronum, qui in . . univeraiinte Vi tebergensi a tribus eeculie atudia in India patriia coepta confirmarunt. Peat, 181T. — *Miller*: Begeetnm Buraae Cracorieneis Hungaroruxn, ex autogr. cod. bibi, craco-'

viencie. Buda 1821. — *Németh*: Memória Typographiarum Hung. et Transsilv. Pest 1818. — *Kazinczy*: A m. literature története, Erd. Muz. I. k. 1814. — *Mailáth*: Magyarieche Gedichte. Stuttg. u. Tüb. 1825. — *Toldy* cikkei: a m. időszaki sajté tört., a sonett tört., a magyaroknál, Révai élete etb. a Pannónia folyóir. 1822,23; a m. epos története: Iris 1825 stb. Handbuch dér Ungr. Poosie, 2 köt. Pest és Béca 1828. — E munkák nyomán: Poetry of the Magyars, preceded by a sketch of the language and literature of Hungary, by *John Bowring*. London 1830. z— *Gruber*: História Linguae Hung. Poson. 1830.

Az írók *kiadásai* az illető szervök tárgyalásánál láthatók. *Toldy* «Magyar Költői Régiségei»-ben, Pest 1828, a Szendrői Névtelen »Császárlány« , II. Balassa Bálint Átka, s Amadeféle kiadatlan dalok foglaltatnak.

105. §.

Természeti, szám- és hadi tudományok. — Műnyelvi nagy reform.
Bugát Pál.

A *természettudományi* téren, tartalmi tekintetben, nem tagadhatni, némi haladás volt észre vehető. A *természettant* bővebben elődénél, Molnárnál, dolgozta ki *Varga Márton* váradi tanár (1808); a *természetrájs* magyar olvasói előtt Bonnet híres munkája »A természet vizsgálása« Tóth Pál által fordítva (1818), physiologiai tárgyalásával új világot nyithatott vala; a természetrajzban e kor legavatottabb írója *Pethe Ferenc* (1762—1832), ki tíz kötetre tervezett munkájának csak elsejét, az emlősöket, adhatta ki (1815), állattanában a súlyt szinte a physiologióra fektette: de a tökéletlen műnyelv minden sikert lehetetlenné tett. *Kovács Mihály* kilencnyelvű ásványtani szótára (1822), a hibás nyelvi alapelveknél fogva, holtan született munka volt.

Az alkalmazott természeti tudományok közül az *orvosiak* némely ágai *Fodor András*, *Gébhardt Ferenc* és *Bugát Pál* —, a *gazdászatiak* különféle ágai *Pethe*, *Angyalffy Mátyás*, *Nagyváti (Jb. §.)*, *Balásházy János*, *Pák Dénes* sm. által neveltettek, *Pethe* (1814—18) és *Angyalffy* újból szakbeli folyóiratokat kísérlettek meg.

A matematikai téren szinte *Pethe*, s egymaga, adott rendszeres munkát; az építészetben *Beregszászy Pál*, a gazdasági mérnökségben *Udvardy János*; a *hadtudomány*nak végre az 1809. évi nemesi felkelés adott némi csekély lökést Azon hivatalos munkákon, t i. a több rendbeli »Regulamentomokon« kívül, mik azon évben a nádorfőkapitány rendeletéből készültek, *Zalárdi Jákkó Lászlótól* van ez időből egy fordított »hadtudományunk.«

Hogy az exact tudományokban saját és általános becsű munkák nem létesültek most sem, az a különösen e szakokat nyomasztó viszonyok természetes következtése volt; de hogy eltekintve ettől, tulajdon irodalmunkban sem foglalhatott kitünőbb állást egy is, azt a kezelhetetlen, hogy ne mondjam lehetetlen, *műnyelv* okozta, mely esetlen, körülállásos, s a fogalmakat Így is csak nagy-ritkán kifejező volt. 8 Im e nyomorúságnak is bekövetkezett valahára vége. T. i. ez időszak utolsó éveiben, egyetlenegy férfiú sugallatszerű, bátor fellépésével megindult azon döntő hatású reform, mely az öszves tudományok terén a *szabatos, világot, könnyű, töt elegáns nyelvi előadás, s ez által azok szorosan tudományos tárgycdhatása fetteleleit örök időkre megteremtette*. E férfiú *Bugát Pál* (egyetemi tanár, sz. 1793. •f 1865) volt, s *az áltála gyakorlatilag kivívott műnyelvreform, irodalmi történetünknek egyik legkihatóbb eseménye*. Az örökké nevezetes munka, mely e reformnak alapját vetette meg, »Az egészséges emberi test Bonctudományának Alapvonaljai Hempel után« (1828), melyet saját »Közönséges Körtudománya« és »Éptana,« majdan Hahnemann Orgánumának fordítása (1830), későbbben még három sebészeti, egy természettudományi munka, és »Természettudományi Szóhalmaza« (1843) követtek. Bugát eljárás módja, melyhez a lendületet *Schuster János* (egyetemi vegytanár 1777—1838) szerencsés kísérletei egy magyar vegytani műnyelv feltalálása körül adták meg, abban állt, hogy hosszas, sokszor körülíró, s ezért származtatásra meddő összetételek, sőt szófűzetek helyett, az alapfogalom megjegyzésére egyszerű, többnyire elvont gyököket az avúlt, táj és közhasználatú szókincsből vevén, ezekből, nyelvünk ritkább képzőinek segedelmével (ács ecs, am em, any eny, asz esz, or ör stb) *rövid származékokat* alkotott, melyekből viszont egyfelül a közönséges képzőkkel igen alkalmas mellékneveket és ígétet, másfelül az összetett fogalmak kifejezésére aránylag *rövid összetételeket* képezett, jóval rövidebb- s kényelmesbeket az európai divatú idegen műnyelveknél. Ez úton sikerült Bugátnak a tudománybeli fogalmakat helyesben, élesben, s a közéleti szóktól, mint kell, eltérő formákban, kifejezni, a rokon fogalmakat pedig azonegy gyökből különbözőleg alakított szókkal egymástól gondosan megkülönböztetni. E műnyelvi roppant vállalatban minden szavai nem sikerülhettek egyformán; a szerencse és könnyűség gyakran vakmerővé s a szükségben is túlmenővé tették; sok szava mellőztetett, soknak helyét még rövidebbek, kifejezőbbek, szebbek pótolják: de *ezer meg ezer szava el*

van fogadva, különösen ugyan a bonc-, gyógy- és sebészettanban, de a természeti tudományok más ágain is: *példájának hatása pedig az elfogulatlan tudomány-embereire villanyszerűt). ét egyetemet volt.* Állott ezóta a meggyőződés, hogy minden ismereteket *tudományos formában, szabatosan, kifjezőleg és bizonyos takaros csinnal db adhatni* nyelvünkön; 8 minden téren, még a társas életén is, *az ő műnyelvészete lett uralkodóvá.* S mégis, élve bár minden nyomon *az ő rendszere vívmányaival,* a csak előre néző jelenkor a jótétemény felett elfelejtette a jötevőt De az irodalmi köztétetnek kötelessége kimondani, hogy *helyesen szólni Révai szépen Kazinczy, műszdbatosan Bugát Pál tanították a nemzetet.*

Irodalom. Varga Márton: A gyönyörű Term isiet Tudománya. 2 köt. Várad 1808. A csillagos égnek és a föld golyóbisának az ő tüneményeivel együtt való természeti előadása. Várad 1809. — *Bonnet:* Természet vizsgálása. franc. Tóth Pál. 3 k. Pest 1818,19. — *Pethe Ferenc:* Természetlhtória és Mesterségtudomány. I. k. 49 tábl. Bécs 1815. — *Kovács Mihály:* Lexicon Mineral. Eneaglottum. 4 k. Pest 1822.

Fodor András: Szülést segítő Tudomány. 2 k. Pest 1817. — *Kovács M.:* Állati Mágnesség mérőserpenytijo. 2 k. Pest 1818. Orvosi Törvénytud. (azaz törvénytészi orvostan, Henke után.) Pest 1828. és több népszerű orv. munka. — *Gébhardt:* Útmutatás az orv. gyakorlásra, Pest 1827. A különös Orvosi Nyavalya- és Gyógyítástudomány, 2 köt Pest 1828,38. — *Bugát:* Az egészséges emberi test Bonctudományának alapvonatajai, Hempel után németből (mtiszótárral.) 2 köt Pest 1828. Közönséges Kórtudomány. Pest 1830. Éptan. Pest 1830. Hahnemann Organuma. Pest 1830. Tapasztalati Természetstudomány, Tscharnerb. ford. 2 k. Buda 1836,7. Kisded Sebészi Eszköztár, Fritze ut. Buda 1887. Sebészség Chelius ut. 1. 2. k. Buda 1889. A neveseteb sebészi véres Miiitelek Fritze ut Pest 1839. Természtud. Szóhalmaz. Buda 1843. — *Schuster János* műnyelvét tartalmazzák Frantz Gy. 1827-ki (Veszpr. 1827.) vegytani értekezésén kívül: Gyógyszeres Értekezések, melyeket ...Schuster J. vezérlése alatt a magyar növendék gyógyszeresek kiszabott készítményeik előállításakor elmondottak (1826, 29. és 1830.) 2 köt. (55 értek.) Pest, 1829.30. Gyógyszerek Árszabása. Buda 1829. (egy valódi gyógyszermliszótár három nyelven, mely azonban az akkori vegytani rendszerre lévén alapítva, ma már elavált). . .

Pethe: Szarvasmarhatenyésztés, Bécs 1814. Méhtenyésztés. Bécs 1814 és Pest 1817. Baromrvoas, Rohlwe ut. Bécs 1821. Földmívelési Chemia S. Humphry Davy ut. angolb. Bécs 1815. és több népszerű irat; ágy: Nemzeti Gazda, Bécs és Pest 1814—18. 9 köt. — *Angyalffy Mátvás:* Juhászkaté. Pest 1830. Mezei Gazdák Barátja. Jpest 1824—30. 11 köt. — *Nagyváli:* Magyar házi Gazdasszony. Pest 1820. Magyar Gazdatiszt. Pest 1821. Magyar praktikus Tenyésztő. Pest 1822. M. prakt. Termesztő. Pest 1824. — *Baláshásy:* Gyűjtemény a Juhtenyésztésről. 2 k. Kassa 1827. Tanácsolatok a honi gazdasági szorgalom akadályairól, jutalmazott munka. Patak 1829. Okos gazda, Pest 1830. — *Pák Dienes:* Vadásztatudomány. 2 köt. Pest 1829. (az egyetlen, nyelvénél fogva mindedig el nem avált, munka e körből.)

Pethe: Mathesis. 2 k. Bécs 1812.Európai Mértéktár. 2 köt. Kolosv. 1829,80. —

Beregudtti Nagy Pál (a nyelvész 71., 78. §.): Az Építés tudománya, 2 k. Debr. 1819,24. A Rajzolásiad, kezdete. Debr. 1822. A szabad kézzel való Rajzolásind. kezdete. 1823.— *Udvardy*: Gazdasági Földmérő. 8z.-Fejérvár 1826. Gazdasági Víz-mérő. Fejérv. 1827. — Regulamentum a m. felkelő nemesség számára (mttszótárral), 6 db. Pest, 1809. — A Szolgálat — s a Gyakorlás Reg. az erdélyi felkelő nemesség lovasságának számára. 2 db. Kolosv. 1810. — *Zalárdi*: Az új Haditudománynak lelke. 2 k. Pest 1809.

106. §.

Az úgynevezett Conversations-Lexikoni pör. — Az időszak vége.

Az időszak vég évében egy irodalmi harc merült még fel, mely az irodalom iránti érdekeltséget még a nyelvújítási harcnál is nagyobbi mérvben felgerjesztette, a magyar íróközönség viszonyaira pedig, s közvetve a kor irányára, oly mély hatást gyakorolt, miszerint az az első rangú irodalomtörténeti események közt foglalt helyet. Keletkezett ez a Tud. Gyűjt, azon »Kérdése« folytán, melyben a »Közhasznú Esmeretek Tára« iránt annak kiadója Wigand pesti könyvtáros interpelláltatott. Mindkét részről többen szólaltak fel s vegyültek a vitába: amott Döbrentei, a bevallott szerkesztő Cserneczky, Balogh Pál, Thaisz, végre gr. Dessewffy József; itt Bajza, Bugát és Fenyéry Gyula (Zádor György). Vitairataik eleven képei a kor tudományos és nyelvi állapotainak; a harc részletei e helyt nem érdekelnek; irodalmi becsesei csak *Bajza* három irata közül a két utóbbi (» Válasz Döbrenteinek« és »Gr. Dessewffy József ellen «) bír, azon győző logika, ügyes dialektika, csípős humor, komoly érzület, s élénk és elegáns előadás által, melyek azokat a polémiái ékesszólás mintaművei közé iktatják. A vita közvetlen haszna a kérdésben levő munkának nagyobb erőfeszítéssel és gondnal létesülte lett, s azon szigorú igények elismerése, miket a támadó fél az irodalom részére követelt De hasonlíthatlanul nagyobb jelentékenysége az irodalmon kívül feküdt Harc volt az minden ál tekintély, s'végül a születési tekintély ellen is. T. i. ennek negatívója, a kor hajlamaival találkozva, volt 'azon eszme, mely Bajza utolsó védelmét intézvén, annak képzelhetetlen sikerét közvetítette, s majdan ily harcnak a politikai életben folytatására példát és ösztönt adott, miután a főrendek politikai hosszas és makacs reactiója által gyúanyaggal saturált légkör csak a szikrát várta.

8 még forrtak a keblek, a köz figyelem még éber volt, midőn Bajza ennek behatása alatt magát azon kritikai orgánium életbe-lépte-

tésére szánta el, mely már 1826-ban tervezetvén a Kisfaludy Károly köre által, 1830 végén meg is indult: értjük a » Kritikai Lapok «-at. De ezek épen azon időszak vég napjaiban indultak meg, melyet a Kisfaludy halála fejezett be (nov. 21.) Hatásuk tehát már az akadémia egyidejű megalakíttatásával megnyílt újabb időszakba szolgál által.

A *Conversations-Lexikon* pör aefennak sora, némely utójátékaival egyetem-
ben, új Kézikönyvem II. köt. 515. lapján látható.

III. Széchenyi kora, vagy a nyelv s irodalom egyetemes virágzása életben, tudományban, költészetben.

1831-1849.

107. §.

A kor fő tényezői. — A Kisfaludy Károly köre.

Azon elláthatatlan néptömeg, mely Kisfaludy Károly tetemeit nov. 23. örök nyugalomra kísérte, ünnepélyes nyilatkozat volt az irodalom mellett, s intő felhívás vezér nélkül maradt barátaihoz a nagy veszteség pótlására. S ím e napságtól fogva tömött phalanx gyanánt látjuk a *Kisfaludy Károly körét* az irodalom minden terén működni, s egy évtizeden túl, a jövendőt biztos de lassú lépéssel előkészítő akadémia mellett, a nagyobb mozgékonytságot, munkásságot és hatást gyakorolni. Először mint »Kisfaludy-emlék-társaság« fordult a nemzethez mintegy bizalmi szavazatért, az elhúnyt munkái kiadását ajánlva fel, s adományt kérve a neki állítandó emlékre. A *conversationslexikon* pör óta két pártra oszlott író e olvasó közönség irányában az ügy pártkérdés színével bírt: a nemzet válaszolt: a kívánt tíz ezer forint összegyűlt Kisfaludy *szépirodalmi* igyekvéseit a kör az *Aurórában* (1831—37)s utána az *Athenaeumban* folytatta (1837—43), mind kettőt *Bajza* szerkesztése mellett). *A színi ügyben* mindjárt 1834 óta vívta ki magának a fő befolyást, még pedig mint »akadémiai bizottmány« a repertóriumra, a művezetésre a többször viselt igazgatóság által (*Fáy, Bajza*), a színművészeire a bírálat kezelésével (a *Krit Lapok* és *Athenaeumban*). *Tudományos téren* elvesztette ugyan 1833-ban tekintélyes orgánumát, a Vörösmarty által szerkesztett *Tudom. Gyűjteményt*, de

e helyett hatalmasan forgatta az ítéseti pálcát a *Kritikai Lapokban* (1830—6, szerk. *Bajza*) s folytatólag, de már nyugott vizsgálat hangján s tartalmával & *Figyelmezőben* (1837—40. szerk. ZbZdy); s miután egy különszerű tudományos havi iratot alapított (az *Orvosi Tárt* 1831—3, *Toldy Bugáttal*, 1838 óta Bugát Flórral), az *Athenaeum* fő részében minden tudományoknak nyitott mezőt Tért foglalt a *politikai* sajtóban is, a már haldokló Kisfaludy által engedményül nyert *Jelenkor* élesítésével (1832—48. szerk. *Helmecezy*), melylyel egy encyclopaedia! melléklap is járt, a *Társalkodó* (szerkesztő *Bajza*, utána *Szenvey*). Az *akadémiában* eleinte mindjárt elfogadattásra segítvén az elhatalmazott nyelvtani ziláltság ellenében a Révai rendszerét, az ósdiak ellenében a nyelvújítást, az érvénykedni próbáló francia classicismus ellenében a romanticát, s felvállalván s elkészítvén az első akadémiai (zeebjwötdrt (*Vörösmarty*, *Toldy*, *Bajza*, *Bugát*, stb.), végre 1835 a titoknok-választáskor mindenkorra győzedelmeskedett, s az óta folyton növekedő többséggel intézte az akadémiai munkásságot, s vívta ki azon csendes átalakulást, melyben ez intézetet a forradalom találta (108. §.). Végre a *széptudományi* téren hatását állandósítandó, a *Kisfaludy-Társaságot* alapítá, mely kezdetben (1836) csupán széptud. és költői pályázatásokra, majd, 1842 óta, *Magyar Széptudományi Intézets-kbva.* királyi 'sanctiót is nyerve, munkái, kiadásai, jutalmazásai és eszközései által ez időszak nagy hatású s egyszersmind legnépszerűbb egyesülete lett. 8 valóban, a Kisfaludy-kört illeti az akadémiában s azon kívül főleg az érdem, hogy a nyelv mind szélesb kiterjedésben hibátlanul és kényesben kezeltetett, az előadásbeli ízlés tisztáit, az új, szabatos és szabályos műnyelv meglepő gyors és általános elfogadattást nyert; a tudományok iránt pedig azon élénkebb érdekeltség gerjesztetett fel, mely az akadémiának is készített közönséget; végre általa terjesztettek helyesb ítéseti nézetek, és sürgettek. szépirodalmiakban is a tanulmány, az addigi műkedvelő ség helyett

A Kisfaludy-körnek ekép minden irányban és téren uralkodó befolyása nem maradhatott ellenhatás nélkül: az akadémiában választási és jutalomügyi küzdelmek, az irodalomban egy soha nem nyugvó ellenzék folytonos harcot viselt ellene: az Auróra mellé ellen-Aurórá, a *Kritikai Lapok* ellen egy Új Muzáriont állítván, az *Athenaeum* ellen az öszves időszaki sajtót fellázasztván, és színbíráló működéseit törvényeszéki tilalmakkal s perekkel igyekeztvén megakasztani: mindamellét a kör erkölcsi hatalmát egész az időszak végéig meg nem

törhette. Sőt az újabb nemesb erők is, szinte kivétel nélkül, hozzá csatlakoztak, nagyobb részök egyenesen e kör orgánumaiban és versenyteréin lépett fel; s bár a költészetben kívülötte kezdett egy új irány érvényre jutni, ellentét a kör s az új nemzedék közt nem volt

108. §.

A Magyar Akadémia.

Főrangú tényezője az irodalom és tudománynak, mindjárt az időszak elejétől fogva, a «Magyar Tudós Társaság, vagyis *Magyar Akadémia*» lett (97. §.), mely működését 1831 januárban kezdte meg. Általa teremtett egy magyar írói kar, díszes társadalmi állással; benne ismertetett el az irodalom országos intézménynek. A nyelv és széptudomány, philosophia, történet, törvény, matematika és természettudományok művelése tüzetett ki a *hat osztálynak*. Életének első évtizedében az akadémia kénytelen volt jutalmazásokra, pályázatásokra, értekezésekre, egy encyclopaedia! folyóirat s némely idegen munkák kiadására szorítkozni. Annnyira elégtelen volt t. i. jövedelme, hogy sem a történeti osztály "kútfönyomozásokról, sem a természettudományi, kísérletek és utazásokról nem álmodhatott. Az egy nyelvtudományi osztály, melyhez fordúlt vala minden igény, eszközölt, nyelvtani és szótári társas munkákon kívül, egyfelől nyelvemlékek kutatását, másfelül a színügyet tartotta, éveken át, új repertóriummal, s ez úton hatott jötevéleg mind egy csinosb és correct nyelv, mind általán jobb műízlés terjesztésére. De szegénységénél is károsabb volt a hibás irány és szerkezet, melyet az akadémianak « Kendszabásai» adtak. Ezek, az akadémiai eszme megsemmisítésével, a tudományok meghonosítását és *terjesztését* ,állíták előtérbe, azok *tovabb-fejtése* helyett; az erők öszpontosítása helyett, hallatlan példával, azok szétszórását decretálták (az obiigát vidéki tagság, a levelező tagoknak az ülésektől távoltartása, az osztályoknak az öszves akadémianban felolvasztása által), az illetékesség helyébe a mükedvelőséget iktatták (öt idegen osztály elibe utalván a hatodiknak szakkérdéseit eldöntés végett); az U8ue végre, az élő előadások s velök a tudományos eszmecsere kizárásával, az akadémiai üléseket ügyleti értekezletökké alacsonyította. Mindamellert sok az, mit dacára ily organikus bajoknak, az akadémia, ez első évtizedben már, eredményezett s előkészített, mint az részletes előadásunkból ki fog tetszeni. Mégis tétlenséggel vádolták, s nem

nyújtottak eszközt hathatósab tevékenységre; hibáztatták, hogy többet nem nyomtat, s nem vásárolták könyveit, leszólták működését, s nem igyekeztek azt ismerni sem; tekintetre nem méltatták azon láthatatlan hatást, melyet védelmezett elvek, kitűzött irányok, kebelén kívül is gerjesztett munkásság, s a nyelv mintaszerű kezelése által gyakorolt, holott e hatások alatt magok a vádlók is állottak, és gyarapodtak.

Élete második tizedében a mind kizáróbbá lett politikai pezsgés mind inkább elnyelvén a tudomány iránti érdekeltséget, az akadémia kifelé-hatása is csökkent. A Tudománytár megszűnt (1844), a többi kiadások lehető kevésre szorítottak. Annál nevezetesebb lett ez idő az akadémiai eszme létesítésére célzó *szervezkedő mozgalmak* s azon belső csendes működésnél fogva, melyek azt sajátkép az akadémia felsőbb iránybani önfejlése szakává tették. Ügyrendi módosítások alakjában, mert az alapszabályokhoz nyúlni tanácsos nem volt, lényeges reformok létesültek: valamennyi tagok osztályoztattak, osztályi ülések szerveztettek, a szakkérdések osztályuk illetékéhez utasítottak, úgy hogy 1846-ban *azosztályok emancipációja* már kivívottnak tekintethetett; az ülések pedig, az ügyleti tárgyak lehető megszorítása mellett, tudományos előadások és *tudományos eszmecsere* színhelyévé lettek. Kezdetben az előadások tárgyai még általánosak voltak, de lassanként a részletes nyomozások is bátrabban léptek elő, s így gyakorlatilag meg lett törve az akadémiai eszme útja: az akadémikusok öntudatába lépett sajátképi hivatásuk: a tudomány hézagjait pótolni, függő kérdéseket felderíteni, a tudomány magasságára törekedni, *honnan azt tovább le-hessen vinni*. « Akadémiai Értesítőt létesült az akadémiai ülésekről, az Évkönyvek súlya növekedett. De legnevezetesebbé mégis ez évtized magok a *szellemek észrevétlen átalakulása, a tudományos nyomozó irány ébredése s erősödése által* lett. Nem hiányozhattak különféle kezdeményezések, vonatkoznak a történeti s jogi kútfők kinyomozására, a hazai régiség megismertetésére, a haza természettudományi viszonyai kifürkészésére, melyek, bár a pénzerő hiánya miatt életbe nem léphettek, de ez eszmék örökségül maradtak egy jobb korra. Csak a levéltári kutatások (Petrovice, Döbrentei) s némely etimológiai s nyelvészeti utazások (Gegő, Jemey, Reguly) létesültek, részben nagyszerű hagyományú szinte a jövőnek. A társas munkálatok közül a nyelvtaniak, 8 főleg a nagyszótár munkába vétele, legfontosabbak. Így nem többé az 1830-ki magyar tudós társaság, hanem egy teljes öntudatú tudó-

mányos akadémia volt az, melyet zajtalan, de nyomos munkásságban lett és felfüggesztett az 1849. év.

Irodalom. A« akadémia történetei ée értekezései 1830—48-ig követc. kiadványokban találtnak: A M. Tud. Társaság *Évkönyvei*. I—Vili. köt. Pest és Buda 1833—46 és 60. — *Tudomány tár.* 12 köt. Buda 1834—6. Új folyam, 16 köt. ott 1837—44. Emehez járult egy »Literatúrai Rész« 8 köt. u. ott s akkor. — *M. Akad. Értesítő*, 1840-1. 1843—4. 1847, 1848. — M. Akad. *Névkönyv* 1882—48. 16 füzet.— Minden egyéb kiadásai egy vagy más osztálytól indultak ki.

109. §.

Egyesületek, intézetek. — Irodalmi időszaki sajtó.

Az akadémia, mellett, s részben ennek létezése és példája által gerjesztve, több szaktudományos, művészeti és gyakorlati, de az irodalom útján is működő, s kivétel nélkül a magyar irodalomra visszaható, egyesület és intézet keletkezett ez időszakban. így a széptudományok és művészet terén a már említett *Kisfaludy-Társaságon* kívül (1836 óta), s a kezdetben (1837) Pestmegyei, *Nemzeti Színház* mellett a *Pesti Müegyesülei* (1840) említendő, mely, bár irodalmilag nem működött, de, valamint az 1846. megnyílt nemzeti múzeumi *Pyrker-Képtár* is, a műérzék kifejtése s a képzőművész! munkásság ápolása által az irodalmi ízlésre is vissza kezdett hatni. Más irányokban munkálkodtak a *Gazdasági Egyesület* (1835 óta), a *Magyar Iparegyesület* (1841—8), a *Kir. Magyar Természettudományi Társulat* (1841 óta), a *Budapesti kir. Orvosegyesület* (1842 óta), melyekhez a *M. Orvosok és Természetvizsgálók vándor gyűlései* sorakoztak (1841 óta), valamint a *Kir. József-Ipartanoda* (1846 óta); míg 1847 *Nevelők Társasága* is szerveződött Másfelül a számos *tanodái egyesületek* közül többek (Patak, Pápa, Kolosvár stb.) irodalmi kitűnőségek bölcsői is lettek, a *Pesti Növendékpapság Magyar Iskolája* pedig (1830 óta) körében messze kiható jelentőségre emelkedett Legtöbbjei ez intézeteknek mind máig fennállanak, s részint szaklapok, évkönyvek, v. időhöz nem kötött közzétételek, részint előadások, eszmecsere, sőt tudományos vizsgálatok s kísérletek által is a magasb tudományos kifejlődés derekas esz-közlői, részben végre ily ismeretek terjesztői, s ez irányokban az akadémia kézre-dolgozói, valódi kiegészítői lettek.

Míg e minden iránybeli munkásság a tudományos szellem ébresztésére, a tudományok *belterjes* előmozdítására, s egy valódi tudós rend nevelésére, úgy szakképzettség terjesztésére hatottak: egy éln-

ken sürgölődő, a múlt időkéhez képest becsben és elterjedés szerint sokkal hathatósab, *időszaki sajtó* viszont a tudományos munkásság eredményeinek, közhasznú ismereteknek, az ízlés műveinek, s így öszvesen az egyetemes nemzeti értelmiségnek szélesebb körökbe elszármaztatásán működött. A komolyabb tudományos irány követői közül, az elébbi időből erre átszállott *Minerva* csak 1835-ig állt, a *Tudományos Gyűjtemény* 1841-ig; ellenben keletkeztek újjak is, mint a *Sas* (*Thaisz* szerk., 1831—3), az akadémia által alapított *Tudománytár* (*Toldy; Csaté', Érdy és Balogh Pálszerk.*, 1834—44), 8 az *Athenaeum* (1837—43); az irodalmi ismertetés és bírálat számára pedig a *Kritikai Lapok* (1830—36), a *Figyelmező* (1837—40), s a jelentéktelen *Literatúrai Lapok* (*Kovacsóczy* szerk., 1836 és 41). A zárjelek közzé vetett évszámok mutatják, hogy e csoport 1844-ben teljesen megszűnt, megfosztva közönségétől egyfelül a mind magasban hullámzó politikai ár, másfelül a szépirodalmi s a szakbeli folyóiratok által, melyeket az illető helyeken említünk fel. Az egyetemes tudományos orgánumok sorsában osztozva, a *vegyes közhasznú ismereteket* hozó lapok sem bírtak állandóságra vergődni, mint az Mustrált *Garasos Tár* (*Vajda* 1834) és *FiUértár* (*Orosz*, 1834, 5); a *Szemléelő* (*Kovacsóczy*, 1833—6; 1841-ben, ismét, « Közlemények» címmel), s a *Honművész* (*Mátray*, 1833—41). Ez öszves tért leghúzamosban a politikai lapokra támaszkodott társlapok tartották meg: a régi *Hasznos Multságok* (a Nemzeti Újság mellett 1817—48-ig), a *Sokféle* (Bécsi Kurír, 1831—4), a *Nemzeti Társalkodó* (Érd. Híradó, 1831—48), a pesti *Társalkodó* (Jelenkor 1832—48), a *Századunk* (Hírnök, 1837—45), a brassai *Mulattató* (Érd. Hírlap, 1838, 9) s a *Hon és Külföld* (Múlt és Jelen, 1841—8), miknek egyik s másikába koronként tudományos becsú cikkek is menekültek. Annál nagyobb virágzásnak örvendettek a *szépirodalmi lapok*, melyek a költői és művészeti körön túl a »társas élet« cím jogán bizonyos *egyetemességet* vettek igénybe, s minden ügyhez szólva koronként szinte tudományos tárgyakat is pengettek. Ilyek voltak: a szépirodalmi részével ide is tartozó, szigorú irányú és ízlésű, *Athenaeumon* kívül a *Regélő* (*Mátray* 1833—41; *Garay, Erdélyi*, 1842—44), a *Rajzolatok* (*Munkácsy*, 1835—8), *Honderű* (*Petrichevich Horváth Lázár*, 1843—48), *Életképek* (*Frankenburg*, 1843—7. *Jókai*, 1848), s a *Regélő* helyébe lépett *Pesti Divatlap* (*Vahot Imre*, 1844—48), melyek, részben a divatképek sajnos eszközével, roppant elterjedést nyertek, és, ami fő érdemök, végre a növilágot is, a felsőbbet sem véve ki (külö-

nősen a Honderű), addig nem ismert mérvben hódították meg a magyar olvasásnak.

110. §.

Széchenyi István. — Politikai időszaki sajtó.

Gróf Széchenyi István (1791—1860) fellépésével a közélet terén új aera kezdődött a nemzet életében, mely döntő hatást gyakorolt az irodalomra is. Országgyűléseken kívül alig volt politikai élet, és amelyet csak ez táplálhat, igazi köz szellem. Ennek felköltésére ő mindenek előtt az egyesületi eszmét hívta életbe, mely a hazafiakat köz célok létesítésére képesítse: s míg ilyekül első vonalban az anyagi jólét eszközei megteremtését tűzte ki, a *szellemi haladási* tartotta főleg szemmel, melynek feltételeivel szegény nemzet nem bírhat; a *nemzetiség megerősödését*, mely a magyar viszonyok közt nem vala lehetséges áldozatok nélkül: a kettőben együtt pedig, t. i. a valóban *nemzeti értelmiség* súlyában, látta végre is a szabadság legerősebb biztosítékát. De félre nem ismerte ő a cél- és korszerű törvényhozás fontosságát sem a nemzeti virágzás emelésében, amiért a megyei s országgyűléseken eladdig uralkodott inkább védő s passív politikának más, t. i. alkotó, építő, javító irányt törekedett adni. Izgatott, buzdított, oktatott, a társas téren úgy mint egyesületeiben, a megyei s az országos gyülekezetekben: de a nemzet szelleme megváltoztatására használt eszközei közt a leghathatós, mert mindenüvé elható, s az mely főleg a mi történetünkbe tartozik, az *irodalom* volt Senki előtte könyvekben és hírlapokban, ily kiterjedésben, nem tárgyalt a köz felvirágzást és politikai felvilágosodást érdeklő kérdéseket, bár a sajtót nehéz bilincsek nyűgözték. T. i. a hírlapoknak az okoskodás, politikai ügyek vitatása, sőt még a törvényes politikai gyülekezetek tanácskozásainak közlése is tilos volt; a törvényhozás naplói, a megyék hivatalos munkálatai censúra alatt állottak; közjogi kérdések noli me tangere voltak: hisz még az udvari szellemű gr. Cziráky Antal státusministernek deakül irt közjoga is sok évig, s hiába, várta az imprimáturt Széchenyi személyességének súlya, ügyessége, s erélye kellett, hogy a sajtót használhassa; s még így is kénytelen volt kizárólag politikai munkáját (a Stádiumot) külföldön nyomtatni.

De épen az általa minden téren megindított élénk és bátor eszmemozgalom folytán, az 1832—6-ki országgyűlés küzdelmei a szólás-

szabadságért s egy szabad országgyűlési hírlapért, Kossuthnak ezt pótolni akaró kézirati »Országgyűlési«, majd »Megyei Tudósításai«, s a most már fokonként mind hangosabban nyilatkozó köz kívánat végre fordulatot eredményeztek. El lön fogadva *b. Mednyánszky Alajos* javaslata, melynek alapján a helytartó tanács kebelében egy könyvvizsgáló szék a hozzá felelőző ügyeket szabadelvéen fogta elintézni, a hírlapoknak pedig a politikai vitatkozások s a törvényes gyűlések tanácskozásainak közlése megengedett; s az új rendszer, a javaslnak elnöklete és felelőssége mellett, 1840 életbe lépett. S *ícsak ettől fogva lett lehetővé a politikai lapsajtó*. Mérsékkel éltek vele a már fennállott lapok: a még szintelen, utóbb egyházi és conservatív, *Nemzeti Újság* (1806—48), a Széchenyi orgánumára *Jelenkor* (szerk. *Hdmezy*, 1832—48), lelkesebben a conservatív *Hírnök* (szerk. *Orosz József*, 1837—45), legbátrabban a most (1841-ben) támadt *Pesti Hírlap*, a magát Széchenyi tanítványának valló *Kossuth Lajos* vezérlete alatt, ki, támaszkodva a legtöbb megyékben nem ugyan többség, de erély és mozgékonyaság által túlsúlyra kapott radicális pártra, talentummal, tudománnyal, s tekintetet és mérsékletet nem ismerő füzével rövid időn teljesen kezébe kerítette a mozgalmat. Míg a közönség legnagyobb része az elragadó szónokias előadásban gyönyörködök, gr. Széchenyi, látnoki szellemmel felismerve a múlhatlan és közel veszélyt, fel kívánta a nemzetet riasztani gondtalanságából »Kelet Népe 1841-ben« című munkájával, mely egész irodalmát idézte fel a cáfoló vagy nyugtató iratoknak, mik a pártok erejét világosan constatáltak. *Ez óta minden érdekeltséget az irodalomban a politika nyelt el*; megalakúit a szabadelmű conservatív, majd a központosító párt is: amaz a nagy lapok legújabbikát, a *Világot* vevén birtokába, azt gr. *Dessewffy Aurél*, s ennek halála után gr. *Dessewffy Emil* vezette (1841 óta Borsos sm. névleges szerk. mellett), míg helyébe 1844 az utóbbi által alapított *Budapesti Híradó* lépett (saját uevén 1847-ig; Szenveyén 1848); a centralisták viszont a Pesti Hírlapot vették kezükbe (1844—5 *Szalag L.*, 1846—8 *Csengery Antal* szerk. alatt). Erdélyben két lap képviselte a két nagy párt érdekeit: az *Erdélyi Híradó* (1831—48; *fő*, 1842 óta névleges szerk. *Méhes Sámuel*, lapvezetök pedig *Szentiványi Mike*, *b. Kemény Zsigmond*, *Kovács Lajos*) a szabadelvüekét, a *Múlt és Jelen* (*Szilágyi Ferenc* szerk. 1841—48) a conservatíveket.

Mind ezeket a bekövetkezett forradalom elnémítván, egy, magát minden korlátokon túltevő, és rendkívüli élénkséget kifejtett, hírlapi és

röpirati sajtó lépett helyökbe, mely csak is a nap szenvedélyeinek szolgálván, inkább történeti, mint e helytt irodalmi, érdeket vesz igénybe.

III. §.

A nemzeti nyelv általános elterjedése, s országos vég diadalma.

Lényeges befolyást gyakorolt végre az irodalom gazdagodására, terjedésére, s főleg a tudományos irodalom valahárai felvirágzására *a nyelvnek teljes nemzeti rangjába beiktatása*. T. i. az elébbi időszak vívmányai s a köz érzés áramlata folytán általános lön az ország összes népségei közt a meggyőződés, hogy a nemzeti nyelv vég diadalma már csak idő kérdése; minden nép és osztály komolyan és készséggel vetette magát annak elsajátítására, számtalan nyelvtan s egyéb segédkönyv érte egymást, tót, szerb, vend, horvát, orosz, oláh, olasz, de főleg német nyelven; a gyermekszobától a salónig mindenütt az oly soká elhanyagolt nyelv lön a tanulás első tárgya; a társas élet negédleni kezdte annak használatát: végre a hivatalos téren és iskolákban is készülődés, sőt a törvény megelőzései tünedeztek fel úgy, hogy a közbejött »hosszú országgyűlés« (1832—6) csekély eredményei ez ügyben sem gyengítheték a köz érzés ellenállhatatlan erejét, mely annak az 1830—40-ki törvényhozás útján immár szélesb alapot vívott ki. T. i. az 1836-ki törvény (3. te.) a törvények magyar szövegét jelentette ugyan ki eredetinek, de a cúriát még csak magyarul vitt perekben kötelezte magyar ítélet szerkesztésére; csak ott rendelt magyar anyakönyveket, hol a hitszónok is e nyelvvel élt; a hiteles kiadványok bevezetése és záradékaiban a magyar nyelvet még csak engedményezte: míg 1840 óta (6. te.) az országos és hatósági feliratok, a helytartó tanács intézvényei és körlevelei az ország határai közt már csak magyarul szólhattak; így köteleztettek levelezni a hatóságok, még az egyháziak is a világiakkal; a m. udvari kamara s a m. ezredek így felelni a hozzájuk magyarul felíró hatóságoknak; így szerkeszteni a káptalanok, kiadványaik bevezetéseit és záradékait; lelkipásztorságra, valláskülönbség nélkül, csak magyarul tudó egyének voltak bocsátandók; s az anyakönyvek minden községekben három év múlva magyarul szerkesztendők. S jött a dicső 1843—4-ki hongyűlés 2-d. cikkelye. Általa a kir. leiratok, a törvény s az országgyűlés nyelve kirekesztőleg a magyar (a kapcsolt Részek követői még

hat évig latinul szavazhatván); magyar az udvari cancellariáé kibo-csátványában, a helytartó tanácsé és cúriáé minden ügyvitelekben s az országon belüli kiadványaikban; minden egyházi és világi ítélő-székeké, s az *ászves közoktatásé* (a theologián kívül). Be lévén ekép a nyelv jogos igényeibe helyezve, a következett *hongyl'dést, 1847. nov. 12. a Felség is magyar beszéddel nyitotta meg*, 8 ezzel a nemzetiség befejezett épületébe maga iktatta be a zárkövet, a haza lángoló és szintelen hálaörömei között.

Így vívta ki az irodalom által II. József óta megindított és táplált mozgalom a nyelv országos győzödelmét; a megmentett nyelv viszont az irodalomnak biztosította életét, szélesítette ki mezéjét. Az irodalom lett, mint az imént láttuk, a politikai életnek fő orgánuma, az lett a társas élet szépítője, a nevelés, oktatás, a míveltség és tudományos haladás közvetítője: Magyarországnak egyetemes, *csak ettől fogva valóban nemzeti*, irodalma.

112. §.

Tudományos irodalom. — Általános tekintet.

Mind azon tényezők, melyek ez időszakban irodalmunkat határozzák vala, s mikkel eddig megismerkedtünk, a tudományt állították az előtérbe, még pedig mind három iránya szerint: felsőbb jelentésében mint öncélt, továbbá mint oktatási tárgyat, s mint külső gyakorlati célok eszközt. Az első irány nem annyira nagyobb s külön munkákban érvényesítette magát, semmint inkább a tudomány továbbvitelére irányzott vizsgálatok s búvárkodásokban, melyenekkel különösen a *bölcsészet, matematika és történelem* köréből, az akadémiában 8 némely folyóiratokban, találkozunk. Nagyobb tért foglaltak el szükségkép az oktatásra rendelt *tan-, kézi és segéd munkák*, melyeket a tan nyelv változása idézett elé. Mint az előbbi időszakban Debrecen, úgy most *Patak* fejtett ki legnagyobb tevékenységet tankönyvek előállításában majd minden szakban, de Pápa, 1845 óta pedig a katolikus tanférfiak is, részben a helytartó tanács eszközléséből; úgy, hogy csak kevés hézag maradt a tudományok és nyelvek tanítása öszves körében, s mindnyájokon, tartalom és módszerre nézve, tetemes haladás lett észrevehető a múlt idő bármely nyelvű taneszközeihez képest. Komoly figyelemben kezdtek a többi szakok mellett részesülni a *reáliák*, melyeknek nem csak tudományos, hanem az életre kiható

gyakorlati fontossága is mind általánosban elismertett, mely elismerés szüleménye, s majd viszont nevelője, első vonalban a kir. József-ipar-tanoda lett.

Tudományos irodalmunk, *álláspontját* tekintve, egészben inkább közelítette meg a színvonalt, mint az elébbi időké: mindazonáltal aránylag kevesebb munka magaslik ki e kor elég szapora könyvirodalmából, mint a megelőzőben, midőn több tudományos munkák, ha maradandó becsesei csak részben, vagy nem is, de az áttörés érdemével, igen is, bírtak, s többször, bár csak a viszonyok által feltételezett hatásukkal történeti jelentőségre emelkedtek. S a sajátképi, s legön-állóbb, eszmemozgalom nem is a könyvirodalomban, hanem az időszaki sajtóban, a testületek évkönyveiben, s a pályaművekben nyilatkozott. Éhez képest az egyes szakok fejleményeinek részletes előadása innen kezdve kiválik a nemzeti irodalomtörténetből, s az egyes tudományok különyszerű történetírásának lesz tárgyává: míg annak feladása a csoportozatok általános vázolása mellett, a mozgalmak jellemét, vivőit, s az általános becsüműveket csak röviden megismertetni.

113. §.

A theologiai irodalom tovább-fejlése. Guzmics.

A, theologiai irodalom ez időszakban mind hathatós b lendületet vett. Az 1830-ki országgyűlésen megpendített, a következő hongyűléseken élénken folytatott, a külföldön egykorúlag támadt mozgalmak által táplált, s az 1844-ki vallási törvényvel befejezett vallásügyi viták a köz figyelmet e térre is vonták. A katolikus irodalom, mely az elébbi tized folytán az únió kérdésében a protestantismust magához vonzani igyekezett, most, szemben a törvényhozás irányával, visszaható állást vön, s számos, nagyobb-kisebb munkákban és szaki folyóiratokban, tárgyalta a kor kérdéseit; míg 1848-ban a pamphlet-irodalom egyrészt az egyház ellen fordült, de annak emlékezetét az idő méltán eltemette. Az így felébredt buzgósága tudományos theológiának is hasznára szolgált. T. i. a Horváth János folyóirata megszüntével félbe szakadt időszaki munkásság 1832-ben *Kovács Mátyás*, s majd *Osvald Ferenc* pesti egyetemi tanárok, s egyidőleg *Guzmics Izidor* bakonybéli apát által két új orgánomot nyert, amannak *Egyházi Folyóírásában* (—1834), mely a vallási és egyházi tárgyakat szorosán tudományos — emennek *Vallási és Egyházi Tarában* (—1839), mely

azokat inkább széptani, buzgalmi és erkölcsi, tehát gyakorlati, oldalairól felfogva tárgyalta. A Tárnak Guzmics halálával megszűnté után, s a mellette felmerült nyavalyás *Magyar* ^ionnak ie elmúltával (1838—41), *Szanizló Ferenc* apát, utóbb váradi püspök, 1841 alapította a *sRdigio és Nevelése* című lapot (1843 szerk. Somogyi Károly, 1848 Danielik János), melyhez 1848 még az ekkor keletkezett » Jő és olcsó könyvkiadó társulat« által alapított *sKath. Néplapé* járult. Ez időszaki sajtó három fő orgánuma számos jeles, a theologiai kör minden ágaira, az egyháztörténetre is, kiterjeszkedő dolgozatokat hozott, az egyházi közönséget a kor színvonalával ismertette meg, s némely időhöz nem kötött gyűjteményeket is idézett elé (*Rozsnyói Egyh. Töredékek* 1834—7, *Pécsi Egyh. Tör.* 1846), mik mellett a »Pesti Növendékpapság Magyar Iskolája Munkálatai« (1833 óta) méltán említendők, amennyiben több későbbi hitirodalmi kitűnőség e társulatban kapott tüzet, s neveltetett íróvá. Másfelül követték e példát a *protestánsok* is, kik közül *Salamon József* kolosv. tanár 1833 indított meg egy ^*Erdélyi Prédikátori Tárté* (—1839), melyet 1842—8 Pesten a »*Prot. Egyházi és Iskolai Lapé* követett, *Taubner Károly, Török Pál és Székács József* által, részben már élesebb polémiái iránnyal, főleg a Somogyi lapja ellenében. — Legszebb maradványai ez öszves élénk és munkás mozgalomnak kétségkívül Guzmics Izidornak nagy számú írásai (a Tárbán), melyek egy, nagy tudománnyal egyesült éles ész mellett, az eszmény érzésének s a kedély és meleg emberszeretetnek uralma alatt álló léleknek mindannyi nemes emlékei.

— (*Guzmics* élete s töle *mutatványok az irod. Olv.* 267. ez. alatt).

A *hitszónoklat* is, tartalom, szerkezet és nyelvi előadásra, egészben véve, tetemes haladást tanúsított. Mégis a katolikusok közt, ki a sok közül leginkább s méltán elhíresedett, *Szabó János* apát és erdélyi kanonok (1767—1849), művészetre az elébbi időszak nagyait el nem érte; míg a protestánsok közt elődeiket messze túlhaladták *Szdboszlai Pap István* tiszántúli superint. (1786 —1855), *Szüüady László*, s ki őket nem ugyan hírre, de műbecsre, megelőzte: *Szeremlei Császár Abraham*, valamint *Székács József* pesti ev. pred. s később superintended, feleketének eddig utói nem ért szónoka.

Ez időszakban éledt fel százados pangásából a *bibliái irodalom*. is. A pozsonyi zsinat folytán (100. §.) erre fordult figyelem első gyümölcsének tekinthető *b. Szepesi Ignác* pécsi püspök (1780—1838) áldozatos működése, ki, leginkább meggyéje több tudós papjai által, ké-

szítettett, saját hozzájárulása mellett, egy *fordítást* a vulgáta alapján, Kálói bibliája szemmel tartásával, jegyzésekkel gazdagon kiállítva, s azzal a magyar katolikus egyházat 1834—61 megajándékozta. A nagy tudománnyal létesült mű azonban nem nyerte meg az illetékesek helyeslését. A fordítás felhasználta ugyan a kor haladásait exegesisben és nyelvben; de, amazt gyakran a szövegbe vivén be, körülíróvá lett, mondat-alkotásban pedig és kifejezésben nélküli az eredetinek egyszerűségét s megillető primitív színét. *Guzmics* igyekvései is ide tartoznak néhány ótestamentomi könyvek fordításaival (Zsoltárok, Jób, Prédikátor, 1832—9), melyek, bár inkább a héber szöveg, mint a vulgáta követésére mutatnak, mégis főleg széptani jellemet viselve, nem annyira egyházi, mint szívképző, épületes művekkül tekinthetők. — *Új időszoakat kezdett*, bár még ekkor közvetlen követés nélkül maradván a biblia terén, egy, életkorát megelőző tudománnyal bíró, s mély vallásos lelkesedéssel eltelt fiatal izraelita, Bloch (utóbb *Ballag Γ*) *Móric* (szül. 1816), ki 1840—2. adta héber szövegét, abból készült magyar fordítással, *Mózes* öt könyvének és *Józsua*nak; becses jegyzésekkel kísérve. Egy az ifjúi erő és tűz erényei és hibáival teljes mű ez, mely minden lapjain, a sietés nyomai mellett, a betűt és hangot híven követve, bibliai irodalmunkban eladdig utóik nem ért szépséggel adja Mózeset; és csak Józsuaiban érezteti a fárasztó munka lankadását. Pár évvel később ugyanő, *Székács Józseffel* egyesülve, elkészítette az egész *Újszövetséget*, szinte az eredeti szövegből: de ebből csak mutatóványok láttak világot. T. i. a két protestáns felekezetnél ezek úniója iskolában és egyházban, egyidőleg előtérbe lépven, ez, másfelül pedig a bár avult és tökéletlen, de kánonszerű tekintetben álló s a nép kezében is forgó Károli-bibliához való még általános ragaszkodás; és végre a forradalom, ez úttörő igyekvést megakasztották. Mégis, úgy a Károli, mint a Káldi-biblia tekintélye meg volt az elsorolt kísérletek által ingatva, s a jelenkornak e téren beállt mozgalmi épen e kísérletekkel kétségkívül genetikai összefüggésben állanak.

Legkevesebbé díszlett most is a *rendszeres* hittudomány. Katholikus részről egyedül *Szilasy János* pesti egyetemi tanár »Lelkipásztorság-Tudománya« (1842), a protestánsokéról *Somosy János* »Keresztyn Hittudománya« (1838) tartották fenn beesőket. Minden egyéb jelentéktelen.

Ez időben merült fel végre, és pedig 1840-ben, s összefüggésben azon politikai mozgalommal, mely a zsidók emancipációja körül

keletkezett, némi magyar izraelita hittudományi irodalom is. *Ballagi* adta Párisban 1840 »A zsidókról« írt pamphletjével a lendületet, melyet, hitsorszoelai számára, fennemlített bibliája, s utána mások vallási tan- és buzgalmi munkáik nyomban követtek. Az ügy azonban a törvényhozás útján nem boldogulván, a néhány lelkes férfiú irodalmi igyekvései a zsidók által oly hidegen fogadtattak, hogy maga a kezdeményező, kétségbe esve népére hathatása s ennek jövődjé felett, 1843-ban a keresztyén egyház kebelébe tért. A fonal megszakadt; annak felvétele itt is más időnek s más erőnek maradt fenntartva.

Irodalom. Egyházi Folyóírás, Pest 1832—4. 5 köt. — Egyházi és Vallási Tár, Pest 1832—9. 14 köt. — Religió és Nevelés; s vele: Egyházi Tudósítások, Pest 1841—48. 16 köt. — Rozsnyai Egyházi Töredékek, Rozsnyó 1834—7. 6 füz. — Pécsi Egyh. Töredékek, Pécs 1847. — Munkálatai a Pesti Növendékpapság M. Iskolájának, Pest 1833—47, 15 köt — Erdélyi Prédikátori Tár, Kolosv. 1833—9. 9 flíz. — Protest. Egyházi és Iskolai Lap, Pest 1842—8. 14 köt.

Szabó János: Egyházi Beszédei, Kolosv. 1848. — Mások összegyűjtött beszédei: *Gegő Elek* 1834, ó. *Stepety lem.* 1840, *Kolosváry Sándor* 1843, *Oroez Ádám* 1844—8. stb. Magyar Egyh. Beszédék Gyűjteménye, kiadta *Ssalay Imre*, Pest 1832—4. 6 köt Új folyam, ott 1845. 4 k. — *Szoboszlai Pap Irtván* Ünnepi, alkalmi és közöns. Egyh. Beszédei, közzé tette Révész Bálint. Debr. 1857. 3 k. Halotti Egyh. Besz. Debr. 1858. 3 k. — *Srillydy L.:* Egyh. Beszédék, Pápa 1840. Papi Dolgozatok gyászestekre. Kecskemét 1868. Különf. viszonyokra vonatkozó Papi Dóig. 2. kiadás Kecskemét 1863. — *Szeremlei* Remekei harmincöt papi beszédekben. Rozsnyó 1840. — Másoké: *Kiu Ád.* 1836, *Beke Sám.* 1837, *Pap István* 1839, 40, *Papp Ferenc* 1840, *Fábián Dán.* 1841, *Fdsós Andr.* 1845, *Herepei Gerg.* 1846. stb. Egyházi Beszédék, szerk. *Tirők Pál, Peti* 1841, 5. 2 köt. — *Székács* beszédei elszórva, és Török gyűjteményében.

B. Szepesy Ignác: Szentírás, magyarul Káldi György ntán, a közöns. diák fordításból, az eredeti betűre is ügyelmezve, jegyzésekkel. Pozsony 1834—5. 6 k. — *Fc?* *Irtván:* Világosító Jegyzemények sz. Máté evangéliomjára. Pest 1840. — *Guzmics:* Zsoltárok, Pest 1832. Jób, ott 1836. Prédikátor, ott 1839. — *Bloch:* Mózsés öt könyve, magyarra ford, és jegyzetekkel fölvilágította. Buda 1840, 1. 5 köt. Első Jósok: Józsuá, Bnda 1842. Bibliái Táborozások, mutatványokkal (Prot. Egyházi Lap 1844).

Szilasy: Lelkipásztorság tudománya. Buda 1842. 3 köt. 2-szor 1846. — *Somogy:* Keres. tyén Hittud. Patak 1838. 2 köt.

Zsidó-m. irodalom: Jisrael Könyörgései, ford. *Rosenthal Móric.* Pozs. 1841. Buda 1843. Dávid kir. Énekei, I. Buda 1841. Toldoth Izrael, *Neumann Salamon*, ott 1841. A régi rabbik Erkölcstudománya, *Rosenthal M.* ott 1841. Zsidó Hit és Erkölcstan, *Bokontlain Lépoíd*, ott 1841. Selomoh Hasonlatai, *Bauer Márkfi Hermán*, ott 1844. Imádságok izraelita hölgyek számára, ford. *P. D. (Pik Dávid)* Pest 1848.

Bölcsészeti mozgalmak. — Neveléstudomány.

A század első tizedeiben felébredt philosophiai mozgalom a jelenben mind élénkebb lett. Bölcsészeink, megbarátkozva a külföld haladásaival e téren, nagyobb-kisebb szerencsével és önállással igyekeztek azokat követni. Az első években a Schelling nyomain indult *Nyiry István* pataki tanár (1776—1838), ki deák munkáiban már elébb élelemű s különösen erős rendszerező főnek tanúsította magát, s mestere rendszerét módosítani is merte, most, magyarul, az elméleti, gyakorlati s alkalmazott bölcsészet több részeit úgy igyekezett megalakítani, hogy a philosophiát az exact tudományok fokára emelje; míg másfelül *Mocsy Mihály* természettudományi dolgozataiban hódolt e rendszernek. — A critica philosophiát újabb phásisaiban folytatva, különösen két férfiú tűnt ki ez időszakban: *Fejér György* és *Vecsei Amazt* 1835 óta látjuk ismét e mezőre térni (101. §.). A külföld élénk mozgalmai közt tájékozást keresve, tanulmányozta és ismertette egyes cikkeken a német bölcsészet újabb fejleményeit, sőt ép ezek által mind messzebb a régebbi korokra visszavezetettve, azok előzményeit is, s valamint Tud. Gyűjteménybeli számos értekezéseiben, úgy a »Philosophia Bevezetésében« (1836), *Metaphysikájában* és *Ethikájában* (1835, 42), határozottan *Hermeshez* csatlakozott; míg *Vecsei József* debreceni tanár (1800—55), geniális, éles és józan gondolkodó, (Kruggal) az eszméletet tette a philosophia egyedüli kútfejévé (syneidismus), céljává pedig az embernek, saját rendeltetése irányában, tökéletesítését E szellemben működött *Vecsei* a philosophiai téren, élő szóval, értekezve, küzdve. T. i. nem az iskola, hanem az élet tudományának tekintve a bölcsészetet, az *Athenaeum* és *Figyelmező* terén (1838—42), zaklató harcot viselt a német egyetemekről protestáns tanárjelölteink által importált *hegelismus* ellen, melyet addig csak *Kállay* és *Fejér* ismertettek vala meg futólag (1833 óta) irodalmunkban, *Tarczy Lajos* pápai tanár pedig szinte azóta tanszékéről hirdetett, amiért 1836-ban nyilván megtámadtatván, a tanodái főhatóság által attól eltiltatott (!). A nagy érdekeltséget gerjesztett athenaeumi tusában is nem ez, hanem *Warga János* körösi tanár vette fel a keztyüt, s azt, bár nem győztesen, de mind végig megállotta, belé vegyülvén a harcba a nálánál orthodoxabb hegelista *Szeremlei*

Gábor ref. pred. is; kik, és *Taubner Károly* pesti ev. tanár, a bölcsészet különféle tárgyait és részeit is, értekezésekben és önálló munkákban, méltánylást érdemlő, de csak részben szerencsésb, igyekvéssel kidolgozták. Míg ezek így a nagy közönség előtt folytak, az akadémia falai közt az, ki magyar bölcsészeinktől mélység, szigorú módszer és szabatos nyelvre mindeddig utói nem érve áll, *Horváth Cyrill*, akkor szegedi, most egyetemi tanár (sz. 1804), csendesesen rakogatta le *új rendszere* alapjait, melynek felépülését tudományosságunk a jövőtől várja. — A szemlélődő bölcsészet e tevékenysége közben s ellenében, egy más, a nemzet józan közérzetére hivatkozó, felekezet, az *egyezményes* bölcsészeké, lépett fel: *Hetényi János* (1786—1853) és *Szontagh Gusztáv*. Amannak a philosophia tisztán gyakorlati tudomány: »szépélettan, biokalia, életphilosophia« volt, melynek célja a szép, jó e igaznak egyezményes létesítése egyénileg és társadalmilag; melyet ő több értekezésekben, részint egy prózai tankölteményben is (*Sarolta és Adalbert*, 1844), nem annyira kifejtett mint vázolt, hiányozván nála a szoros philosophiai lehozó s kifejtő tehetség, s a tisztán tanszerű előadás. 8 ezért kérdés, be volt volna-e valaha fejezendő «Magyar Parthenonát», melynek húsz évi munka után csak «Előcsarnokait» építette fel. Módszeresb gondolkodó és tudományosb előadó *Szontagh Gusztáv* (1793—1858), az egyezményes philosophia fő bajnoka, melyet »magyar« philosophiának szeretett nevezni; ki rendszerébe az öszves nem csak gyakorlati, hanem elméleti tanokat is beölelvén, miután híres Propylaeumaiban (1839) a philosophia fogalmát, mód- és rendszereit s legújabb történetét adta, azok második részében (1843) elvét a társaságra, — utóbb pedig, akadémiai előadásaiban, különféle értekezések s egy saját röpiratban (1853) egyezményes philosophiáját alaprajzban vázolván, a philosophia külön tanaira is alkalmazta.— Ez örvendetes mozgalmakra visszapillantásunkat egy keserű érzés kíséri, mely a bevégzetlenség felett támad: Nyírynek, teljes rendszerét előterjesztő munkája halála után elveszett; Vecseié kiadatlan maradt; Hetényi és Szontagh pedig elhaltak, mielőtt rendszerök alkotmányát, melyhez csak az alapokat rakták le, befejezheték.

— (*Horváth Cyrill* te *Szontagh* öletök és *mutatványok* írásaikból láthatók az *irod. Oh.* 277—9. sz. alatti).

E mozgalmakon kívül néhány *bölcsészettörténeti és lélektani* dolgozat érdemel említést, különösen *Fejér György* e tárgyú értekezé-

sein kívül, *Péterfi Károlyi* a régi bölcsészet története, *Balogh Pál* és *Hetényi János* akadémiai pályamunkáik a philosophia történetéről Magyarországon; míg a lélektanban *Rónay Jácint* bencés tanár és *Szárics Jenő* munkáik gerjesztettek figyelmet; *Soltész János* fordítmánya pedig (Hartmann: Az ember szelleme) érzékeny hézagot szerencsésen pótol. — Másfelül *tankönyviróink* közül *Csatskó Imre* győri jogtanár (észjog), *Vandrák András* eperjesi tanár (lélektan, erkölcs-tan), de főleg *Purgstaller József* váci tanár, utóbb a kegyesrend főnöke, érdemesült, ki első adta a bölcsészet teljes rendszerét (az észjogon kívül) és történetét, tanfőrujai biztos tapintattal szerkesztésben és előadásban.

A *nevelést* és ifjúsági irodalom végre a kor szükségétől s részben az akadémia jutalmi által szokatlan lendületet vett; a módszertan, az iskolaügy (egy prot. egyetem eszméje folytán is), a nép- és nőnevelés kitűnő tárgyalókat leltek. *Warga János*, *Wargha István*, *Beke Kristóf*, *Mocsi Mihály*, *Tavasy Lajos*, *Sz'ónyi Pál*, *Beely Fidél*, *Fáy András*, *Májer István*, *Ney Ferenc* és mások a soká elhanyagolt téren új világhosszgot terjesztettek.

Irodalom. Nyiry: Nőjogtan, M. Akad. Évk. III. A tapasztalati lélekismeretből lehozott Széptudomány, Tudománytár I. Az álom pbilosophiája, ott X. Hátrahagyott munkája: A mathosis intensorum alkalmazása a philosophia tudományaira. — *Mocsi:* A természettud, befolyása a józanabb pbilosophiára, Tár, új foly. I. stb. — *Fejér:* Bevezetés a Pbilosophiára. Buda 1836. Hermes; Kant és Hermes, Tud. Gy. 1835. Fichte, Schelling és Hegel; Hermes védelme; Az új philos. és Cartesius; Leibnitz; Wolff; ott 1836. Kant és Kritikája; A philosophia az első nyolc századokban; Schelling; 1837. — *Vecsei:* A pbilosophusi rendszerek; A test és a lélek egybekötése, TGy. 1833. Az élet és annak okfeje, ott 1834. A mindenistonítés története, ott 1836. A philosophia jövő befolyása a státus és egyes emberek boldogságára, s minden baszna mellett a tőle való idegenségnek okai, Debr. 1837. Cikkei a hcgelisták ellen «» jegygyol az Athén. 1838. és Figyelm. 1839. A vádolt kötségvitátás mentsége; A természetphilosophia feladatai Schelling szerint, TGy.

• 1841. Schaden Logikája, Athén. 1842. Hátrahagyottak: Lélektan; Gondolkodástan; Elvtan; Ismorettan; Észjog; Erkölcs-tan; Országlástan. — *Warga:* A társi, nyilvános és nemzeti észjog alapvonalai, Tár 1834,5; Philos. nézetek a társasági alkúról, egyenlőségről, szabadságról, jogról, Athén. stb. — *Szere miéi:* Hegel amint van; Ath. 1838. Az új philosophia szellemvilági fejletében, Pest 1841. Politika, Patak 1844; Neveléstan, Pat. 1845. Jogbölcsészet, Pat. 1849. Dogmatika. Pat. 1853. — *Taubner:* Bírálati vizsgálát Hegel bölcselkedése felett, Pest, 1838. A Lélekeszmo bölcsészeti-történet-bírálati szempontból, különös tekintettel Hegelre. Pest 1839. Párhuzam Aristoteles és Hegel közt, Ath. 1839. — *Tirey:* Elmélet és Szemlélődés, a Propylaeumok bírálatául, Pest 1843. — *Horváth Cyrill:* A philos. rendszerek méltatása, Akad. Évk. IV. 1837. Az isten és világ közötti viszony, ott V. 1842; Az isteneszme eredete,

ott VII. 1846. A bölcsészet eszméje, az Akad. Értesítő 1860, 62, 63, 64-ki kötetiben. A philosophiai módszerek jelen állapotjáról, Pest 1867. A philosophiai módszerek akadályairól, 2 füzet Pest 1868,9. (az akadémiai »Értekezések« közt).

— *Setényi*: Az észphilosophia új védelme, Ttár 1840. Az egyezményes rendszerről. Atb. 1841; Sarolta és Hedvig, Pest 1844; Az ész és pphilosophia felségéről, Akad. Évk. VI. 1845. A társadalmi élet szépsége az egyezménytan világánál, ott VII. 1846. Gr. Széchenyi István mint nemzeti nagynevű bölcselkedőnk jellemzése, M. Akad. Ért. 1850. Az ősrómaiak philosophiájának főbb jellemvonásai, ott 1851; A Magyar Parthenon Előcsarnokai, Pest. 1853. — *Stonlagh*: Propylaeumok a Magyar Philosophiához, Pest, 1839; A német szemlélődő philosophia berlini táborozása, Ath.

1842. A M. Philos. alapelve és jelleme. Akad. Évk. V. 1842. Propylaeumok a Társasági Philosophiához, Pest 1843. Tarczy ellen, Atb. 1843. II. Az alanyi világszemlélet tudományban, művészetben és életben, Ak. Ért. 1860. Az egyoldalú realismus tudományban és életben, ott; A polgárosodás reformja korunkban, Szilágyi Virgil Értesítője 1852. A szép és rút, Új M. Muz. 1854; A magyar Egyezményes Philosophia ügye, rendszere és eredményei, Pest 1853; Eszmecsere az egyezményes bölcsészet körül Scalai Istvánnal, Ak. Ért. 1867; Az egyezményes elv, és alkalmazása a philos. külön tanaira, ott 1857/8.

Péterfi: Philosophusok és philosophia hist. I. k. M.-Vásárh. 1833. — *Balogh Pál*: Felelete, Philos. Pályamunkák, kiadta a M. T. Társ. I. k. Buda 1835. — *Setényi*: A M. Philos. történetírásának alaprajza, Ttár 1837. — *Rónay*: Mutatvány a tapasztalati Lélektan köréből, Győr 1846. Jellemisme, ott 1847. — *Száriét*: Lélektan az agytani módszer nyomán, Szabadka 1848. — *Soltén*: Az ember szelleme Hartmanntól. Patak 1847. — *Ciatsók*: Bevezetés a term, jogba, s a tiszta általános term. jog. Győr 1839. — *Vandrák*: Lelkileges Embertan, Eperj. 1841. Elemi Logika, Eperj. 1844. Lélektan, 1817. Philos. Ethika., Lőcse 1842. — *Purgitaller*: A Bölcsészet elemei, Buda 1843. 2 k. újra 1846,7. 4 köt. és Pest 1851. sk.

Warga János: Vezérkönyv az elemi nevelés és tanításra, Buda 1837,8. 2 k.; Neveléstan, Kecsk. 1844. 2 k. — A Lélektudománynak nevelési fontosságáról, *Setényi, Beke és Wargha Itlv.*: Philos. Pályám. II., III. köt. Buda 1814,5.

— *kfocti*: Elmélkedések a physiologia és psychologia körében, különös tekintettel apóig, és erk. nevelésre, Buda 1839. — *Fáy*: Nőnevelés, Pest, 1841. — *Májer*: Népnevelésien, Pest, 1845 — *Ney*; A népnevelés hatása Magyarhon népeinek erkölcsiségére, azjakad. által koszorúzva. Pest 1848.— A Pesten felállítandó főiskola tanítási rendszerét tárgyozó jutalmazott Pályamunkák. Pest, 1843.2 köt.—*Tavaty*; Nevelési Emléklapok, 6 füz. P. 1847,8.

115. §.

Jogtudományi irodalom. Szalay László.

A magyar nyelvnek biztosan reménylett 8 majd be is következett felvétele a közoktatásban, másfelül a törvényhozás reformműködése lökést adott valahára a jogtudományi irodalomnak is. Az elsőbb tényező első vonalban a *tankönyvek* szaporodásában nyilatkozott.

magyar köz és magán-, az egyházi, fenyítő, váltó- s úrbéri jog terén számos nagyobb-kisebb munka érte egymást Mind ezek közül egy vagy más tekintetben jeleskedtek: Kövy Sándor nagyobb kézikönyvének *Fogarasi János* által készült, helyesben elrendezett, és kiegészített magyar kidolgozása (1839), mely a szerző »Műszókönyvével« együtt (1833) a műnyelv megalapítása által döntő befolyást gyakorlott e szakban; *Frank Ignác* egyetemi tanár (1788—1860) magánjogi munkája (1845), mely, folytonos hivatkozással a törvények szövegére s ügyelettel a történeti momentumra úgy, mint az általános igazság elveire, fejtegeti s bírálja a hazai jogot, eligazítja a vitályos kérdéseket, s a hiányok kimutatásával a törvényjavítást is előkészíti: főrangú mű jogtudományunkban, méltó arra, hogy nyelvezet! különösségeit elnézzük, s eltérő műnyelve nehézségeivel megküzdünk; továbbá *Udvardy Ignác* veszprémi tanár Egyházjoga (1843); *Fagarast János*-nak tudományosan fejtegető Kereskedési és Váltójoga (1841), *Császár Ferenc* ugyan e szakbeli több kézikönyve, s végre *Szlemenics* (1836) és *Szokolay István* (1847) fenyítőjogi kézikönyveik. — Nem maradt figyelem nélkül a kútfőtanulmány sem. Verbőci Hármaskönyvének akadémiai magyarítása, Hilibi Gál László és Incze József erdélyi diétáik, Krajner és Botka vizsgálataik, »Törvényeink története« Szlemenicstől egyszersmind becses segédeszközök a magyar jogtörténet jövődjé megalakításához. Másfelől! számos jogi korkérdések — hitbizomány, ösiség, örökváltság, fogságügy, halálbüntetés, eskütszék, ügyvédreform, vegyesházasság, codificáció, írójogi törvény stb — beható fejtegetéssel tárgy altattak folyóirások s önálló iratokban; s már itt, egészen véve, az új jogtudomány színvonalán találjuk irodalmunkat, 8 átlengve a tudomány által kivívott magasb jogeszméktől. Ez irányban a fő érdem *Szalay Lászlóé* (1813—64), ki Themisében már reá mutatott a mlvelt világ jogtudományi fejlődéseire s a solidáris velehaladás szükségére. E szerint a jogban is a tudományos alapot sürgetve, annak magasabb szempontjait érvényesíteni, azokat jogintévényeinkbe beoltani törekedett (Codificáció; Büntető eljárás s eskütszék stb); s lett ő *a philosophiai iskolának megalapítója* a historaiinak ellenében, hatva irodalmi s törvényszerkesztési úton, mert a büntetőjogi országos választmány »büntető-t'órcénykönyvében«, e nemes műben, mely nem csak törvényjavaslat, hanem rendszeres munka, a tudomány magasságán álló, melyet az illetékes külföld is örvendő eglepetéssel s méltatással fogadott volt, Deák és Dessewffy Aurél

mellett Szalay, mint tollvivő, tetemes részt vett. S ezen innen törvényhozásunk is felismerhető lett az európai álláspont

Irodalom. Fogarasi: Magyarhoni Magános Törvénytudomány elemei Kövy S. után, Pest 1839. hatodik kiad, ott 1847. — *Frank:* A Közigazság Törvénye Magyarlondonban, Buda, 1846, G. 2 k. — *Udvardy:* Római k. kath. Egyházi Jogtan, Buda 1813. 2 k. újra Veszprém 1846. — *Cherrier:* Egyházi Jog, N.-Szomb. 1843. 2 k. — *Gózonny:* Egyházi Törvénykezés Magyarországb. Pest 1841. — *Fogarasi:* Magyar Kereskedési és Váltójog, eredeti alaptannal, Pest 1840. máaoedz. 1846. — *Császár:* M. Váltójog, 2 k.; Váltóóvások; Irománypéldák; mind Buda 1840; A magyar Csödtörvénykezés, Peat 1847. — Ugyan tőle: Beccaria: A bűnök és büntetésekről, Zágráb 1834. — *Szlemenics:* Fenyítő-törvényszéki magyar Törvény, Buda 1836. harmadszor Pest 1862.—*Szokolay István:* Büntető Jogtan. Peet, 1847. 2 k.

Verböci István Hármaskönyve az 1617-ki eredeti kiadásra ügyelve magyaríé kiadta a M. T. Társ. Buda 1844. 2-szor 1864 (e nevezetes dolgozat szerzői Bertha, Fogarasi, Érdy, Szalay és Tóth Lőrinc). — *Hilibi Gál László;* Az erdélyi Diéták Végzéseinek nyomdekai (1529—1791.) Koloev. 1837. — *Incze József:* Erdélyország újabb Országgyűlési Végzései 1744—1811. magyarosítva. Kol. 1845. — *Krajner:* A magyar nemességország természete Verböci koráig. Pest 1843. — *Botka:* Az 1843-1844-iki országgyűlési időszakból néhány ismeretlenebb közjogi tárgy és megrögzött balvélemény felvilágosítása. Pozs. 1844. — *Szlemenics:* Törvényeink Története országunk keletkezésétől az Árpádok kihaltáig, Évk. VI. A vegyes házakbelikirályok alatt, Évk. Vn. A dicső ausztriai ház alatt 1740-ig.Évk. VIII. 1740—1848. Évk. IX. k.

Műszótárak. Fogarasi: Műszókönyv a magyarhoni törvény- és országtudományból, Pest 1833, harmadszor P. 1842.— *Kir. Curia:* M. Törvénykezési Szótár, P. 1837. — *Tiszántúli distr. táblái* Debr. 1837. — Törvénykezési Szótár. Kol. 1843. — *üdv. Cancellaria:* Hivatalos Miiszótár, Bécs 1845. — *Kovách László:* Tisztírási Szótár, Buda 1846. — *Császár:* Váltójogi Műszótár, Buda 1840.

Szalay munkáit 1. a 120. §. ntán álló életrajzban.

116. §.

Politikai irodalom. — Gróf Széchenyi István.

Irodalmunknak, hatása nagyságát, egyetemességét, életfontosságát, úgy a'enne feltűnt jeles elmék számát tekintve, legnevezetesebb ágához értünk ez időszakban: a politikaihoz. Nem mintha sorát vetjük volna a kitűnő eredeti és fordított, rendszeres és más doctrinális munkáknak az államtudományok különféle ágai felett. Mert csak nagykesőn adta *Karvasy Ágost* győri, most egyetemi, tanár »A Politikai Tudományok« teljes rendszerét (1843); némely ide vágó kisebb jeles értekezéseken kívül pedig (a Tudománytárban) a külföld classical művei közöl mindössze csak kettő, bár első rangú, ültetett át hozzánk: Montesquieué »a törvények lelkéről,« mint azt az ugyan nem classical fordító Kovács Pál nevezi (1833), és Tocqueville »a de-

mokrátiáról Éjszak-Amerikában,« melyet Fábrián Gábor jól is, szépen is adott (1840—6). De, igen is, tűnt fel egy lelkes sereg, mely, a nemzeti átalakulás nagy munkáját irodalmi tárgyalás útján is előmozdítani törekedve, oly szellemi műveket adott, mik nem csak hatalmasan, sőt döntőleg folytak be a korra, s közvetve a nemzet sorsára, s ezért történelmi fontossággal bírnak, hanem általános és konkrét igazságaiknál s az érületnél fogva, mely azokat lelkesíti, tudományos és erkölcsi magas beesőket állandóan megtartják.

Ez irodalom megeremtője, mint már érintett, *gr. Széchenyi István* volt, s első munkája e téren, mely a nemzet átalakulási mozgalmait megindította, a « *Hitel*» (1830). Pangásunk okait nyomozva, azokat a magyar feudális intézményekben, az általok táplált előítéletekben, a meddő sérelmi politikában, s mindig másra vető tétlenségünkben leli. Tagadja, hogy hátramaradásunk oka csak a kormányban van, s minden saját kezünkben levő eszköz felhasználására ösztönöz; tagadja, hogy »voltunk,« sőt kikiáltja, hogy »leszünk«; tükröt tart a nemzet elibe, melyben beteg állapota tisztán meglátható, s kijeleli a gyógyszert; végre a jövőre utal, melyet meg kell, meg lehet, és ha tenni, helyesen tenni akarunk, meg is fogunk hódítani. S mind ezt a lángész újságával és mélységével, a higgadtan számoló ész biztosságával, a reformatori szilárd meggyőződés elszántságával s egy költői gazdag és meleg kebel varázserejével. A hatás roppant volt. A régi hazafi ellenzék a féltékenyen őrzött alkotmány megrendülésétől elijedve, irodalomban és életben feljajdult: de az új nemzedék felismerte a megváltót, s tőle vett tanulságot, lelkesedést mind, irányt is többnyire, kik utóbb e pályán ragyogtak, az ó-ellenzéki Wesselényi és conservatív Dessewffy Auréltól kezdve, a centralista Szalayig s a radicális Kossuth Lajosig. S a »Hitel« nem csak lángelmű könyv, hanem országos tett, *a század egyik legnagyobb eseménye volt*. Már egy év múlva követte azt a » *Világ*» (1831), az ó-rendszer pártolói 8 névszerint a tiszteletet érdemlő *gr. Dessewffy József* cáfkönyve («A Hitel Taglatatja») ellen intézve. Bővebben fejtegeti abban Széchenyi a »Hitel« eszméit, s ezeken túl az egyesületi szellemről, az értelmi és anyagi központosítás szükségéről a fővárosban, a nemzeti nyelv országos igényeiről szóló tanait; még nagyobb bátorsággal, tüzzel, győzőbb dialektikával, s egyszersmind a harag és gúny lelkesedésével letiporva ellenét, mi a teljes diadal elismerésébe fájdalom érzését vegyített De a gyökeres reform ellenei e könyvvel meg voltak sem-

misitve, az 6 idő eltemetve, *a regeneráló politikája kivíva*. Most még a *^Stádiumé* következett (1831, megjel. 1832), módszeres kézikönyve azon reformoknak, melyeket Széchenyi a közelgető országgyűlésen kivitetni óhajtott, tizenkét törvényre visszavíve, melyek tartalmát magáévá tevén a nemzet, nem szűnt meg azt sürgetni, míg végre életbe léptette. E három munkában Széchenyi általános politikai reformjai tárgyalását befejezván, ezentúl egyes refonni kérdések, úgy közzgazdászati! s nemzetiségi ügyek felett szóló önálló munkákban, röpiratok és nagyszámú hírlapi cikkekben, egész 1848-ig bámulatos irodalmi munkásságot folytatott, mely különösen 1841 óta — midőn a Pesti Hírlappal aggasztó módon fellépett Kossuth modorát inkább, mint gyökeres irányát megtámadta — gyakran vitázó volt S épen e vitázó könyvek {*Kelet Népe, 1841-1842*; *Akadémiai Beszéd, 1842*; *Politika Programm, 1847*), bár közvetlen siker nélkül maradtak, de azon vilá-gosságnál fogva, melynél a férfú nagy és mély leikébe pillantanunk engednek, lélektani és életrajzi magas becszel bírnak; míg a többiek kö-zött „*A magyar Közlekedési Ügy rendezéséről*” szóló munkája (1848) a közzgazdászati! és nemzeti érdekek szerencsés egyeztetésénél s a műtani avatottságnál fogva, a politikai bölcseségnek s egyszersmind a tudományos alaposságnak valódi remekműve.

Ha már Széchenyi gazdag és szapora írói munkásságára vissza-tekintünk; mindenek előtt azon roppant, sőt elhatározó siker tűnik szembe, melyet általában az irodalomra gyakorolt. T. i. nem csak poli-tikai irodalmunknak lett megteremtője, hanem egyszersmind a *magyar* irodalom *gyakorlati* fontosságát soha azelőtt nem bírt fokra emelte, megalapította annak általános érvényét minden osztályoknál, s meggyökerezett azon cultust, melylyel ez idő óta a nemzet, irodalma iránt viseltetni kezdett E sikerrel pedig egyenes irányban áll Szé-chenyi munkái belső bece. S bár működése első szakában (1830—40), melyben a tájékozatlanul neheztelő és tétlenül ellenzéki nemzetet ellenállhatatlan szellemi hatalommal az öntudatos, cselekvő, regene-ráló politikai pályájára ragadta, munkái az eszmék újsága és igazsá-gával, a dialektika erejével és ügyességével s a gúny élességével nem csak győzők és félelmesek, hanem tanulságosak és képzők: mégis a « Kelet Népe» óta a forradalomig megjelent írásai képzik a magyar állam- és életbölcsesség legmagasabb termékeit, akár az általános és gyakorlati igazságokban dúskodást, akár, különösen polémiáiban, a meleg, s ismét forró, majd megillető, majd megrendítő előadást tekint-

jük, mely a képzelem ée kedély hathatós eszközeivel gyakran a legvalódibb költöiségig emelkedik. De legnagyobb súlya, és soha nem csökkenhető irodalmi becse e munkaöszvegnek abban van, hogy az az ő személyiségének hű nyilatkozása, ama fejtő, nevelő, emelő, nagy személyiségnek, mely e kor legnemesb öröksége; hogy benne lüktet szíve és élete »a legnagyobb magyarnak, kitől érezni, gondolni, akarni és cselekedni tanuland a nemzet, ha teljesen megismerendi, a legkésőbb időkbén is.

Ily nagyszerű jelentékenység mellett Széchenyi irányának hibái kicsinységül tűnnek fel. Hibák kétségtelenül ezen a szokottól saját észjárás folytán eltérő, sajtáságos makacs ízlés, a bonyodalmas mondatalkotás, a csapongó, számos közbevetések által fásasztó hosszúságra nyúló, áradozó beszéd, de mely gazdagon ömlő eszméi nem-mértékelhetésének következése. Irály tan és szépézet joggal megrója e hibákat: de bár a gondolatmenet követését sokszor nehezítik, s így az élvezetet korlátozzák, le nem szállíthatják e művek tartalmi becsét, míg gykori még előadási szépségek által is azok nem ritkán enyhíttetnek.

— (*Mutatványok a Hítel, Világ és Stádiumból láthatók az irod. Olv.* 280—282. az. alatt).

— *Gróf Széchnyi István*, Ferencnek ée gr. Festetics Juliannának fia, Bécsben 1791. sept. 23. született. Tökéletlen házi oktatást vett: de annál mélyebb volt szüleinek, különösen nagyazívtv anyjának hatása vallásos-erkölcsi és nemzeti érzéseinek kifejlésére. Egy ehhez 1817 int ézett versében mondja többi közt:

Te okuuai,
Tanácsolál
Te plántáltad szívemben » Jól, melyben vagyok i leuek;
8 arai csekélyt Isten, nem, a hazámért utóbb lettek,
A Te munkád!

1809-ben a magyar nemesség fegyverre szólíttatváu a francia invázió ellen, a tizennyolc éves ifjú a felkölt sereg zászlói alá sietett; annak eloszlása után pedig a Hessian-Homburg nevét viselt huszárezredbe lépven által, 1815-ig a francia háborúk majd minden nagy ütközeteiben részt vett, s Lipcsénél magát egy lovasszázad élén különösen is kitüntette. Világtapasztalásait Széchenyi különösen Páriában, a szövetségesek kétszeri otltéte, és Bécsb.n a congressus korában gazdagította, bejáratos lévén a legfelsőbb körökben, s észlelve, vizsgálva, tanulva mindenütt. A világbeke helyrcálltúval éjjelinappali tanulással igyekezett pótolni azoa hiányokat, miket a házi oktatás, képzésében, hagyott; utazásokon pedig, melyekhez mindenkor módszeresen ^készült, s melyek Németországra, Angliára, Francia, éjszaki Spanyol, Olasz, Görög és Törökországra terjedtek ki egész Kis-Ázsiáig, azon élő tudományát gyűjtő a világnak,

népeknek és intézményeiknek, melyek későbbi reformátort működéseinek alapú fogtak szolgálni. Mert már ekkor érzett ő hivatást, ösztönt, s érlelődött feltétele „*egykor tenni a hazáért,*” de akkor még sem teljesen elkészülve nem volt, sem idő s alkalom nem kedvezett. Jött végre ez is, az 1825-ki ország-gá ülésel, melyen a felső táblán még ritkán, és csak a nemzetiség kérdéseiben, szólott, de új példával magyaréi, miután már nov. 8. a kerületi Ülésben meghozta volt nagy áldozatát a m. akadémia felállítására (60 ezer pft). Már ekkor tisztán állt lelke előtt *a nemzeti dtalakkdláe Htja*, keblében az elszánt akarat, s elméjében készen az eszközök egész rendszeré. S most, 1826 Estei Ferdinánd főbg által megintetvén, miszerint katonalétére a politikától tartózkodják: hogy az egyesületi, irodalmi s municipális téren függetlenül s minden ideje s ereje feláldozásával működhessék, 1826 kilépett a hadseregből, s az országgyűlés után Pesten telepedvén le, megkezdődött azon bámulatra méltó, *alkotó tevfkenyeég őt hátáé*, mely bármely nemzet történetében, magán polgártói kiindulva, majdnem példa nélküli. Csak érinteni is a tettek hosszú sorát nagyobb tért követel, mint amennyi e szakasznak itt juthat: s így mondottakhoz (110. 116. §) elég legyen ennyit adni: 1830 óta húsz évig az akadémia másodelnöke, 1845-től a m. kir. helytartó tanácsnál az ő sürgetéseire megalkotott országközlekedéci bizottság elnöke és titkos tanácsos; az 1847-ki országgyűlésen Mosony vármegye követe, az 1848-ban megalkotott magyar ministerium tagja, melyben a közmunka- és közlekedésügyi tárcát vállalta ol. Azonban augusztusban már eltűnvén a békés kibontakozás utolsó reménye, a forradalom küszöbéről nem látva egyebet a vérbe fülő haza képénél, érzékeny lelke megtört c képen, szellemé^oörültség vette körül, s September 5-kén már útban volt azon szomorú ház felé, mely Döblingben, Becs mellett, tizenkét évig rejtette el a világ elől, s melyet akkor sem hagyott el, mikor elméje a borzasztó homályból már kiépült: nem merte többé látni hazáját. Az 1859. év második fele óta mutakozó ébredés új aggodalmakkal töltötte el szívét, melyek, folyvást nevedkdvén, egy új rohamot eredményeztek; s ez alatt, 1860. april 8-dikán, a hazáért annyit munkált és szenvedett nagy ember maga vetett véget életének. ·

Kiadáéai. Lovakrul, Pest 1828; Hite), P. 1880. 4. kiad. 1831; Világ, vagy is felvilágosító töredékek némi hiba s előitélet eligazítására, P. 1831; Magyar Játékszínről, P. 1832. Gr. Audrásy György és gr. Széchenyi Istvánnak a budapesti hídegyesülethez irányzott Jelentése, midőn kölfÖldrül visszatérének, Pozsony 1833; Stádium, 1831-ben, I. rész, Lipcse 1833. Néhány szó a Dunahajósás körül, húsz cikk a Társalkodóban 1834—36. (külön kötetb. csak németül Paziazi és Toldytól, Buda 1836); Hunnia (a nemzetiség ügyében) 1836 (kiadva csak P. 1858); Néhány szó a Lóverseny körül, P. 1838; a Minimum kérdése (Társalk.

1839. 45. ez.); Némely Orosz tárgyakról (Társaik. 1838. 71.72. sz.); Selyemről, P. 1840; éhez: Függetlenség, Sopron. 1840; Kelet Népe 1841-ben, P. 1841. A M Akadémia körül (közülési beszéd) P. 1842; Wesselényi és Kossuth (Jelenkor 1843, 6—12. ez); Üdvölet, P. 1843; Posti Kikötő 1843 (röpirat, P.); A Jelenkorban megjelent Adó és Kétfarag, P. 1844; Magyarország kiváltságos lakóihoz (telokdíj), 2 füzet, P. 1844; Akadémiai közlési beszéd 1844 (M. Ak. Évk. VII.); Polémiái cikkek a Jelenkor 1843, 44, 45-ki foly.; Balatoni Gőzhajózás, P. 1846; Kszmetörödékek, különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg, Pest 1846. Politikai Programtörödékek, P. 1847; Javaslat a m. közlekedési ügy rendezéséről, Pozs. 1848 (jan. 25.); Véleménye Jelentés n Tiszaszabályozási ügy fejlődéséről, Pozs. 1848 (jan. 30.). — Ide tartoznak még: Törödékek gr. Széchenyi István Hátrahagyott Munkáiból, P. 1860; Gr. Széchenyi István Végrendeletének fő pontjai, P. 1860; Gr. Széchenyi István Politikai Iskolája, saját műveiből összeállítva, 3 k. Pest 1863, 4; Magyarország sarkalatos Törvényei, s államjogi fejlődése 1848-ig, gr. Széchenyi István i hagyományaiból. P. 1864 Pesti Por és Sár, P. 1866. Mind e kiadásokat Török János szerető gondjainak köszönjük. — Meddig fognak még az illetők kézni a halhatatlan hazafi és író munkáinak teliét ki add tavai, szellemi nagy szükségünk pótlására, irodalmunk becsületének megváltására?

117. §.

Folytatás. — Wesselényi Miklós.

Széchenyi tanítványai közül első, ki hozzá szorosban csatlakozott, báró Wesselényi Miklós volt (1796—1850). Ez az antik, erőteljes természet, melyet Széchenyi hódított meg a közéletnek, melyet szerető gondal fejttet s reformi törekvéseiben segédül nevelt, a gyakorlati téren csakhamar eltérő útra szállt, de az irodalomban mind végig mestere nyomaiban járt. Széchenyi első könyve után (Lovakul) »A régi híres ménések egyike megszűnésének okairól« (1829), a «Hitel» után a *Balutüetokről* (1831), a híres akadémiai beszéd után *Szózatot írt a magyar és szidó nemzetiség ügyében {1843}*, és Széchenyi «Lóverseny» után «Teendők a Lótenyésztés körül» (1847). Ide a két középső tartozik. A »*Izal ítéletekben*« hü rajzát és éles bírálatát adva erkölcsi, társas és politikai állapotainknak, számos, azokban nyilatkozó, bal véleményeket mutat ki és igazít el. Wesselényi gyakran meglepőleg erős, pszichológiai boncolgatósaiban; míg a történelmi momentumokban, melyekkel politikai tárgyalásait világosítani igyekszik, nem ritkán gyenge. S a könyv, politikai részeiben, sajátkép csak a Széchenyi eszméit commentálja; ennek híres nyilatkozatát: «Sokan azt gondolják: Magyarország volt, én azt szeretem hinni: lesz» taglalva bizonyítgatván, Széchenyi fő reformeszméit a moralista és his-

toricus fejtegető, körülményes, kimerítő módja szerint tárgyalja. Eltérése mesterétől a megyei hatalom erősítése s a vis inertiae elméleteiben van. Előadása szorosán tanszerű, velős mondatokban gazdag, gyakran egyegy szerencsés hasonlat vagy kép által nem kevesebbé, mint szigorú okoskodásaival meggyőző; de egészben nehézkes, s nem ritkán ismétléseivel fárasztó. Mégis e munka mohón ragadtatott, hibáival együtt szeretettet, s kétségtelen hatásánál fogva az irodalom egyik legnevezetesebb tüneménye volt. Egy évtizeddel később jött a *Szózat*, 8 Im az időközben testileg megtört, szemévelilágát vesztett férfiú, ki ez előtt csak elméletileg vala reformer, gyakorlatilag öellenzéki, most, mint nyíltan látó pozitív státuseMBER, a nagy politika terére lépven, meg nem hallgattatott. Adatok és tényekkel igyekszik felriasztani Ausztriát és Magyarországot a szláv nemzetiségben lappangó, sőt mármár jelen veszély bebizonyításával; mentőszerűi a közbirodalomnak alkotmányos szövetség alapján való egyesítését ajánlja, a magyar nemzetnek uralkodó házához szoros csatlakozását győzőleg és melegen sürgeti; s európai állásontra emelkedve, keleti Európa polgárisodása és szabadsága feltételeit vizsgálva, arra is kiteresztii javaslatait, s Ausztria és Magyarország életérdekeit vele őszhangzásban mutatja fel. S im a határon túl nem tekintő magyar ügyvédi politika által figyelembe nem vett munka, bár a pamphlétek során elhangzott, irodalmi történetünkben kiemeltetésre méltó, mint amely a legmagasb színvonalról tárgyalja a kérdést, s első hozza az ausztro-magyar közbirodalomnak foederalisticus alapon átalakíttatását szőnyegre. A történet máskép, és ránk nézve szerencsésben, oldotta meg a gordiusi csomót.

— (*Witelényi* élete e egy *mutatedny* a'Bal ítéletekből látható az *irod.* *Olo.* 283. sz. alatt).

Irodalom. Balilétekről. Bukarest 1833. *Szózat* a magyar és szláv nemzeti-ség ügyében, Lipcse 1843.

118. §.

Folytató». — *Politikai hírlapirodalom, Kossuth Lajos.*

Gr. Dessewffy Aurél.

Míg ezek szerint Széchenyi István egy új tért, a politikait, hódította meg az irodalomnak, s hatott kétség kívül a sajtó korlátái megtágulására is, *Kossuth Lajos* (sz. 1802) » Pesti Hírlapijával 1841 óta *Á magyar politikai, journalisticának* lett megteremtője (110. §. Ra-

gyógó *vezércikkei* megújították, sőt naponkénti, folytonos és egyetememes működésük által, még felülmúlták a »Hitel« felrázó hatását is; de valamint azok, a fennálló törvényes érdekek sérelme nélkül nem valósítható eszmék mellett izgatva, utólag igazolták azon hazafiúi mély aggodalmakat, melyeket gr. Széchenyi, intő szövegében (Kelet Népe), akkor meg nem hallgatva, kifejezett: úgy tudományos és irodalmi érdemök, némely közgazdászati! cikkek kivételével, roppant népszerűségükkel szinte fordított arányban áll. Általános, »világerővel ható« eszméket állít fel, megragadó jelszavakban, melyek gyakran többet mondanak, mint maga sejtí; azok valóságát »az örök jog és igazság« nevében követeli, sokszor fenyegetőleg, a »milliók érdekében,« még a tulajdont sem tisztelve, s így elégtelenné téve a meglévővel, sőt az egyedül teljesíthető javításokkal is; s terveket ajánl, melyeknek elhallgatja nehézségeit, nem vizsgálja kivihetőségüket, nem számítja ki horderejüket. Minden oldalú nyomozás után nyert érvek helyett lélekemelő szónoklattal él; az ész helyett a lelkesedéshez, a méltány helyett a szenvedélyekhez fordul; kábít és elragad, tanítás, rábeszélés, megnyugtatás helyett. S míg így e journalisticai működés szomorú történeti nevezetességre emelkedett, irodalmi nyoma csak az elleniratok jelességében maradt fenn, melyeket előidézett

Ez elleniratok legjelesbjei főleg gr. *Dessewffy Aurél* (1808—42) tollából folytak. E vezércikkek szerzője (Világ, 1841) kormányférfi, amennyiben erős, de törvényes, kormányt akar; szabadelvű: pártolója az örök megváltásnak, népnevelésnek, az ösiség módosításának, lelkes védője a helyhatóságoknak, de melyeket rendezni kíván; a nyilvánosságának, tanácskozásban és sajtóban; a nemzetiségnek, mely körül soha nem alkuszik; s végre conservatív, de csak a destructív irány ellenében. A meglévőből indul tehát ki, a jogok, erkölcsök és érdekekből; elismeri az avúlt és hátrányos positívumot, óhajtja ennek az igazság és méltány elvei szerint átalakítását, de rázkódások nélkül, nehogy az orvosság ártóbb legyen a betegségnél. Miveltsege magas álláspontról betekinti a história, a politika, a kül- s belföldi törvényhozások terét, s ezekkel hazai e megyei tapasztalásait kiegészítve, soha nem veszi el a biztos alapot lábai alatt Egyébiránt Dessewffy Aurél inkább bíráló és védő állást vett, mint indítványozót és támadót: súly az óraműben, mely nem gátolja azt forgásában, hanem mérsékli és szabályozza. — Ezekhez képest előadása is tisztán tanszerű és nyugodt, férfiasan egyszerű, érzelgés és virágok nélkül; szabatos, túltömöttség —,

világos, bőség nélkül; tartalmassága súlyával pedig a már eldöntött kérdéseket is túlélő, mlvelő és tanulságos.

Ezek után még az *erdélyi* journalisták sorából *b. Kemény Zsigmond* (szül. 1816) kiemelendő, ki kezdetben némely vezércikkekkel (az *Érd. Híradóban* 1842), majd a nagyobb hazában is *Korteskedés* című röpiratával méltó figyelmet gerjesztett. Ő itt a Magyarország megyéiben 1841 óta félelmes mérvben feltűnt, részben véres, pártharcok el nem maradható következéseit a helyhatósági rendszerre, s ezzel magának az alkotmánynak jövőjére is, nemes bátorsággal és mély belátással kimutatta, s azok ellenszereiről értekezett. De teljes súlyát, mint első rangú politikai Író, Kemény már azon időben vala kifejtendő, mely jelen történeti előadásunk határain túl fekszik.

— (*Koithuth Lajos* élete és *mutatványok* irántiból láthatók az *irod. Oh.* 884—7. sz. alatt; *Dessewffy Aurél* élete és szinte *mutatványok* u. ott a 288,289. sz. alatt).

Irodalom. Kossuth: Vezércikkei a Pesti Hírlapban 1841 elejétől 1844. jun. végéig és Hetilap 1846, Ellenőr 1847 (összegyűjtve nincsenek). Felelet gr. Széchenyi Istvánnak, Pest 1841. — Gr. *Dessewffy A.:* Vezércikkei a »Világ« 1841-ki folyamában; s összegyűjtve: XYZ-Könyv, Pest 1 841. Magyar Nyelv és előkelőink nevelési rendszere (Árvizkönyv, III. k. 1889.). Néhány nevezetesebb darab gr. D. A. Hátrahagyott eredeti magyar Munkáiból és Országgyűlési Beszédeiből, összeszedte gr. Deesewffy Emil. Pest 1843. Magyar Nyelv ét Ellenzői (kiadva gr. Széchenyi Istv. által ennek »Üdvlelde« című munkája mellett P. 1843.).— *B. Kemény Zsigmond:* Korteskedés és Ellenszerei. 2 füz. Kolosv. 1843,44.

119. §.

Folytaidé. — Nemzetgazdaszati iskola. Gr. Dessewffy Emil.

A nagy politikai kérdésekkel kapcsolatban végre az *anyagi érdekek* is előtérbe léptek. Széchenyi után és mellett egyetemes figyelmet gerjesztett gr. *Dessewffy Emil* (szül. 1812 j. 1866) fellépése a » Századunkéban (1839,40), utóbb pótlékokkal külön is megjelent *Alföldi Leveleivel*, mikben urbérügy, örökváltság, közlekedési eszközök, háziadó, bank, hitelintézetek s országos pénztárról hallatta szintoly méltányos mint szabadelvű és alapos nézeteit Az utóbbi kérdést még a Budapesti Híradóban bőven megvitatván, e tárgyú cikksorát conservatív elvbarátaihoz intézte, a »*Fizetünk!*« jelszót írva az azokat reproducáló könyve homlokára (1847); melyet nyomban *A magyar vám és kereskedési ügyről* értekező munkája követett Dessewffy

mind e kérdések körül nálunk szokatlan készületséggel, mély belátással s a számoló ész nyugodt, biztos meggyőződésével forog, a belbesen túl minden hatási eszközt megvető egyszerű, világos előadásban.

5 már ekkor *Kossuth* izgató vezércikkeinek egy része, *Széchenyi* hosszú levélsora a Jelenkorban, *Trefort Ágoston* a Budapesti Szemlében, táplálták az ez érdekek iránti rokonszenvet Ezekkel összefüggésben megpendíték a bankügy, úgy a robot és dézma, a hitbizományok kérdései, e két rendbeliek pályázati úton is több becses munkák tárgyai, a közlekedési eszközök meghányása, mely téren a remeklő *Széchenyi* mellett egy utóbbi közgazdász! kitűnőség *Lónyai Menyhért* kísérletté meg erejét (először 1847); végre, egész körét anyagi érdekeinknek összefüggésükben s egymásra-hatásokban átölelve, tudományos és tapasztalati avatottsággal, alaposan és szellemesen tárgyalta *Erdélyi János* (egykori jószágigazgató, kit az azonnevű költőtől meg kell különböztetnünk; φ 184?). Ennek »Nemzeti Ipar« című munkája, 6 a *Sárváry Antal* által irodalmunkba egykorúig (1843) átültetett List Frigyes-féle »Politikai Gazdálkodás nemzeti rendszere« által a nemzet közgazdászati nézetei új, az ipar felé nehezkedő, irányt vettek, melylyel viszont *Kossuth* bár rövid életű intézményei a társas téren függöttek össze: a védegyelet, az iparegyesület, a kereskedelmi, a gyár-alapító, a m. tengerészeti társaságok. Esmék pezsgése és cseréje, felvilágosodás mindenütt s cselekvésre gerjedés az irodalom által, hol azelőtt álom és tespedés, míg e szellemi, s az általa közvetített gyakorlati mozgalomnak is az 1849 ki események vetettek egy időre határt

Irodalom. Gr. Dessewffy Emil: Alföldi Levelek és néhány toldalék. Buda 1842. Fizessünk! mennyit becsülettel elbírunk, magunknak, magunkért. Pest 1847. A m. vám és kereskedési ügy, és annak vég eligazítási módja. P. 1847. — *Trefort:* Az anyagi érdekekről 1840. (Budapesti Szemle I.) A nemzeti gazdaságnak rendszerei 1842. (Tudománytár XII.) Bankügy, P. 1842. — *Lónyay M.:* Hazánk anyagi érdekeiről. I. Közlekedési eszközök, 2 füz. P. 1847,48.— *Erdélyi János:* Nemzeti Iparunk, bővítve s jegyzetekkel kísérve kiadta Fényes Elek. Pest 1843. — *Sárváry:* A Politikai Gazdálkodás nemzeti rendszere List Fr. után. 3 k. Kőszeg 1843.

120. §.

Folytatás. — Központosító iskola. Szalay László. B. Eötvös József.

Ezek mellett az átalakítási küzdelmek sikeretlensége, vagy lassú s tökéletlen eredményei, s a megyék mindenhatóságra törekvése, mely

kormány és törvényhozás felibe kerekedett, s szélűben már a vagyone-
 ée személybiztosságot is fenyegette, egy rendszert hoztak az eszme-
 csere terére, mely az 1844 közepén Szalay László kezeibe átment
 Pesti Hírlapban találta indítványozóját, 's főleg e férfiúban, s társai
 közül b. Eötvös Józsefben, legalaposabb kifejtőit. Minden gyökeres
 reform szerintök csak független törvényhozásból indulhatván ki cél-
 szerűen, és csak erős kormány által létesülhetvén sikeresen, s így a
 haladás biztos záloga is csak ily két hatalom összeműködéecében talál-
 tathatván: *a központosítás és felelős kormány* elméletét állíták fel,
 mely tehát egyfelől a megyei túlnyomóságot leszállítva s a kebelbeli
 közigazgatásra szorítva, ezzel a rend és szabadság —, mint másfelül
 az alkotmány biztosítását foglalja magában. *Szalay László* tűzte ki
 a zászlót Belátta, mit már egy pártszinezet sem tagadott, hogy a
 létező állapot tarthatatlanná lett; belátta, hogy foltozással többé be
 nem érhetni; be végre, miszerint a régi idő lejárván, az új kor csak
 új alapokon emelkedhetik üdvhozólag, s hogy »vagy alkotmá ny szerű -
 leg kell központosúlnunk, vagy alkotmány-nélküliesen fogunk.« Sza-
 lay az átalakulás ezen rendszerét *vezércikkekben* tárgyalta, melyek
 mindannyi mesterművei az írott szónoklatnak. E belső méltóság, mely
 egyiránt megveti a sophismákat, mikkel mások az olvasó gyengeségé-
 vel visszaélnék, mint az értelem és igazság nélküli szavakat, mikkel az
 együgyű hitet megvesztegetik; e termékeny tudomány, érlelt gondol-
 kodás, világos látás az idők, emberek és viszonyok szövedékébe, s in-
 nen a biztos elhatározás, e műveket örökké tanulságosakká teszik, s szer-
 zőjüket úgy a jeles státusemberek, mint az ódonszerű jelleme sorába ik-
 tatják. S amely tanokat Szalay itt elméletileg fejteget, azokat a *Stá-
 tusférfiak és Szónokok Könyvében* (1846—50) az alkotmányos nemze-
 teknel történelmileg mutatja fel eredményeikben. Gyakorlati állam-
 tan ez, a magas politika iskolája, s egyszersmind históriai munka,
 mely az éles lélektani és politikai felfogás, a művészi alakítás, s a tö-
 mör, hathatós és antik szabású előadás által, az első rangú prózamű-
 vek közt fog helyet.

Másik kitünősége ez iskolának *b. Eötvös József* (szül. 1813), ki,
 miután a büntető, a közjogba s a népgazdaszatba tartozó mély tanul-
 mányai által legjelesbjeink sorába lépett, szinte *vezércikkekben*, a
 •isti Hírlap útján, majd pedig egész kiterjedésükben tárgyalta az ez
 iránynyal kapcsolatos kérdéseket *Reform* című munkájában (1846),
 az alkotmánynak és megyei életnek tapasztalati bő ismeretével, a

központosítási rendszert mint minden egyéb szükséges reformok alapját mutatva be; mindenütt azon szorosán módszeres, világos és begyőző előadással, mely tárgyát minden oldalról teljes fénybe helyezi, s a következeseket elutasíthatlan szükségességükben tünteti fel. — Mégis a kor nem hitt e tanban, mely leginkább az irodalomban találta védőit; ellenben amint a mozgalom, a fejlemények vas következetessége szerint, kitört, minden felekezet rögtön elfogadta azt, fényes diadalmául első hirdetőinek, de már azon gyümölcsözés nélkül, mely a lassú előkészítésé lehetne, mikép az a szerzőknek is cél-jok volt. Azonban ezek már a politikai történelemben tartoznak.

— (*Mutatóvnyok Szalay munkáiból az irod. Olv.* 290,91. —, Eötoösóiból u. o. a 292. sa. alatt láthatók).

Stalay Láló 1813 apr. 18. Budán született, hol atyja Péter helytartótanácsi elnöki titkár volt. Középkiskoláit Budán és Székesfejérvárrat végezővén, 1826—31 bölcsészeti és jogot az egyetemen hallgatott. Legmélyebb hatással voltak reá tanárai közül Horvát István és Frank, amaz nemzetiség tekintetben, ez a jog ítészeti felfogására nézve; a m. irodalomba »A M. Költészet kézikönyvéé vezette be, melyet Virágtól kapott. Most felkereste Sze-merét és Kölcseyt, levelezett Kazinczyval, s ezek befolyása alatt kezdte írói pályáját kritikai (Észrevételek a Muzáronról, Pest 1830) és költői kísérletekkel (Bimbók, P. 1881, 32; Alphonse Levelei; Fridrik és Katt, P. 1832). E szépirodalmi gyakorlatok, előadására és nyelvkezelésére döntő befolyással voltak. 1831-ben Kölcsey mellett, s majd a kir. táblánál, töltött törvénygyakorlat után a helytartó tanácsnál fogalmazó gyakornok lett, 1833 pedig ügyvédi oklevelet nyervén, hivataláról lemondott. Atyja könyvtárában az 1790-ki pamphlet-irodalmat elég gazdagon képviselve lévén, ennek felbúvárlása történeti és közjogi stúdiumokra gerjesztette; gr. Széchenyi «Hitel» a hazai állapotokra, a közbejött európai nagy események végre a világpolitikára fordítván figyelmét, históriai és politikai tanulmányokat üzött, mely fordúltról a következett években az Esm. Tárában, Tudománytár és Athenaeumban adott cikkei tanúskodtak. Már lev. tagja és segédjegyzője az akadémiának, első önálló fellépése a törvénytudományban (Themis, P. 1887—9. 3 füz.) ntki az akadémiái rendetagságot szerezte meg a törvénytud. osztályban, melyet »Kollár Ádám Ferenc mint jogtudós« című előadásával foglalt el (Évk. V.). Ismereteit 1838,9 Németországban, Belgiumban, Páriában, 1840 Holland és Angliában tett tapasztalásaival gazdagította, s a kor némely notabilitásaival levelezésbe szövődött. Tisztán állt előtte hivatása, midőn barátaival, b. Eötvös József,

Lukács Móric és Trefort Ágostonnal, egyikében a legszebb frigyeknek, mely majdan történeti jelenték!! fogott lenni az irodalom körén túl is, a » Budapesti Szemlét« megindította (1840. 2 kötet): egy új idő előjelét, még most csak a választottak által méltatva, s azért csakhamar megszűnve. De fontos tér várt reá. Mert megjelenvén irata »A Büntető Eljárásról« (1841), ez év vége felé a büntetőjogi orsz. választmány tollnokának hívatott meg. 1843-ban Korpona városa országgyűlési követül választva, mint ilyen mondta ki első, ac.pt. 27. tartott történetileg nevezetes beszédében, az új kor programját, melyben kevesebb mint öt év múlva a nagy pártok megegyesültek. 1844 közepétől t. i. egy évig mint szerkesztő, azontúl 1848 közepeig mint egyik vezértag, lelkesen működött a Pesti Hírlapban a közsérendszer, népképviselő, parlamentáris felelős kormány s ennek institúciói érdekében (Publicistái Dolgozatok, Pest 1847. 2 k.). Az ezekben elméletileg tárgyalt elveket a történetben feltüntetni volt iránya a » 8tátusférfiak és Szónokok Könyvé«-ben (Pest 1846; új folyam 1847—50). Most az 1848-ki fordulat, mely az ő politikai rendszerét létesítette, őt magát is a történelem színpadára hívta. Alig kezdett saját terén, a törvényszerkesztésén, mint az igazságügyi ministerium codificáló osztályának főnöke, működni, májusban már, Pázmány Dénessel mint Magyarországnak a német nemzeti gyűléshez küldött meghatalmazottja Frankfurtba ment, hol, társa visszatérte után a német birodalmi kormánynál mint nagykövet képviselte hazáját, rövid ideig, s a viszonyok erejénél fogva siker nélkül, de méltósággal. Ezóta a külföldön viszávonultan élt, s Rohrschachban, Schweiznak szentgáli cantonjában letelepedvén, egész lélekkel a történetírás felé fordult. Itt írta »Magyarország Történetét« (I—IV. k. a nemzet Európában költözésétől a linci békéig; Lipse 1852—4). 1855 nyarán haza térvén, Budán vonult meg, hol, míg magán viszonyait rendezhető, Ciceró könyvét »A Kötelességekről« fordította (Pest 1857); majd Pesten vevén állandó lakást, a választott új szakban roppant munkásságot fejtett ki. Ugyanis folytatta Történetét (V. VI: 1, 2, 3. füz. mely az 1707. évnél szakad meg, Pest 1857—62); s e mellett jöttek: A Tatárjárás Magyarországon, Pest 1856.; M. Tört. Emlékek, 5 k. Pest 1856—65; Verancsics Antal Összes Munkái, I—VII. Pest 1857—65 (az akadémia Monumental közt); Adalékok a m. nemzet történetéhez, P. 1859; és: Am. történelemhez, Erdély és a Porta 1567—78. Pest 1860. E munkásságában feltartóztatta az 1861. év, melyben mint Pest városi képviselő tagja az országgyűlésnek a közjogi téren működött szóval és írásban (A Magyarországi Szerb Telepek jogviszonya az államhoz; Fiume a magyar országgyűlésen; A Hrvát kérdéshez; mindhárom Pest 1861), az év végén pedig, dec. 21. a lelépett Toldy

Fereno helyibe egy értelemmel az akademia titoknokává választott. Ez állásában is folytatva történetírói pályáját, miután »Gr. Eszterházy Miklós Magyarország Nádora« P. 1863. I. kötetét, és If. Rákóci Ferenc. Bújdóságát (1. 2. füz. P. 1864) adta volt, e dicső munkásság közepett, rövid de súlyos szenvedések után, külföldön, hol épülést keresett, névszerint Salzburgban, 186 4. júl, 17. elhunyt; ritka példánya a lángész, politikai jellem s minden magán erények legszébb egyesülésének: egész férfiú a szó legnemesb értelmében.

11. *Eölvite Jiznf* Budán született 1813; az egyetemet Pesten elvégzvéen s az ügyvédi vizsgálatot letévén, Fejér vármegyénél viselt aljegyzőse'g után 1835 a m. udv. cancellariánál alkalmaztatott, 36-ban udv. fogalmazó, majd nz eperjesi kór. tábla közbírája lett. Irodalmi pályáját 1830 kezdte meg Goethe Götz-ének fordításával, mely azonban meg nem jelent Első fellépése 1831 történt egy, Bajza ellen intézett feddélyvel: »A Kritikus Apotheosisac melyet több lyrai vers és néhány értekező cikk követett zsebkönyvek és folyóiratokban, sőt néhány drámai dolgozat is.« A házassúlókc vígj. Pest 1833 »Bosszú« szonj. P. 1834; » Angelo« Hugo Victorból P. 1835, ez egy figyelmet gerjesztett bevezetéssel. A m. akadémia örvendve a lelkes ifjú buzgóságának, az utóbbi évben levelező tagsággal kívánta őt szorosban az irodalomhoz kötni; s Eötvös a benne helyzett reményeket nem sokára fényesen igazolta. Sietett szabadságot venni egy külföldi utazásra, mely alatt végkép lemondva a tisztí pályaról, kizárólag az irodalmira Intározti magát el. Utját 1836—7-ben Németországön, Schwcizon, Németalföldim keresztül Franciaországba és Angliába folytatta, mely az ifjúnak már is ritka tudományát világsmeretcl és tapasztalással egészítette ki. Költői nagy tehetségének ezekkel egyesülve tanúságát első nagyobb, s classical munkáink közé tartozó regénye »A Carthausi« tüntette fel, mely a pesti árvíz által tetemesen megkárosodott Heekenast Gusztáv könyvkiadó érdekében általa kiadott »Árvíz-könyv« I. III, V. kötetekben jelent meg 1839 — 40. Míg ez örökké szép mű a fiatal- és nővilágot egészen meghódította, s a bel- és külföldi kritika méltánylatát is kivívta: első tudományos munkája, melyben az éjszak-amerikai hallgató börtönrendszert pártolja: „Vélemény a foglníjz ívít is ügyében “ (P. 1838), szakbeli tanulmányai s utazási észleletei alapján készítve, a nyilvános élet emberei figyelmét ragadta meg, s ennek következtén az 1840-ki országgyűlés filial a börtönjavítás ügyében kiküldött országos bizottmány tagja lett, miután az ez évi hongyűlésen a felső táblánál mint szónok is fel kezdett tűnni. E k«t munkájának köszönte a huszonhat éves férfiú 1839 akadémiái tiszteleti ta gá választását is. 1840-ben Szalay László barátjával, az angol review-k módjára egy évnegyedéé írást indított meg, a ..Budapesti

Szemlét,“ melynek feladata volt főleg a politikának és törvényhozásnak tudományos értekezésekkel kezére dolgozni, a közönség részvétlensége miatt azonban csak két kötet jelenhetett meg, melyek legbecsesebb darabjai közül valók Eötvöstől egy nemzetgazdasági (Szegénység Irlandban) s egy politikai dolgozat (A zsidók emancipációjaj. Az 1843—4-ki országgyűlésen a felsőtáblai ellenzéknek, eszmékben gazdag szónoklatával, inár legkitűnőbb bajnoka volt. Az utóbbi évben a Pesti Hírlap Szalay L. kezére szállván, ezzel kezdődött meg E. pályájának is leggyümölcsözőbb időszaka. T. i. itt és ettől fogva fejtette s mutatta ki, európai színvonalra emelkedve, Magyarország regenerálójára egyetlen biztos rendszerül, a pari .mentáris felelős kormányzatot (cikkeit tudományos-rendszerű muuk.'vá dolgozva »Reform« cím alatt Lipcse 1846 és újra Pest 1868, s kiegészítve részletes tárgyalásokkal »Tecdöink« című cikksorozatában a P. Hírl. 1847 adta), mely a l- gnagyobb rész előtt örökké valószínűtlen szép álomnak tetszett; mindazonáltal sikerült, reá) alapú jeles beszédei által Pest vármegyében a municipalista Kossuth Lajos ell -n annak az országgyűlési utasításokba felvételét kivinni. Ez irányban működött Eötvös mint költő is: vigjátéka »Eljen az egyenlősége (adva 1840, kiadva az Aradi Vészlapokb. 1844) a jogegyenlőséget ajánlja egy fordított képben; »A falu jegyzője« regény 3 köt. (P. 1845. újra 1864) a megyei rendszer tarthatatlanságát tünteti fel konkrét történetekben; „Magyarország 1514-ben,“ szinte 3 kötetes regény pedig (P. 1847) közvetve a jobbágyság felszabadítását célozza: mind oly eszmék, melyek kellőleg kifejtve s a költészet minden eszközeivel a köz érzésbe beoltva, nem sokára megoldást voltak nyerendők. Beköve közett t. i. az 184 7—8-ki (utolsó pozsonyi) országgyűlés, s a párizsi forradalom hatása közben épen Kossuth Lajos ügyes és bátor fellépése segedelmével megvalóeult az Eötvös által vég eszközül kitűzött állami és társadalmi reform; s ekép *Magyarország új alkotmányának tiellemi nerzőjei ó IM.* Az első magyar ministeriumba mint cntlus- és közoktatási minister belépvén, több fontos törvényjavaslatot készített, melyek közül itt a gymnásiumi szaktanítást s az egyetemen a tanszabadság behozatalát illetők kiemelendők, a szomoiú fordulat azonban, melyen az ország nem sokára átment, nem kedvezett a kivitelnek; a forradalom kigyúiadisa végre lehetetlenné tevén működését, külföldre vonúlt, és 1853-ig Münchenben lakván, bölcsészeti és történelmi stúdiumait folytatva, ismét az irodalomnak élt. A birodalom újjá-alakítása körüli gondjainak eredménye volt egy német röpirat (Über die Gleichbercchtigung dér Nationalitätén, Leip. 1850), melyet 1851—4-ben fő munkája követett: „AXIX. század uralkodó eszméinek befolyási az állodalomra“ 2 kötet Pest (németül Lipcse 1854). Haza térvén, itt egymást érték költői, bölcsészeti, politikai és

szónoklat! munkái, név szerint: „A Növérék¹ regény 2 köt. Pest 1857 (újra 1860); Elbeszélések P. 1859; Ki keményei, P. 1869.— Gondolatok, P. 1864. — Die Sonderstellung Ungarns. Leipz. 1860 (magyarul Toldy István-tól: Magyarország különállása, P. 1861); A nemzetiségi kérdés, P. 1865. — Miután a Kisfaludy-Társaság elnökségét 1847, a m. akadémia második elnökségét 1855 óta viselte, 1866-ban ennek első elnökévé választatott. Az 1861,65 és 69-ki országgyűléseken Buda első kerületét képviselte az alsóházban, s a kiegyenlítés után az Andrássy-ministeriumban a vallás- és közoktatási tárcát vitte haláláig, mely 1871. febr. 2. vetett véget életének.— Akadémiai beszédei „Magyar írók és Államférfiak« cím alatt jelentek meg összegyűjtve Pesten 1868; politikai beszédeinek egy része Toldy Istvánnál a M. Polit. Szónoklat Kézikönyve I. kötetében. Azóta megindult összes munkái kiadása is Pesten Ráth Mórnál.

121. §.

Politikai szónoklat.

Az új kor rendi és képviseleti gyülekezeteiben a tanácskozás és vitatkozás természete hozza magával, hogy a nyilatkozatok többnyire rögtönzött, gyakran felaprózott, védő, magyarázó, igazító, módosító hozzá- és közbeszólásokból álljanak, és csak ritkábban a tárgyat minden oldalról kimerítő, s a szónoki művészetnek, mikép azt a régiek alkották meg, befolyása alatt a meggyőződésre, s a képzelem és szív útján a megindításra s rábírásra célzó, készült beszédekből. Még a hosszabb s előre elkészített, többnyire indítványozó vagy támadó vezérbeszédek is, a mai törvényhozások tárgyainak sok részletű alkantánál fogva, szükségkép értekezőkke válnak, s így inkább az elemező tárgyalás és gyakorlati célszerűség kívánalmait tartják szem előtt, mint a felsőbb műszónoklatéit. Nálunk is így, sőt itt még kevésbé kedveztek a viszonyok a felsőbb politikai szónoklat kifejlődésének. Másfél század óta hazánk tényleg bele lévén olvadva az alkotmánytalan közbirodalomba, nagy politika üzésére nem nyílt tér; sajátságos viszonyai folytán pedig az alkotmány védelmére, körülsáncolására utasítva, a parlamenti működés is nem annyira alkotó, mint ügyvédség, a közjogra alkalmazva. De így is nagy tárgyas érdekléssel bír politikai szónoklatunk, mint a nemzet gondolkodása, érzései és törekvéseinek tanúja az államéletben. Bévezet a nemzet tűzhelyéhez, meg-

győződésai, fájdalmai, örömei és bizakodásai tudatába; históriai kútfő és tényező, s Így, amennyire az irodalomba is bement, tudományos és gyakorlati jelentőségű egyszersmind. S voltak országgyűlési szónokaink közt minden időben, kik rátermettség, erély, érzület, néha forma által is nem közönséges hatást idézve elő, kortársaik közt méltó híre emelkedtek.

Az új kor nevezetes szónokai sorát *Felsőbülczi Nagy Pál* (1777—1847) nyitja meg, ki 1825-ben, sőt már 1807 óta 1848-ig, a nemzetiség erélyes sürgetője, a pénzügyi kérdések avatott tárgyalója, bátor megrovója a visszaéléseknek, s az elnyomott osztályok nem csüggedő véde volt, s ekép tulajdonképi atya a szabadelmű pártnak Nagy Pál, beszédeiben eszme gazdag, lángoló, sokszor élces, sújtó, de epe nélkül, s mindig elragadó, bár tűzében is határt tudott tartani a gondolatokban, s bizonyos illem terjedt el formáin; nyelvkezelése azonban még elmaradt az irodalmi haladástól. — Első, ki műszónoki érvényre törekedett, *b. Wesselényi Miklós*, az ellenzék vezére az 1830- és 32-ki magyar, s az 1834-ki erdélyi országgyűléseken. Beszédeit az eszmék szabatos előadása s a forma irodalmi választékossága jellemzi; eleinte azokban több tűz és hatáskeresés volt, mint státusférfitüi tapintat és szónoki eszély; később mérsék mellett súlyosb érvek; 1848-ban elszigeteltsége érzetében hanyatlott hatalmas szava, s tanszerü hosszas előadásával fárasztóvá lett — Saját jelenet volt már a szatmári megyei teremben (1830 óta), majd az 1832-ki országgyűlésen *Kölcsey Ferenc*. Az óclassica literatúra emlőin nevelkedve, s közvetlenül Kazinczy nyelv-művészetének nyomdokaiba lépve, e tényezőknek igyekezett volna érvényt szerezni a zöld asztalnál is. Philosophiai fej, a hazai történet és törvény derék ismerője, s költői kebel, inkább általános elvek s a magyar tételes törvény alapján s emberszerető szíve befolyása alatt áll, mint az államtudományé alatt; inkább a jogérzetre támaszkodik, mint gyakorlati viszonyokra; kevésbbé gazdag eszmékben, mint erős a kérdések históriai kifejtésében, s a bizonyítás és cáfolásban; legerősb meggyőződéseinek a szív mélyéből fakadó előadásában, s ekkor ünnepélyes, magasztos, megindító. Beszédei szerkezete jól rendezett, kerekded; kifejezése mindig szabatos, választékos, és támadásaiban élesség mellett is nemes. — Ezen hongyülésen még két nagy szónok, két több tekintetben hasonló szellem, vált ki a több jelesek közül: *Lonovics József*, akkor az egri káptalan követe (sz. 1793 f 1867) és *Deák Ferenc* szalai követ (szül. 1803). A lángelme

minden tulajdonai — gondolat- és felfogásban újság és könnyűség, világosság és mélység, alkotásban készség — mellett, mindkettő államférfíui készültséggel s európai műveltséggel rendelkezik; mindkettő éles ítéletű s szigorú logikájú fej; mindkettő tanszerű, szenvedélytelen, inkább az észhez, mint a szívhez szóló, s rögtönzés dacára irodalmilag képzett előadó: de míg amaz, azon hálátlan téren, melyen egymagának kelle a többség támadásait feltartania, bámúlatos emlékezete tárházából gazdagított s a rhetori művészet eszközeivel ragyogó szónoklatával talentumának —, Deák, érzülete és okai erejével, a legbonyolultabb kérdések gyakran váratlan, teljes megoldásával s átlátzó egyszerűségű előadásával, ügyének diadaláról mindig biztos.

Új lendületet vett politikai szónoklatunk a következett 1839—40-ki országgyűlésen a főrendi tábla számos jeles szónokai közül főleg két kitűnőség által *Gróf Destewffy Aurél*, a conservatív párt fejének beszédei lángeszének legsajátabb nyilatkozásai. Nagyobb szónok mint író. A legzavartabb ügyállásba fényt vetett világos felfogása s a mód, melylyel azt tisztába hozta, csodálatos sebességével az inspiráció közvetlen adományának látszott inkább, mint a gondos vizsgálat eredményének, melynek még is biztosságával bírt s e rögtönzés! páratlan könnyűség a kifejezés szabatosságával s pipere nélküli szépséggel párosult. Másfelül az ellenzék soraiban *b. Eötvös József* tűnt ki. Az ő tere nem bonyolult ügyek szálainak szétszedése, a nehéz megoldatúaknak a pozitív alapon megoldása, mint Deáké és Dessewffy Aurélé, hanem inkább azon nagy kérdések philosophiai szerencsés megalapítása, melyek az emberi és társas legszentebb jogokkal s a kedély követelményeivel állnak kapcsolatban. Ily vezérbeezédekben öt senki sem múlta felül a felfogás magas, de mindig gyakorlati, megalapításában, az okok ereje, újsága s módszeres kifejtésében; és senki sem érte el, a kornak tán minden szónokai közt, beszédei művészi szerkezetére, a kifejezésnek ékesgetés nélküli szépségére, komoly méltóságára, s költői nemes egyéniségének melegítő hatására nézve.

Az 1843—4-ki országgyűlés első rangú szónokaink számát *Szemere Bertalan* borsodi követtel szaporította (szül. 1813 † 1869). Beszédei ereje nem a képekben van, melyeket szeretett, nem is a melegségben, mert ezzel nem bírt; hanem a tartalmasságban, az irány azon szigorú szabatossága s a műgondos nyelvben, mely ily mértékben leginkább csak készített beszédek jellemez. Ministerkorában erősödött a rögtönzésben; szónoklása könnyűséget nyert, s

bár pongyola lett az előadásban, maradt a meggyőző okoskodás, s párosult vele azon neme a követelő határozottságnak, mely a forradalmi idők sajátja szokott lenni.

A kor többi szónokai közül említendők még, és pedig a felsőtábla tagjai közül *Széchenyi István* (1825-től 1844-ig) és *gr. Batthyány Lajos* (1839-től 1848-ig; szül. 1809, f 1849), kik mindig magas politikai avatottsággal és lelkesen beszéltek. Amaz inkább a társalkodó szónoklat nemében mozgott, mikép azt az angoloknál találjuk, és többnyire pongyolán, rendetlenül, mindamellett eszmegazdagon, ügyesen, s nem ritkán meghatón; míg emez a tárgyat mindig új oldalról világítva meg, többnyire röviden nyilatkozott; néhányszor azonban éles esze s bátor jelleme egész hatalmát kifejtő kivitebb beszédekkel is meglepett. Művészileg azonban a szónoklatot egyik sem kezelte. Az alsó tábla sok talentomos és, állásoknál fogva már, szereplőbb szónokai felett még *Szalag László* korponai követ kiemelendő, kinek avagy csak a városok ügyében (1843. sept 27.) mondott beszéde helyt ad a jelesebb politikai szónokok sorában. E beszéd historaiilag is nevezetessé lett, mert, eltekintve műbecsétől, új jelenet volt e házban az európai színvonalnál fogva, melyre abban emelkedett, s azon magas felfogásnál fogva, mely szerint a tárgy által engedett szűk keretben egy egész rendszert vázolt, cáfolhatatlan alapon és minden következményeivel. És ez volt egyszersmind első parlamenti megpendítése a politikai öszpontosításnak, mely már kevés évvel utóbb a törvényhozás által létesítettett is.

A kitűnő szónokok sorát a nagyobb körben csak az 1847 és 48-ki hongyüléseken feltűnt *Kossuth Lajos* (szül. 1802) rekeszti be, ki a nevezett években, a viszonyok hatalmánál fogva is szónoklata erejével csaknem feltétlenül uralkodott az alsó házon. A mozgalmas korban mindazáltal parlamenti majd mindig rögtönzött s izgató szónoklásai, természetüknél fogva már, inkább történeti, mint irodalmi fontosságúak. Eleme az ellenzéki, a polémiái álláspont, az izgatás, azért gondosan megválasztja a hallgatónak tetsző okokat, azok szenvedélyeinek, vágyai s reményeinek szövetségesévé teszi magát, pátho. ' sával az indúlatokat, virágos előadásával a képzelmet, általános elvek követelő felállítással az akaratot hódítja meg. Valódi tartalmaságra szinte csak az erdélyi részek visszakapcsolása mellett (1848. jan. 14.) mondott beszédében emelkedik, hol, miután gazdag történelmi tárgy tanulmány nyal és éles ítélettel erős, reál, alapot vetett a

sokágú kérdésnek, ott a harag lelkesedésével ostromol, itt a rhetori mesterség minden fegyvereivel megindítva győz. Praegnans tanúja a ritka képességnek, de melyet az idő s a pongyola rögtönzés nem engedőnek művésztette fejleni.

— (*Deák* életét é» két beaiédét I. ai *Írod. Öle.* 298,294. e«. alatt. — Bescé - deket *Deeewffy Aurél* ée *Eöhoöetil* u. o. 295—97. sr. alatt. — *Kouuth* martiul 3-kaai epocháiig szónoklatát u. o. 298. ex. alatt).

Irodalom. A nevezett szónokok beszédei az országgyűlési Naplókban találhatók elszórva. Összegyűjtve: *Kölceeyii* Minden Munkái VL kötetében; *Deetewffyéi*, de nem teljesen, Hátrahagyott Munkái közt; *Széchenyiéi* «Politikai Iskoláját III. kötetében; *Sealayéi* a Publicistái Dolgozatok I. köt; *Koeuthii* «Parlamenti Életet cím alatt, 2 köt Pest 1860, s ismét «Beszédei» cím alatt 1867. — Ezeken kívül: *Deák* (és Hertelendy): Követjelentés az 1889—40-ki országgyűlésről. Pest 1842.— *Sumert Bertalan* Követjeleutési Beszéde, Miskolcon jen. 9. 1846. Miskolc (Lipcse) 1847. — L. főleg *Toldy lettan*: A magyar Politikai Szónoklat Kézikönyve, vagyis a kitUnőbb politikai szónokok életrajzi adatokban s jellemző mutatványokban feltüntetve. 2 köt Pest 1866.

122. §.

'Történelem. Horváth Mihály.

A Horvát István által sürgetett *kütfötanxdmány* és *történetvizsgálói irány* ez időszakban uralkodóvá lett históriánkban, támogatva az akadémia jutalomkérdései által is. Ez intézet ismételve foglalkodott kiadatlan kütfők közzététele terveivel, de elégtelen anyagi állása még akkor olyaknak csak nyomoztatására (Petrovics, Zsivora, Szalay külföldi működéseik ide tartoznak) s részben másoltatására szorítkoztatta. S így az első rangot e téren még mindig *Fejér György* igyekvései tartották meg, ki *okmánytárát*, részint pótolva, részint Hunyadi Jánosig folytatva, újabb huszonkilenc kötettel nevelte (102. §.). Az *írók* kiadását, kritikai készlettel ellátva, a szorgalmas *Podhradczky József* indította meg Kézaival, Hartvikkal, a Budai Krónikával, s némely kisebb, részint kiadatlan, kütfőkkel. Következtek a buzgó erdélyiek: *gr. Kemény József* (1795—1855) és *Nagyajtai Kovács István*, erdélyi történetíróikkal, melyekhez felvilágosító okmányok adattak; *Béni g ni József* Somogyi Ambrus Históriaja II—IV. könyveivel, és *Trausch József*, szász krónikásaival. Másfelül államkötésekre és békeértekezletre tartozó actákat *Szász Károly* és *Gévay Antal* adtak: amaz a lipótféle erdélyi ügyszöz tartozókat, ez I. Ferdinánd és II. Mátyás korabelieket. Mások ismét jog könyveket, mint

Michnay és *Lichner* a budai és szepesi, *Wenzel Gusztáv* a selmeci s némely dalmát városi státútomokat: ismét mások (*Teleki, Petro vies, Jászay, Erdy, Thewrewk, Ötvös* stb) kisebb részben okmányos, emlékeket. És hálás említést érdemelnek itt még *Jancsó Imre* erdélyi és *Jászay Pál* magyar udv. titkárok, kik közöl amaz kézirati és ritka nyomtatott történeti emlékeket gyűjtött, melyek most már az akadémia könyvtárát gazdagítják; emez negyven kötetnyi történeti acták és levelezéseknek az eredetiekből hű másolásával hagyott a jövendőnek becses örökséget (jelenleg a nemz. muzeum birtokában).

Párhuzamosan ez igyekvésekkel folyt a *kritikai történetvizsgálat*, melynek eredményei részint gyűjteményes munkákban (Tud. Gyűjt., az akadémiaiÉvkönyvek. Tudománytár, Pályamunkákban, az Árpádiában), részint önálló egyediratokban vannak letéve, s történetünk számos egyes részeit és kérdéseit felderítik. Legtöbb érdemet e téren a vizsgálatok kiterjedése, alapossága, új adatok vagy combinációk által *Fejér György, Podhradczky, Czech János, Jerney János, Érdy János, Waltherr László, Jászay Pál, Horváth Mihály* tettek. Az erkölcstörténethez tartozik az utóbbiak legelső kísérlete (1836), mely az akadémia által Marczibányi-díjjal koszorúztatott, t. i. *Párhuzama az Európába költözöködő magyar nemzet s az akkori Európa polgári s erkölcsi míveltsége között*; a közjogtörténetben *Horvát István* fejtegetései Horvátország viszonyáról az anyaországhoz, és *Palugyay Imréi* jeleskednek a megyealkotmányról; a helytörténetben *Podhradczky* (Budapest), *Bárány Ágoston* (Torontál, Temes), *Kozma Pál* (Zaránd) fáradoztak; az ipar és kereskedelem történetében *Horváth Mihály* tört utat; a magyar egyháztörténelemben végre az ernyedetlen nyomozó *Lányi Károly* érdemesült, kinek munkái, ha kritika és szerkesztés dolgában ki nem elégítők is, de históriai anyagban meglepőleg gazdagok. » Az unitária vallás története« *Székely Sándortól*, soványsága mellett, egyháztörténetünknek egy érzékeny hiányát inkább kiemelte, mint pótolta.

Más irányban hatott történelmünk haladására *Pulszky Ferenc* (szül. 1814). Athenaeumi dolgozata: *Eszmék Magyarország Történetének Philosophiájához* (1838—9), új vezéreszmék szerint tüntette fel történetünk fejlődéseit az uralkodó irányok és határozó befolyásoké szerint; mely históriáinknak az addigitól eltérő, annak philosophiájára fektetett, felfogását és felosztását eredményezte.

— . — *PuLnky* élete u egy mutatvány látható az *irod.* (Ao. 199. sz. alatt).

Annyi szorgalmas és szerencsés történetbúvár közül azonban történelmi alkotó tehetséget ez időszak csak kettőt tüntetett fel. Első helyt áll *Horváth Mihály* hatvani prépost és 1848 Csanádi püspök (szül. 1809), ki, miután az akadémiától három munkája koszorút nyert (Párhuzam; Kereskedelmi történet két része), s több kisebb, részint akadémiai, dolgozataiban magát szellemes történetvizsgálónak bizonyította, végre, egy jelentéktelen rövidlet után, öszves történetünk kidolgozását vette munkába: *A Magyarok Története* címmel, II. lápot haláláig, 4 kötetben (1842—6). Az Árpádkor tárgyalása mind az adatok kritikai megállapításában, mind a történetek szelleme felfogásában elmarad a következő időkétől; az Anjoukor már részletes kútfortanulmányról s az erősödő politikai ítéletről tanúskodik; míg az új kor, s főleg η XVIII. század történetében, a vulgus hízelgéseitől és ellenszenveitől egyformán függetlenül, melegséggel méltatva az erényt és nagyságot, a tévedéseknek pedig lélektani és politikai belátással mutatva ki kútforrásaikat, a történelmi Ítéletet, szigorral és szelidséggel, kellő álláspontjára és mértékére visszavezeti. A hazafiúi érzület, mely mégis az objectív nyugodt felfogást el nem homályosítja, a történetek belső összefüggésének, s viszonyának a korok felett elnöklő szellemhez felismerése, a nemzeti élet minden jelenségeinek gondos megfigyelése, s e mellett az alkotás világossága és kerekdedése, valamint az előadás egyszerű, keresetlen szépsége Horváthot a kitűnő s nemesb értelemben népszerű történetírók közzé iktatják. (E munka helyébe 1860 óta egy új dolgozat lépett hat, 1871 óta pedig egy legújabb, nyolc kötetben).

— (*Ilurvdllí Mihály* élete s munkáiból mutatványok láthatók az *irod. Öle.* 300—302. sz. alatt)

A kor másik jelese *Jászay Pál* (1809 —52), miután éveken át a forrásnál, a cs. titkos levéltárban, gyűjtötte újabb történetünk addig nagy részt ismeretlen adatait, s több becses cgyediratot ada, egy nagy művet tervezett: »zl *magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*« melyben történetünket a mondott időponttól kezdve, többnyire archivális kútfők alapján, a legapróbb részletekig, festeni inkább mint elbeszéltem készült. 1846-ban indult meg *a* rendkívüli érdekeltséggel várt munka, melynek első kötete, terjedelme dacára, csak Öt hónap dolgait adja elő. Alanyibb a felfogásban Horráthnál, s nálánál kevesebbé elfogulatlan; előadása pedig, a történelmi komoly egyszerűsége helyett, regényes színezetű, s a hatás vadászaitól nem ment: mindazon-

által adatbeli gazdagságával, a kútfők gyakori megszólaltatásával, melyek az olvasó saját ítéletének kulcsot nyújtanak, s a történetek belső kerekletébe vetett pillantásoknál fogva nagy becsű, s valóságos forrásmunka. A bekövetkezett időknak, úgy saját magának hangulata sem kedvezett a folytatásnak; s így a viharok múltával Jászay a régi történet felé fordulván, az őskorral kezdte meg. Kísérlet volt ez történiánkat a nemzeti eszme hordozójává tenni, miben ugyan nem volt első, de az egyoldalúságig határozott annyira, hogy a tizedik század polgárisító változásainak megmentő hatását is csodálatosan félre ismerte. Kísérlete nem egy új kritikai feldolgozásnak, hanem oly népszerűsített történeti olvasókönyvnek, mely, míg egyfelől gondosan beszövi a nemzet szellemére világot vető elemeket; másfelül mind azon apró vonásokat ügyesen tudja érvényesíteni, mik ezen adatokban parlag kor emlékein elszórva, színt és életet adhatnak a tárgynak; azon ragyogó ecsettel pedig, melyet már első nagyobb művében használt, érdeklő, gyönyörködtető, lelkesítő képek sorát tüntet fel. E munka is egyébiránt töredékül maradt reánk, mert épen, midőn az aranybulla koráig ért, idő előtti halál ragadta el lelkes íróját.

Ezek mellett szaporodtak a magyar történeti tan- és kézikönyvek is, mik közül azonban önálló becsre egy sem emelkedett, a *Péczeley József* debreceni tanáré (1837) sem, mely különben csinos és lelkes előadásáért kedveltetett. Csak *Petrovics Fridrik* synchronistikai táblái említendők még, mint első kísérlet e nemben, mely a birodalom terjedési változásaira, a jog s kulturai momentumokra, és a párhuzamos világtörténetekre is kellő figyelemmel van.

Méltatást érdemel még képes irodalmunk, amennyiben az országos s a hely- és néprajzi történetet illusztrálván, nem csupán a történeti érzéket segíté felgerjeszteni tágabb körökben is, hanem szövegeiben, egy vagy más tekintetből újat és tudományos becsűt is nem keveset hozott. Első helyt e téren kiemelendő »*Magyar és Erdélyország Története* rajzolatokban.« Geiger Péter jellemzetes rajzművei magyarázatakép, *Wenzel Gusztávtól* (szül. 1819). Csonkasága s a szerzőnek még akkor gyarló nyelvezete dacára jelentékeny munka, sőt ennél több: valódi mű, mely tizenhét szakaszban a haza történetét a honfoglalástól a nagy interregnumig, philosophiai felfogással, széles ecsettel s jellemző alakításban mutatja fel. Fontosak kritikailag dolgozott adalékaikkal némely illusztrált gyűjteményes munkák is, mint a Szerelmei Miklós által kiadott »*Magyar Hajdan és Jelene*,

mely főleg Őstörténetünkkel foglalkodott, előkelő archaeologiai iránynyal (1847); a *Vahot Imre* által szerkesztett »*Magyar Föld é. Népei* eredeti képekben» (1846,7), fő tekintettel a jelenre, de mindig történeti hátmöggel; *Häufler József* Visegrádi Albuma (1847), *Szathmáry Papp Károlyt* Erdély képekben (1847) stb.

Az *egyetemes, a külföldi*, 8 az *egyházi történetek* terén most is csak önállástalan szerkesztmények és fordítások (Lassú, Kopeczky-Bajza Tört. Könyvtára; Cherrier, Körmöczy stb) gondoskodtak a köznapis szükségéről. Az egy *Bajza Világtörténete* (1845) emelkedik ki minden előzői közül. Bajza is másod kézből dolgozik, de értelmes választással, a kútfők szemmel-tartásával, sőt a fontosb részekben s jellemrajzaiban közvetlenül azokra támaszkodva, s különös gondot fordít a néprajzi s kultúrai momentumokra; az egész pedig azon em béri és polgári nemes érzület lelkesíti, mely, a classical előadással együtt, ezen, egyébiránt csak a régi világ történetét adó., műnek nem egyedül oktató, hanem művelő hatást is kölcsönöz. — A különyszerű munkák sorából is csak egy: a *Szilágyi Ferenc* kolosvári tanár »Kliója« kiemelendő (1832—6), ki magát az államtörténetben talentomos, önálló s politikai belátással bíró történetésznek tanúsította. Minden egyéb *Bajza* »Történeti Könyvtárában« jól választott eredetiek fordításából áll.

— (*Mutatvány* Bajza Világtörténetéből az *irod. Olv.* 303. ez. alatt).

A segédtudományok közül ez időszakban az *éremtan* kezdett lelkesebben műveltetni. Műnyelvét ez *Érdy* Jánosnak köszöni, kinek némi része van *Rvpp Jakab* udv. kamarai tiszt alapmunkájában is, mely az árpádi és vegyes korszakra nézve a teljességet, bírálati meghatározást és leírásbeli szabatoságot tekintve, e tant a kor színvona-
' Iára emelte (1841—6); míg *Érdy* a szerb éremtant indította meg» előhírnökét későbbi becses éremtani munkáknak. — A *régészet*, főleg ugyan a római, szinte avatott művelőket talált (*Érdy*, *Czech*, *Pulszky*); azonban az akadémia már most fordította figyelmét a hazai archaeológiára is, mely mai nap immár oly szép lendületet vett; s melyet az őskorra nézve *Érdy János*, százalmi ásatásaival, a közép-korra pedig *Henszlmann Imre* a kassai templom szakavatott kiadásával, oly szerencsésen megindítottak.

Irodalom. Podhradecy: Simonig de Kéz« de originibus et gestis Hungarorum libri duo, Búd. 1833. Két magyar Krónika (Verancsics és Bornemisza), Pest 1833. Hartrici Vita 8. Stepliani, Buda 1838. Zsigmond király Élete egy «aticá-

numi codex után (M. T. Társ. Évk. 111. 1836). Chronicon Budense, Buda 1838. Cuspián Beszéde a mohácsi ötközetről, Buda 1841. stb.— *Br. Kemény*: Erdélyország Története Tára (Kovács Istv. közreműködésével), 3 k. Kol. 1837,46. Deutsche Fundgruben d. Geachichte SiebenbQrgens. I. Kolosv. 1839. Notitia historico-diplomatica Archivi et Literalinm Capitull Albensis Trans. 3 k. Szeben 1836.— *Beniyi*: Beriptores Remm Tranailv. Tomi II. vol. II. complexum Ambrosii Bimigiani Históriai Libros II—IV. Saabén 1840. — *Tranech*: Cbronicon Ftcbelo-Lnpino.Oltardinum. Brassó 1847. — Ssdss *Károly*: Byllogo Tractatum aliorumque actorum publ., históriám ot arguments b. Diplomatie Leop., resolutions item, qnae Alvinciana vocatur, illustratium (magyar bevezetéssel), Kolosv. 1883. — *Oévay*: A Gyarmati Békekötés cikkelyei, Bécs 1887. A Szőnyi Békekötés cikkelyei, Bécs 1887. Ürkénden und AktenatUcke aur Geachichte dér Verb MI tnisse swischen österreich, Ungern und dér Pforte im XVI. u. XVII. Jahrh. I.: 1—6. II.: 1—8. III.: 1—3. Béca 1888—48. A Budai Pasik. Bécs 1841, Itinerar K. Ferdinands. I. 1521—64. Ott 1843. — *Michnay et Lichner*: Buda városának Törvénykönyve 1244—1421. Pozsony 1845. — *IVemel*: Selmec jogkOnyve a XIV. száz. (Jahrb. d. Lit Bécs 1840. 104-d. k.). Meleda ea Lagosta jogk. (Archív, f. Kunde österr. Geschichtsquellen 1849, II. k.). — *Kovactócty Mihály*: Árpádia, honi történetek zaebkönyve, 3 év, Kassa 1883, 35, 88.

Horvát litván: Horvátország mint hódított magyar tartomány és Magyarország valóságos része, 1848. (meg nem jelenhetvén, csak német fordítását bírjuk: Ueber Croaitien stb, Lipcse 1844). — *Palugyay*: Megyerendszer hajdan és most, törvény, történet, oklevelek a egyéb rokon kútfők után I. k. Megyealkotmány, II. k. Megyehivatalok, Pest 1844. — *Lányi*: Magyarföld Egyháztörténete. Austriahási korsz. 3 köt. N.-8zombat és Peat 1844. A M. Clerus Erdemeinek történet-igazolta emléke, 2 k. Poss. 1848. — *Pauer Jánót*: Az Egyházi rend Erdeme Magyar ország történetében, 8séseksef]. 1847. — *Stikely*: Unit Vallás Története Erdélyben Kolosvár 1889.

Horváth Mihály: Párhuzam stb. csak 1847. kiadva Pesten. Az Ipar és Kereskedés története Magyarorszáiban a XVI. század elejéig, 1837. (csak 1842. kiadva az akad. Tört. Pályamunkák II. köt.); Gr. Nádasdy Tamás Élete. Bnda 1838. Vázolatok a magyar Népiség történetéből a mohácsi vésztől II. József haláláig (Athén, 1839. I.). Az Iparés Kereskedés Története Magyarorszáiban a három utolsó század alatt, Buda 1840. As Anjouk hatása hazánkra, országglásuk szellemét, a közigazgatást, egyházi, erkölcsi és népi életet tekintve (Tudománytár IX. köt 1841). Az 1514-ki pórhad okai és következései, (u. ott). Magyarok Története a tanuló ifjúság számára. Pest 1841 (s azontúl többször). A magyar Honvédelem történeti vázlata (Akad. Évk. VI. 1845). Az 1764-ki országgyűlés története (Ak. Év. VII. 1846). mind ezek egyebekkel együtt: Horváth Mihály Kisebb Történelmi Munkái, 4 köt. Pest 1868. A Magyarok Története, 4 köt. Pápa 1842—6. (Új dolgozatban vagy inkább új munkául 6 köt Pest 1860—68). A Magyarok Története a bölcsészettanuló ifjúság számára, Bécs 1846. (negyedszer Pest 1868). — *Jánay Pál*: A Gyarmati Béke 1625. (Tudtár II. k. 1837). A Szőnyi Béke 1627 (Ott IV. 1838.), A Magyar Hadsereg törvénycikkelyei 1583—96. (Ott XII. 1842.). A Magyar Nemzet Napjai a mohácsi vész után, I. Pest 1846. A M. Nemzet Napjai a legrégibb időtől

Az aranybulláig, kiadta Toldy F. Peat IS55. — *Petruoic Erid.*: Magyarország Története időszaki táblákban, v.lágotitv« a világnak egykorú történeteivel ée a ni. kir. háznakak nemzetségi lajstromaival, Pest 1830. ivr. — *H'enzel Gutsldv.*: Magyar és Erdélyorezig Története rajzolatokban Ö<iger Péter János akadémiai képirótól ,tervezte és magyar-német nyelven magyarázta W. G. 17 füzet. Béee 1847. föl. — *Szerelmi*: Magyar Hajdan és Jelen. Pest 1847. föl. (cikkekkel Érdy, Hinder, Toldy sm-tól). — *Vahol Imre*: Magyar Föld és Népei eredeti képekben. Föld- és népieméi, statistical és történeti folyóirat, Fényes Elek és Luczenbacber János felügyelése mellett. Pest, 1847. 6 füz., 1848, első f. háraút föl.— *Hüüfler József* . Visegrádi Album. Pest 1847. haránt föl. — *Szathmáry Papp Károly*: Erdély képekben. Kolos 1847.1. füz.

Bajza: Világtörténet. I. A Hajdankor. 2 róz. Pest 1847. Kisebb Történet írások (Munkái III. köt. 1862.) — *Szilágyi Ferenc*; Klió, históriai zsnbkönyv. 3 foly. Kolosv. 1832,3,6. — *Bajza*. Történeti Könyvtár: I. II. k. Az emberi Mívelődés története Kolb után. 111. Az Angol Forradalom története Dahlmanntól, o kettő Bajzá-tól; IV. Washington élete Sparks után szabadon Czuczortól; V. VI. A Francia Forradalom története Mignotból Gaal Józseftől. Pest 1844,5. — *Rupp Jakob*: Magyarország ekkorig ismeretes Pénzei, lerajzolva, történeti s pénztudományi kútfők után magyarázva. 2 k. Buda 1841 — 6. 4r. — *Erdy*. A Szobiz Supánok, királyok és cárok Pénzei, Buda 1843. Pogány magyar sírok (M. Akad. Ért. 1847, mely folyamammal kezdődik m. archacológiánk, és *Henzzlmann* munkájával: Kassa városának Ónémet stílú Templomai, Pest 1847. ivr.

123. §.

Utazások a magyar öttörténet érdekében. Körösi Csorna Sándor.
Regvly Antal.

Azon, nemzetünknek sajátságos, a nép hagyományos hite által táplált, s századok óta meg-megújuló sóvár vágy: őseink bölcsőit, az azokban visszamaradtaknak hitt feleinket, népies kifejezéssel az »ázsiai magyarokat,« feltalálni, a mi időnkben a tudományos vizsgálatok által is élesztve, több, részint nevezetessé lett, keleti és éjszaki utazásokra szolgált indító okül. Korszakunk keleti utazói között első a székely születésű *Körösi Csorna Sándor* (1787—1842), ki 1819 kiindulván honából, Perzsián, Afghaoisztánon s az Induson át nyugoti Tibethonba nyomult elé, hol kilenc évet töltött a tibet nyelv és irodalom tanulásában, melyben nem csak a magyar nép legrégebb székeire nézve, miket ekkor már (1832) a Himaláyán túl, a sinai Tatarország belsejében hitt lenni, hanem annak ősi történeteire nézve is teljes felvilágosodást reménylett. Calcuttába térvén, s ott tibet nyelvtanát és szótárát kiadván, valamint a bengali és londoni »ázsiai tár-

«easágok» folyóirataiban is becses dolgozatokat közölve a tibet nyelv, történetek és vallásról, 1842 elején második útjára, keleti Tibetbe indult, melynek fővárosában, Lasszában, a tibet tudományosság fő székén, élte célját végkép reményiette elérni. De útközben egy ottan honos gonosz láz áldozatává lett. Körösi hátrahagyott kéziratait nem bírjuk: azonban hinnünk kell hogy, húsz évi tanulmányok után is még mind ott keresve a magyar nép eredetét, hová Desguignes a mongolfajú hiongnúkat helyezte: azon nagy tévedésben járta le életét, hogy e mongol népség a húnokkal egy; melyből őt a legújabb kornak, általa nem ismert józanabb s igazán tudományos, hasonló nyelvészete sem ábrándíthatta ki, »roppant hasonlatosságot« vélvén a magyar és, nem csak a török, hanem a tibet és szanszkrit, tehát egészen különböző osztályokhoz tartozó, nyelvek közt felismerni. így Körösi bámulatos és önfeláldozó kitérése a várt siker nélkül maradt; ellenben, mit eszközül üzött vala céljára, a tibet nyelv, élet, és vallás ismeretét, az ő munkáinak köszöni a tudomány, s ezekért neve tisztelettel nevezetik a világirodalomban.

Másokat a *magyari* romok Kaukázus vidékére vontak Mellőzöm. *Rtncz József* fiumei kormányzékai tisztet, ki 1827-ben éjszakai Kaukáziát látogatta meg, s annak bércei közt a tupisi szangoknál (szerinte csongoknál) mulatva, nyelvekben a magyarok rokonát akarta felismerni; mellőzöm a hazától segélyezett *Beste Jánost* is, ki 1829—30 Krímiát, Kaukáziát, 4Örményhont és Georgiát járván meg, egyfelül Krímtől s az Elborosztól a magyarai síkokig, másfelül a Kaukázus éjszakai lejtjein, a tatár és cserkesz néptörzsek közt mindenütt a magyarok egykori uralkodása vagy megfordulta hagyományos emlékezetéről, s e törzsek magyar származása élő tudatáról regél! Ezek sem történeti és ethnographiai, sem nyelvészeti készütséggel, de jóhiszemmel is alig, bírván, és csak e századbéli előzőik, Nagylaki Jakscics Gergely és Szabó Názár meséiket szaporítván «), a kérdésre

*) Jaksics 1804-ben ment ki « magyarok eredetét nyomozni; a Kaukázusban talált út, miután ott »több mint *hit millió* ember, a mohamedánusokkal, perzsákkal, mogulokkal és más nemzetekkel keverve, magyarul beszél« (jegyezzük meg, hogy 1820-ban az öszves Kaukázia népessége négy száz ezer főre tétetett I) L. e tudósításokat a Minerva 1825. foly. 203. sk. 11. s az Athenaeum 1841.1. 350. sk. 11. Szabó Názár erdélyi főrecai barát 1805-től kezdve mint missionárius működött a török földön, s Bagdadban a megöli »nagykövettel« (sió!) beszóllt magyaról, ennek tolmácsától pedig megtudta hogy »a wogori büodalomban levő és szerteséljel szórva, de

semmit sem lendítettek. — *Gegő Eleket*, is ez irányban csak melleleg említve, mint ki Moldvára szorítá keleti útját (1836), de az ottani magyarok állapotúiról első adott biztos tudósításokat, s a *csángókat*, a később bevándorlóit huszita magyaroktól és székelyektől különböző néptőnek, hihetőleg a régi kánok maradékainak, mutatja be; e soron főleg *Jerney János* akadémikus (1800—1855) emelendő ki. Utazása célja eleink utolsó hazáját, Etelközt (Moldvát és Besszarábiát) megismerni, a végelőttinek, Lebediának, holvoltát meghatározni, 8 ennek emlékeit megvizsgálni volt. Hosszas históriai és etimológiai tanulmányokkal kikészítve, mikről számos, a magyar fajtörténetet jelesül felvilágosító dolgozatai tettek tanúságot, 1844,5-ben Moldvát, a Fekete és Azói Tengerek éjszaki vidékeit és Krímiát ' bejárván, »*Keleti Utazásáein.*, tett tapasztalásai elbeszélésébe öszves, a magyarok öszzékei s rokonságaira vonatkozó tudományos vizsgálatait bele szötte, mindent összefoglalván, mit e tárgyban bizonyost vagy hihetőt idejéig állítani lehetett. Kimutatja mikép a moldvánok nyelvében s Etelköz helyneveiben fennmaradt magyar elem az Árpád magyarai után e tartományban lakott besenyők és kánok magyarságának újabb tanúi; megállapítja Lebedia fekvését a Dneperen túl, a mai lepedikai kietlenben; s az ottani kőbábokat (sirszobrokat) a húnscytha népeknek vívja ki. E vizsgálatokat aztán »parthiai kutatásaival« kiegészítvén, a parthusoknak scytha eredetét a históriai tanúságok összevetéséből, az analóg államszerkezet, erkölcsök, viselet és nyelvnyomokból igyekszik bebizonyítani. Itészete minden egyéb téren erős; egyedül a nyelvbeli fejtegetésekben hézagos, sőt téves is, és nem ritkán etymológiai játékká fajúi, a nyelvészeti készség s így tudományos biztos elvek hiánya miatt S ha e munka nem is annyira mint »utazás,« hanem inkább az őstörténeti kérdések mély és terjedelmes vizsgálatának eredményeként bír érdemmel: ös- és fajtörténetünk téren az e kornak kétségtelenül legbecsesb nyerevénye:

Legfénysesebb sikert azonban minden, a magyar néprokonsági kérdéssel kapcsolatos célt üzö, utazók közöl *Reguiy Antal* (1819—58) eredményezett, ki a magyar-finn nyelvrokonsági kérdés megoldására

könnyen *is* szabadon élő magyaroknak számok *milliomokra* megy« (a geographueok szerint öszses Mongóliának körülbelül *egy* millió népeslége van). L. a Minervát az id. h. 206,7.11. — Jellemző voltak miatt hoztam fel e pár adatot. 8 ím 1825-ben találkozott még hazánkban író (Percsenyi Nagy László), ki ilyeket elhitt s megírt, és zzerkeiztö, ki azokat megjegyzés nélkül közölte! .

a *magas* é/azaiot járván be (1839—46), a *finn, lapp* ég *észt* földeket, azután a keleti és éjszaki Uralt lakta, hol, mint amott a nyúgoti finnek nyelveit, régiségeit, történetét, földirati viszonyait, hagyományait s öszves irodalmát tanulmányozta, úgy itt az Ural-láncolat ázsiai mellékein a *vogul* és *osztják* népek nyelvei és költészetével ismerkedett meg; majd egész a Jegestengerig nyomúlván elő, a *szirjeneket.* és *szamojédeket* is vizsgálatai körébe vonta; s végre a volgai finn népekhez szállván le, a *csuvasok, cseremiszek* és *mordvinok* közt fejezte be, senki által ily kiterjedésben nem űzött, vizsgálatait. Reguly e fárada-
mak, s annyi önmegtágadással járt útjai és műlatásai által, az orosz tudósok vallomása szerint is, Oroszország ethno- és geographiájában egy roppant terra incognita felfedezője, s több kivesző félben levő finn népségek még gyűjthető nyelv- és egyéb szellemi emlékeinek vég megmentője lett. A sors megtagadta ugyan e mélyelmű és ritka kitar-
tású férfitúót a szerencsét, hogy föld-, néprajzi, és nyelvészeti fölfede-
zéseit maga ismertesse meg, a vogul hitrege s az osztják költészet vég maradványait maga mutassa be a világnak; de adott neki két ado-
mányozott és fáradhatatlan tudósban, *Hunfalvy Pál* és *Pudenz József* -
ben, meghozott kincseinek oly hivatott feldolgozóit, kik hagyományait
immár szerencsésen meg kezdék a tudós világgal ismertetni. Ekép a
történet előtti korban sokkal délibb vidékekről felszorúlt finn népek
és nyelvek s a magyar közti rokonság most már rendületlenül áll; a
tudós világ pedig nagy részét annak, mit azokról tán valaha tudand,
Reguly bámulatos igyekvéseinek fogja köszönni.

Irodalom. Körösinek nem bírjuk eredeti úti tudósításait; egyes rövid közlé-
sek róla s töle a Tud. Gyűjt. kötetekben állanak és »Toldy Irodalmi Beszédei« tol-
dalékében. — *Rents József* naplótöredéke a Haszn. Mulats. 1829 ki II. köt. 23. ez-
— *Besse* levelei a Tud. Gyűjt. 1829 és 30-ki foly. jelentek meg, utóbb befoglalva
bővebb útleírásába: Voyage en Crimée. au Caucase, en Géorgie, en Arménie, en
Asie Mineure et á Constantinople en [1829 et 38, pour servir á l'bistoire de Hong-
rie. Paris 1838. — *Gegő:* A Moldvai Telepekről. Buda, 1838.— *Jerney:* Vizs-
gálódások a régi kún nemzet nyelvéről, 1825 (a Marczibányi-Intézet által 1834.
koszorúzva, de ki nem adva). Világosítás Ázsiában a Kaukazu begyén lakozó
Avarok és Kúnságiak nyelvének magyartalansága eránt. Szeged 1829. A Kubecai
népség, Tudtár VI. 1839. Való-e, hogy az orosz birodalom alapítói magyarok vol-
tak? Tudtár Vili. 1840. A magyarországi Besenyőkről, M. Ak. Évk. V. 1842.—
A magyarországi Tatárokról, Tudtár XI. 1842. Abulfeda tanutétele a Magyarok-
ról, ott. A Kúma-melléki Magyar városról, Tudtár XIII. 1843. A magyarországi
Izmaelitákról, mint volgai bolgárok és magyar nyelvű népflekezetéről, Tudtár XV
844. Jelentések keleti útjából, M. Akad. Ért. 1844. A Dzungar nép nem magyar

fuji. Új M. Muzcum. 1850. Jeriey János Keleti Utazása a magyarok őrhelyeinek kinyomozása végett 1844 és 45. 2 kötet Pest 1861. 4rétb — *Reguly*: Levelek, A th. 1841, I. 37. tz. 1842. I. 5. 6. 45. sz. és a *Reguly*-Albumban. Ethnographisch-geographische Karte des uördlichen Uralgebietes, SL-Petersburg 1846. A Dzungarokról, a azoknak a magyarokkal állított fajrokonságáról, M. Akad. Ért. 1850. III. sz. Tudósítás Hell Miksa históriai kéziratáról, melyek a magyar- finn kérdést- tárgyalják, Ért. 1851. III. ez. Csuvas Hagományai, feldolgozva Dr. Budenz által, az akadémia Nyelvüid. Közi. I. II. köt. *Reguly* Csuva példainondatai, ott II. Cseremisiz Tanulmányok, ott III, IV. Cseremisiz Szótár, ott IV. és ktlön: Vocabularium Ceremissicuin utriusque dialecti, Pest 1865. Mordvin Közlések: I. Mesék és Dalok; II. Nyelvtani Jegyzetek; III. Szótár, ott V. 1866. (mind ezek Rudonz által ki-dolgozva). Egy Vogul monda, Hunfalvy Páltól, Akad. Érte?. 1859. I. *Reguly* Antal Hagományai, a magy. tudom, akadémia megbízásából kiadta Hunfalvy Pál. I. kötet: A Vogul föld és nép, Pest 1864.

124. §.

Föld- is államrajz. Útleírások.

Azon némi lendület után, melyet az egytetemes földirat az előbbi években vett volt, valahára saját hazánk geographiája és statisticája is meglelte méltó képviselőjét. Vályi András becsületes és nem sikertelen igyekvései, tehát negyven év, óta, merültek ugyan fel itt-ott némely egyes föld- és helyirati becses adalékok; de földrajzunk, a már említett nagy munkákban is (102. §.), még mind csak a százados Bél és Szászky alapján, Korabinszky, Vályi és Schwartner adatai felhasználásával, a réginek és újnak meglehetősen mechanikai compilációiból állott. Az öszves anyag revisiója, sőt első kézbeli kútfőkből új beszerzése kellett, hogy a haza jelen valóságos állapotának egyenlő és lehetőleg hiteles képét vegyük. *Fényes Elek* (szül. 1807) volt az, ki a reform-mozgalmak korában, minden reform első feltételül az állapotok azon részletes és pontos tudatát ismervén fel, «mely a hazafit az elbizottságtól úgy, mint az ereje nem ismeréséből származó elcsüggedéstől megóni» és reformjaiban kalauzolni képes, hivatalos pártolás és adatnyújtás nélkül, egyedül lelkesedése által viseltetve, a hagyományos titkolódzás akadályaival küzdve, utazva és levelezve, magán ember erejével dacolni látszó fáradtsággal öszszerzé a szükséges anyagot, s abból Magyarország statistical és geographiai leírását megalkotni merte (6 köt. 1836—40). Ezt követte nyomban «Statisticája» (1842,3); majd e kilenc kötetet öszvevonó, de mind végig új adatokkal pótlott s igazított «Magyarország Leírása» (1847); s

vége óriási terv szerint concipiált nagy munkájának első kötete, mely Komárom megye egyedíratát hozta (1848), mutatványaid nagy szándékának, mely szerint ő az öszves magyar birodalom mindenegyves részeit ily monographiákban volt hozandó, ha a forradalom ezt is, mint annyi más irodalmi nagyobb vállalatot, meg nem akasztja. E munkák által Fényes Elek tulajdonképi megteremtője lett Magyarország földíratának, államrajzával pedig, classicus elődének, Schwartnernek, méltó utóda. — Dicséretesen léptek e férfiú nyomaiba *Bárándy Jaws*, statistical tábláival, *l'állgs Antal* Nemzeti Encyclopaediájával, és *Palugyay Imre* (a 122-dik §-ban említett) »Megyerendszer« című munkájával, melynek IIT.és IV. kötete különösen a megyestatisticát adja, részben hivatalos adatok alapján; míg *Kőváry Lásdó* Erdély államrajzában működött, sok új és használható anyagot hozva, bár óvatosságra intő könnyedséggel. A föld- és államrajzi külön-szerű munkák közölt teljességre és szerkezetre nézve *Haaa Mihály* egyedíratára Baranya vármegyéről kiemelendő, míg *Hodor Károlyt* Dohoka megyéről legalább adatbőség és hűségéről érdemel említést. Végre az *egyetemen föld-s államrajz* terén úgy, mint *ntérképirodalomban*, jól használható, bár eredetiséget nem igény lő, munkákat *Vállas, Ramóczy, Schedius, Fényes* stb; *Nagy Károly* pedig egy önállóan dolgozott földtekét, adtak.

Valamint a haza állapotai felderítésével foglalkodó munkák, ez átalakulási korban, gyakorlati magas, mert politikai, jelentőséggel is, bírtak; úgy az *útleirási irodalom*, mely sajátkép most támadt, az által volt nagy befolyással szinte a reformmozgalmakra, hogy a magyar olvasó népismei és politikai láthatárának addig nem bírt kiterjedést adott. Az utazási kedv és érzék t i., melyet az 1830-ki európai események által költött egyetemes érdekeltség gerjesztett és táplált, a mind könnyebbé váló utazási módok pedig elomozdítának, mind több mívelt magyart vontak ez időben a középrendűek sorából is a külföldre; s főleg általok teremtetett meg ez irodalmi ág. így, némely külön szaki utazásokat mellőzve, *Teisedik Ferenc* Franciaország déli részeit, *Ludvlgh Sámuel* Görögországot, *llrabovszky Dávid* Német-hont s a Balti Tengert, *Szöllösi Ferenc* a keletet, *Kovách László* Ausztriát és Bajorhont, *Wesselényi Pulyxéni* Olaszországot és Schweizot, *Császár Ferenc* felső Olaszhont, *Haraszthy Ágoston* Éjszak-Aincrikát s a nyugoti indiánokat, *Gór öve István, Tóth Lőrinc, Irinyi József Méhes Sámuel* közép Európa legtöbb tartományait stb, észlelve, elmélkedve, bírálva ismei-tették meg minden irányban; főleg mégis a

népjellemre, intézvények s politikai viszonyokra tekintve tömegét terjesztették az életre ható ismereteknek; de senki nem mélyebb befolyással a köz gondolkodásra, mint *Böl'öni Farkas Sándor*, éjszakamerikai (1834), és *Szemere Bertalan* középeurópai utaik leírásaival (1840). *Böl'öni* Utazása a természet és társadalom nagy jeleneteit egyszerű vonásokban meleg színezettel festi, visszasugározva egy lelkesedett kebel tükréről, melynek az emberi és polgári szabadság és baladás, kedélyügyévé lett Kerek szép mű, áthatva egy uralkodó eszmétől, mely az eszményi felfogás dacára, sőt általa, hődtólág érvényesíti magát. Valódi kiegészítője volt ennek *Szemere*, amennyiben ugyanazon eszmeiránynak, Európában, egészen más állami formák közt, mutatja fejleményeit. Egy tanult publicista kalauzló karjain ismerkedünk meg itt az új kor állam- s jogintézményeivel s intézeteivel, ki a fejlettebb külföld haladásaiban egyszersmind hátramaradásunkat éreztetvén, az előmenetel vágyát ébreszti, és annak útjait egyengeti. Míg *Szemere* Utazása ekép,irányánál fogva, korirat lett; fejtegetései általános érvényével s gondos mlvelt előadásával a jelesb prózaművek közt foglalt helyet: mindkét munka pedig egyszersmind politikai haladásunk egy-egy hathatós tényezőjévé vált

— (*Böl'öni Farkas* életét és egy *mutatványt* láss az *irod. Olv.* 304. ez. alatt *Szemere Bertalanét* n. o. 305. az. alatt.)

Irodalom Fényét: Magyarországnak a a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja, statistical és geographiai tekintetben. 6 kát. Pest 1836—40 (újra 1841 sk); A Magyar Birodalom népessége 1840-ben (Tudtár XI. k. 1842); Magyarország Statisticája, 3 k. Pest 1848; A M. Birodalom statisVcai, geographiai z történeti tekintetben, I. köt. Kódtárom vármegye. Peat 1848. Forradalom után még ezek: Magyarország Oeogr. Szótára, 4 k. Peat 1851; Magyarország 1859-bon statistical birtokviszony! és geograflái szempontból. I. (nyolc megye), Pest 1859.

— *Bárdndy*: Magyarország statistical összes átnézete, 10 tábl. Bécs 1842. és Cikkek a Századunkban. — *Vállat*: Nemzeti Encyclopaedia, vagy Magyarország és Erdélynek állam , földrajzi és történeti nevezetességei, szótárainkban, Pest 1848 (»Inánd« cikknél szakad meg, a forradalom közbejötté miatt). — *Palugay*: Megyerendszer hajdan és most, különösen III. IV.: Megye-Statistica. Pest 1847,8. — *Köväry*: Székelyhouról, Kolosv. 1842; Erdélyország Statisticája, I. Kol. 1817. — *Hant*: Baranya, földirati, statistical és történeti tekintetben, Pécs 1845. — *Hodor*: Doboka vármegye természeti és polgári eméretése, Kolosv. 1837. — Oalletti Egyetemi Világismorote, Magyarországhoz alkalmazva Vállas Antal által, Pest 1844. — *Ramóczy Valérián*: Álladalomtan (azaz -rajz) 3 köt. Pozs. 1817.—&c/ediut Lajot ét Blatchnek: Magyarország földabrosza, 9 lapon, Pest 1833,6. Újra 1847. — *Karact Ferenc*: Európa magyar Atlása, Pest 1834,7 (21 tábla).— *Fényét*: Közönséges kési és oskolai Átláss. Pest 1848. — *Vállat*: Új kézi és

iskolai Atlász, földirati és statist. jegyzetekkel. Pest 1846 fűj» 1866). — *Fagy Károly*. Első magyar Földteke, a legújabb kútfők után (átmérője 316'5 millimetre.) Bice 1840.

Teuedik F.; Utazása Franciaország dili részeiben, Pest 1831. — *Farkat S.*: Utazás Északimén kában. Kol. 1834 (újra 1836/ — *Ludvigh*: Theon Utazása Görögországban, Pozs. 1836. — *Brabomky*: Utazási Rajzok. 2 köt. Kassa 1837 — *StJUöti*: Napkeleti Képek, Kol. 1838. — *Kováét Láttló*: Utazás a felsőaustriai uradalom, Salzburg, Tyrol és Bajorhonban, Debr. 1810. — *Snemere B.*: Utazás Külföldön (Német, Franciaorsz., Britannia s ír)and, Németalföld, Belgium, Rajna-vidék, Helvétia), 2 köt. Budapest 1840 (újra 1845). — *B. Wettelinyi Pol. Pagel Jánóté*: Olarzhoni és Schweixi Utazás, 2 k. Kol. 1842. — *Cdtiár*: Utazás Olaszországban, 2 k. Budapest 1844.— *Mokctai Haranthy Agoton*: Utazás Éjszak-Amerikában, 2 köt. Pest 1844.— *Gorove*: Nyúgot, utazás külföldön. 2 k. Pest 1844.— *Ürmötg Sándor*: Az elbújosott magyarok Oláhországban, utazása után írta. Kol. 1844. — *Tóth Lőrinc*: Úti Tárca. 6 k. (Déli Németföld, Rajna, Schweiz, Németalföld, Belgium, Brittföld, Páris), Pest 1844,6 — *Zrinyi*: Német-, Francia-ás Angolországi Úti Jegyzetek, 2 k. Hála 1846. — *Mehet*: Úti Jegyzetek. Kok 1847. — *Fogéi litván*: Utazása Keleten, Pest 1847. stb.

125. §.

Természettudományi mozgalmak.

Midőn az akadémia megalakult, a magyarul író tudósok körében a szorosan vett természetvizsgáló erők hiányoztak, s így annak természettudományi osztálya orvosokkal töltetett be. *Frivaldszky Imre* nemz, múzeumi ör volt első, ki önállón lépett abban fel egy általa eszközölt *Balkányi Utazót* eredményeivel (1835—40), számos új állat- és növényfajt mutatva be a világnak, melyek által neve a hazán kívül is ösmeretessé lett. Csak ez időszak második felőlíen ébredt fel a tennézetvizsgálói szellem nagyobb kiterjedésben s a magyar nyelvet vallva közegéül, miután két egyetemi tanár buzgó mozgatajai egyesületi tért teremtettek e szaknak S valóban, a magyar természetbúvárlat 1841 május 29-kén üllötte szüetése napját, midőn *Bene Ferenc* orvoskari igazgató, dacára a kévéssé biztató előzményeknek, de reményt vetve a termékeny eszme hódító erejébe s e nemzet élénk fogékonyságába, az Okén által Németországban tizennyolc évvel elébb létesített terv szerint, a magyar orvosokat és természetvizsgálókat először gyűjtötte össze Pestre, az egyetem nagy teremébe, s létet adott azon *vándor gyűléseknek*, melyek egész a forradalomig, minden évben, más és más hazai városban, tartattak. Az egyeseknek ezek

által felköltött ambíciója: a hazának mindenünnen összeseregülő természetbarátja! előtt felmutatott valami új által köz figyelmet érdemelni ki; a városok nemes versenye, kebelükbe fogadhatni a tudománykedvelő hazafiakat, s talentomaik működésével, vidékük természeti kincseivel a hon méltatását kivívni, az addig kevés érdekeltséget gerjesztett természettudományok iránt élénk részvételt költött, s ez új iránynak egyszersmind számos munkás elmét nyert meg. Mint az ügy apostolai úgy járták be ez eszme vivői a hon különféle részeit Pest, Besztercebánya, Temesvár, Kolosvár, Pécs, Kassa-Eperjes' és Sopron lettek egymás után e szellemi hadjáratoknak színhelyei, új meg új társakat hódoltatva s munkáltatva mindenütt. Számos vizsgálat, egydirat, korszerű indítvány, megpendített eszme köszönő létejét s elterjedését c vándor gyülekezeteknek, s kiadványaik által irodalmunknak egy új ága lön megteremtve. A másik intézet, mely viszont állandó tevékenységével nevelt és ápolt ez iránynak mind újabb és szorgalmas munkásokat, a Pesten, Bene gyülekezete alkalmával, *Húgát Pál* által alapított *Kir. Magyar Természet tv do mányi Támlát* volt E két egyesületben léptek fel azon jeles természetvizsgálók, kik már e kornak díszéivé lettek: *Jedlik Anyos* a természettanban, *Nendtvich Károly*, *Szabó József* a vegy- és földtanban, *Kulinyi Ferenc* a föld- és kövület-, *Domer József*, *Uazslinszky Frigyes* a növény-, *Petényi Salamon* az állattanban; kikhez lelkesen csatlakoztak a régiebbek közül *Sadler József* egyetemi fűvészettanár *Láng Adolf* gyógyszerész, *Frivaldszky Imre* akadémikus; s itt nevelkedtek azon újabb erők, mik e tudománykört jelenleg oly buzgón és díszesen képviselik.

De méltatást érdemelnek a rendszeres munkák, tan- és kézikönyvek szerzői is, kik szakavatottan nyúltak tárgyaikhoz, s a műnyelvet is segítették tovább fejteni. Közölök kiténtek *Tarczy Lajos* pápai tanár, Természettanával (1838), *Berd-t Aron* kolosvári tanár, Légtüneinénytanával (1847); *Nendtvich Károly* akad. t. Müteni Vegytanával (1844); *Soltész János* pataki tanár, több rendbeli természetrajzi tankönyveivel (1839—48); *Brossai Sámuel* kolosvári tanár Lindley után dolgozott Növénytanával (1836); *Hanák János* kegyesrendi, és *Reisinger János* egyetemi tanárok Állattanaikkal (1846), melyeket Cuvier Állattanának első kötete *Vajda Pétertől*, Jardine Vilmosé *Pólya Józseftől* előztek meg (1841,2), Milne-Edwardsé pedig követt (1846) *Nagy Péter* által. Hálás emlékezetre méltók *Toqnio*

Lajos egyetemi tanár törekvései is Magyarország ásványvizei kikutatása és érvényesítése körül (1843 óta); valamint Pólya műszotani kísérletei (1836 óta); továbbá *Sadlernék.* a hazai növénytanra, Petényinek a madártanra, *Hanáknak* az öszves m. állattanra vonatkozó történeti dolgozataik.

Az alkalmazott természettudományok közül az *orvosiak* nem csekély lendületet vettek, először ugyan a *Bugát* és *Schedd* által megindított első magyar orvosi folyóirat által (*Orvon Tár*, 1831—3); majd az 1837-ben megalakult »Budapesti kir. Orvosegyesület« által, mely a tudományos eszmecserének, a gyakorlat eredményei közlésének, a hathatósan fejlődő physiologiai gyógytudomány haladásai behonosulásának tért nyitott: mely új élet a *Bugát* és *Flór Ferenc* által ismét feltámasztott Orvosi Tárnak (1838—48) s a *Schöpf Ágostl.* Orvosi és Természettudományi Évkönyveinek is (1842—5) életet adott Voltak, s folyton szaporodtak, irodalmilag is kiképzett jeles orvosaink, a nyelv lépést tartott a tudományos fejlődéssel, egy nem csekély közönség, különösen a vidéki sebészeké, alapmunkák után sóvárgott: mindazonáltal, mire oly égető szükség volt, nagyobb rendszeres munkák, nem keletkeztek: hiányzott a lelkeség ezen, aránylag kevésse jutáim zó, térre lépni. *Balassa János* egyetemi tanárnak méltán nagy reményt költött »Gyakorlati Sebészete« is már az első füzetnél megállapodott (1844).

A *gazdászatanban* is új élet s a kor haladásaira ügyelő szellem terjedezett, előmozdítva több folyóirat s a Gazdasági Egyesület s annak 'fiókjai által, melyeknek viszont a nagy jelességű Gazdasági Tudósítások, Magyar Gazda, s az időszak végén megindult Gazdasági Lapok szolgáltak közegül: de e téren is nevezetesb rendszeres munkákban még az elébbi időszakhoz képest sem tartott lépést az irodalom. *Balásházy János*, *Török János*, *Galgóczy Károly*, *Schirkhuber Móric*, *Tóthfalusi Miklós* stb kézikönyveik, s néhány jelesb egyed-iró (*Schams*, *Szontagh*, *Török János*) nem elégíthették ki az országos szükségét — Az *ipar és műtan* terén még kevesbbé volt kielégítő az, mit néhány ennek szánt folyóirat nyújthatott: itt is hiányoztak' az alapvető, desőt a népszerű, munkák is, s ily állapotban érte, értelmiségi tekintetben az anyagi érdekek terén hazánkat a végzettjeljes fordulat.

Irodalom: Torinésnottudományi dolgozatok η M. Tudós TAreastig Évkönyveiben II—VIH. k. 1835—47 és 60; M. Orvosok é.-i Terniósrtovitsgálók. . . Munkáin

taiban 1841—7.1—IV. Pest 1841—4. V. Kolosv. 1846. VI. Pécs 1846. VII. Vili. P. 1847,68.; A Kir. Természettudományi Társulat Évkönyveiben 1841—50, 2 köt. 1846.50.; a Természetbarátság Berde Áron és Takács Ján. Kol. 1846—8. .

Tarczy: Természetan az alkalmazott mathessissel együtt, 2 k. Pápa 1838"; teljesen átdolgozva Pápa 1843,4.— (mások: *Schirckhuber* 1844. *Fuchs* [3ibjTatay 1846 és 48 stb.) — *Berde*: Lógtüneménytan, s a két magyar hon égalj-viszonyai s ezek befolyása a növényekre és állatokra, Kol. 1847. — *Nendtoich*: Az életmüden műipari Vegytannak alapismeretei, Pest 1844. (mások: *Manna* 1842. *Károlyi Sámuel* Sadebeck nt. 1843. *Szennert*: 1847), — *Soltész János*: A Természet bárom országának általános megtekintése, Patak 1839. átdolg.: Általános Természetrajz Pat. 1848; Gazdálkodási Természetbistória, Pat. 1840. Természetrajz a felsőbb gym. számára Scbinz rendszerén, Pat. 1841. Ugyanaz az alsóbb gyein. Pat. 1842. (másoké: *Raff-i Vajdától*: 1835 és 1844, Stancsicstól 1846); *Stancsics* 1842; *Peregriny* 1842 s többször; *Hanák* 1845 és 1846; *Solletz Dániel* 1847 és *Peregriny*: nagyobb Természettörténete ábrákkal 1847). — *Csécsi Imre* Földünk, s néhány nevezetesb ásvány rövid természetrajza, Debr. 1842.— *Mihálka Antal*: A Jegec-isme elemei Rose ut. Pest 1843. — *Brossai*: A Fiivészet elveinek vázolatái Lindley nyomain, Kol. 1836 (újra 1846). — *Vajda* Növénytud. 1836. — *Hanák*; Természetrajz, I. Állatorsz. P. 1846,8. — *Reisinger*: Állattan, a gerincesekről, 2 k. Buda 1846. — *Vajda*: Az Állatország b. Cuvier ut. I. (bevezetés, emlősök, madarak!, Buda 1841.— *Pólya*: Az Allatország természet-történeti képterme Jardine és Treitschke utáu, I. Pest 1841,2. — *Nagy Péter*: . Milne-Edwards Állattana, ábrákkal, 2 k. Kol. 1846. — *Tognio*: Néhány szó Magyarország Ásványvizeiről, Pest 1843 (és számos elszórt egyedirat). — *Pólya*: Természettörténeti Műszótan és Létszerirat (Tndtár I. folyam. X. köt. 1836). — *Hanák*: Az Állattan története és irodalma Magyarországon, P. 1849. *Petényi* elszórt Írásából, összeszedve Kubinyi Ferenc által, eddig egy füzet jelent meg Pest 1864. .

Orvosi Tár, haviirat, Buda 1831—3. 12 k.; 1838—48, 20 k. — Orvosi és Term. Évkönyvek, haviirat, 1842—6. 10 köt. Pest. — *Schöff*: Izomtanítvány képekben. Belrésztan képekben, magyarázatokkal. Pest, (1841). — *Schöpf*: Orvosi Rendszerek, gyógymódok, s némely rokon tárgyakról, Pest 1836. A Mellbetegségek biztosabb megismerése és gyógyítása, a hangtömesz, kopogtató és boucvizsgálat használatával, P. 1842. A Gyermekegyógyászat tankönyve, I. r. P. 1847. — *Balassa*: Gyakorlati Sebészet, kiadja Kovács Sebestyén Endre, I. f. P. -1844. — *Rictey Imre*: A Sebészi Miitan alapvonaljai, Buda 1838. — *Vajnocz János*: Fabíni tanítmánya a Szembetegségekről, Buda 1837.— *LánczFerd*; Szemmütétek, Bécs 1844.— *Hantik Cásj/dr*: Bábaság, Pest 18.33.— *Eltér József*: Törvényszéki Orvostau, P. 1832. — *Frommhold Károly* Törv. Orvostan szabályai, P. 1842. — *Iff. Bene Ferenc*: Törv. Orvostudomány Henke ut. P. 1843. — *Krenmüller* (Tormay) *Károly*: Rövid utasítás Törvényszéki Orvosoknak, Szegszárd 1844. — *Tojtpercer Tamás*: A magyarországi Pokolvar, Buda 1837. — *Bittner (Kéry) Imre*: Á Bánság Poslázai, P. 1837. — *Török József*: A két magyar haza első rangú Gyógyvizei, P. 1848 (átdolg. Debr. 1859; e 3 munka megkoszorúzza). — *Höbling Miksa*: Baranya orvosi helyirata, Pécs 1846. .

Mezei Gazdák Barátja, szerk. *Angyalffy*: Pest 1881. — Magyar Gazda, P. 1832. — Kémlő a gazdaság, ipar és kereskedésben, szerk. *Bállá K.* Pest 1836. — Ismertető a honi s k(l) gazdaságban és kereskedésben, szerk. *Borsot Márton*, Buda 1836,8. — Magyarország bortermesztését tárgyszó folyóirat, szerk. *Schamt Ferenc*, Pest, 1886. — Gazdasági Tudósítások, szerk. *Kaukovici Károly*, P. 1887—41 ez utóbbi évben mellette: Rohonci Közlések, szerk. *Vállai*. — M. Gazda, szerk. *Kacskovics és Török János*, Pest 1841—48.

Baláháxy: A Háztartás és mezei Gazdaság tudománya, 2 k. Debr. 1838 (megkoszorúzva). — *Török János*: Okszerű Kalauz, I. Földművelés. P. 1842.— (*hdgity*: Népszerű gazdaság) Földművelés, P. 1845. — *Schirkhuber*: Mezei és Házi Gazdaságtan, P. 1847. — *Tóth fal úti* : A Magyar Gazda mint Kertész, P. 1847.— *Sekami*: Szőlőművelés, 2 f. Buda 1836,7. — *Stontagh*: A szenvedelmé» Dinnyét Miskolc 1848 (újra P. 1854); Útmutatás az okszerű Dohánytermesztésre, jutáim, pályamunka, Buda 1846. — *Török János* : a legfontosabb rétfüvek és takarmánynövények rövid ismertetése, Buda 1840. Alcsúth gazdasági tekintetben, Buda 1844

Ismertető az öszmő-ézet és polgári szorgalomban, szerk. *Borát Márton* 1838—40, Buda.— Hetilap, szerk. *Joo János*, Eger 1888. — Mercúr, Pest 1843—5. — Hetilap (kiadva az Ipáregyestilet álul) Pest 1846—8.

126. §.

Mathematikai és hadi tudományok.

Míg a nyelvnek a közoktatás terén terjedésével a matematika tankönyvek, többnyire jól, részint jelesfii dolgozva, szaporodtak (*Méhes György*, *Méhes Sámuel*, *Bolyai Farkas*, *Nagy Károly*, *Vállas*, *Tatai*, *Tarczy*, *De la Caste*, *Taubner* stb.); a felsőbb analysis is, különösen az akadémia kebelében virágzásnak indult. *Györy Sándor*, (sz. 1795) volt első, ki egész kiterjedésében kezdte azt kidolgozni (1836—40); s e téren működtek akadémiai társai *Bitnicz Lajos* szombathelyi kanonok, *Vállat Antal*, *Taubner Károly*, *Arenstein József*, *Kerekes Ferenc* is. . .

Az alkalmazott mathem. tudományok közül az erömütan (*Molnár Ferenc*), a polgári építészetten, a közmunkáknak a napi kérdések közzé léptével az út-, híd- és vízépítésiét (*Nyiry*, *Györy*, *Beszédet*, *Vásárhelyi*, *Petzelt József* sm). továbbá az égtan is (*Nagy Károly*, *Vállas*) műveltetui kezdett, sőt a hadépítészet is megpendítettett (*Sztrókay Elek*). A hadtudományok köréből ezen kívül csak a hadi földirat s a hadi történet lelt egy-egy képviselőt; amaz *Korponay Jánosban*, ez *Kiss Károlyban*, ki a hadi műnyelv kiképzésére is nagy befolyással volt. Minden egyebet az utóbbi téren az 1848. év idézett

elő, mik egyébiránt főleg csak a különféle nemzetőri és katonai szolgálatokra vonatkozó oktatási szabályzatokból állottak (*Gál Sándor, Rajcsányi Imre, Péterfi Károly, Mészáros Lázár* stb.)

Irodalom. Méhes Gy.: Arithmotika az alsóbb oskolák számára. Kol. 1836. — *Méhes Sámuel*: Közönséges Arith. az alsóbb osk számára, Kol. 1833. — *Bolyai*: Az Aritbm., Geometria és Physika eleje I. MVás. 1834.— *Nagy Károly*: Aritlim. számítás különös jelekkel, Bécs 1835. Kiérni Algebra, számolás közönséges jelekkel, Bécs 1837. A kis Számító, Bécs 1837. A kis Geometra, Bécs 1838. Babbage Logarithms! (a term. számok 1 —108,000), London 1834. — *Vállat*: Egyetemes Számtudomány, P. 1838. Számvetés elemei, 1846, újra 1850. — *Tatai András*: Elemi Mértan: 1. Számtan, 2. Térta, b. Háromszög és kúpszelettan, Kecsk. és P. 1844. A természetes számok Logarithmusai 1 —1000. öt tizedes jegyekkel Lalande ut. Kecsk. 1842. — *Tarety*: Tiszta Mértan elemei, Pápa 1841. — *De la Catte Benj.*: Elemi Mennyiségta. 2 k. Pozs. 1842. — *Taubner*: Tiszta Mennyiségta, 2 k. P. 1841. (újra 1843).

Györy: A Felsőbb Analysis elemei, 1. 2. Buda 1836,40. — *Vállas*: Felsőbb Egyenletek egy ismeretlennel, Buda 1842—8. — *Taubner*: Az első és másod rendű görbék ös-rendesekro átvitele, P. 1844. (nkad. pályairat). *Arenstein*: A képzetes mennyiségek tulajdonságai, P. 1847. (akad. pály.) — *Kereket*: Szorszámtan, s egy szersmind előkészület a fellengős Mértanra, Debr. 1845. A felsőbb Mértan valódi alapelvei, kiadta Csányi Dániel, Debr. 1862. A fellengős Mathesis igaz elveinek elemi kifejtése. Debr. 1861.

Gáty: Gyakorlati Földmérés tükrökkel, becsleges földosztály és a távmércső Pápa 1845. — *Molnár Ferenc*: Rövid Erőműtan, Pat. 1842. — *Györy*: A Budapest közt építendő állóhidról, P. 1832. — Budapestnek árvíz ellen megóvásáról, gr. Andrásy György jutalmaira érkezett pályairatok, G.ity Istv. és Györy S. értekezéseikkel együtt, P. 1846. *Beszédet József*: A magyarországi hydrotechnikából, P. 1831. Kolosvártól Grécig hajózható országos nagy csatorna, Pest 1839 (s számos dolgozat a Tudom. Gyűjt-bcn 1830—6, a Jelenkor, Századunk, stb folyóiratban). *Petselt* Előadásai a gyakorlati Mértanból, Pest 1847; Előadásai az: Útépítésicéből, Pest 1847 (könyvomatok). *Tarezy*: Népszerű Égrajz, Pápa 1838. — *Nagy K.* Astronomiai Napló (nz akad. Névkönyvokban) 1838—43. Első magyar Égitoko, készítő Dien Károly, Pária 1840 (a csillagok helyei 1840-nek felelnek meg , átmérője 316,5 millimetre). Éhez n a Nagy földtekéjéhez (124. §.) tartozik: *Vállat*: Az Égi és Földtekék használata; előre bocsátatik a világegyetem és a föld ismerete, Bécs 1840. — *Sztrókay*: Az Erődítés tudománya, Buda 1848. — *Korpmay János*: Hadi Földdirás, I. II. k. (elmélet; Európa általában; Orosz állad., Krakó; Török, Görögorsz., Jóniai köztár.), Pest és Kecsk. 1845,8. — *Kiss K.*: Hadi Műszótár, Pest 1843.— Legbocseb dolgozataik e korboli matematikusainknak az akadémia orgánumaiban vannak elszórva. .

127. §.

A nyelvészet felvirágzása; annak élén az akadémia.

Azon nyers empirismusból és ziláltságból, melybe az előbbi időszakban Verseggy felülkerekedése sülyesztette volt nyelvészetünket, s mely minden nyelvtudományt sajátkép megszüntetett, azt végre is az akadémia emelte ki. Ugyanis, nem minden küzdés nélkül a Verseggy követőivel s a nyelvtani indifferentismussal, sikerült a nyelvtudományi osztály többségének a *Íévai rendszerét* elfogadtatni az akadémiával. »*A M. Helyesírás és Sióragasztás főbb szabályait* címe azon igénytelen munkálatnak, mely a rendszer belső erejénél, de kétség kívül az azt elismerő testület tekintélye támogatásánál fogva is nem csak törvényül fogadtatott el az öszves irodalom által, hanem nyelvtudományunk sorsát is határozottan eldöntötte, s melyet 1843-ben »*A M. Szókötés főbb szabályai,*« s viszont három évvel utóbb »*A M. Nyelv Kendszeret*« követtek. Mindhárom munka a nyelvtani lehető hibátlanságra vezérlő kalauz rangjánál magasabbat még nem vett igénybe. T. i. általok a kétes pontok eligazitva; számos új, vagy szabatosban idomított szabály adva az alaktanban, még több a mondattanban; s ím ezeknek s az ismét érvényre juttatott Révai nyomán majd minden év hozott több s több gyakorlati nyelvtant, különféle nyelveken, melyek közül egypár a módszer {*Tópler, Bloch, Czuczor*}, némelyek önálló termékeny nézetek által is {*Vörösmarty, Bloch, Bitnicz, Vajda, Machik*} kitűntek. A nyelvtörvények s azok okainak kimagyarázása amaz akadémiai, mint gyakorlati célú, nyelvkönyvek körén kívül estek: éreztetett, hogy ebbe terjedelmes nyelvtörténeti s nyelvhasznosítási tanulmányok, s a szókincs teljes átvizsgálása s megelőző feldolgozása nélkül nem bocsátkozhatni. E végre tehát már 1834-ben elrendelte az akadémia *a régi magyar nyelvemlékek* kiadását, az irodaloméit a XVI. század elejéig a közéleti emlékekkorát annak végéig terjesztvén ki, mint amelyek az irodalmi mozgalmak által még érintetlen, régibb, s a különféle nyelvjárásokat előtűntető, nyelvet őrizték meg. Ez utóbbiak, s egyszersmind külső-nyelvtörténeti adatok gyűjtése volt az öszves ügyyei megbízott *Döbrentei Gábor* évenkénti levéltári utazásainak célja; s a nagy becsű kútfogyűjtemény 1838-ban megindulván, tíz év alatt az ó és középkor legnevezeteseb emlékeit és több száz közéleti nyelvdarabokat hozott, miknek megjeleni-

sével kezdődik voltaképp az újabb nyelvvizsgálat. *Nyelvhasonlító* kísérletek az akadémia kebelében csak ez időszak második felében, s még igen vékonyan s műkedvelői módon merültek fel; de, ami lényeges, a figyelem ekkor is már az altaji nyelvek felé fordulván, az előadások a finn (Bugát, Toldy), a szírián (Ballagi) s a török (Toldy) rokonsággal foglalkodtak, az úgynevezett » keleti«. azaz sémi nyelvrokonságróli hagyományos elfogultság, melyből Révai sem bírt vala kibontakozni, le volt győzve; az érdemleges és döntő munkásság azonban e téren más férfiaknak, s más, t. i. a jelen, kornak maradt fenntartva. Munkába vététt végre a *nagy szótár* is, melyben nem csak minden szótári, hanem minden nyelvtani szó (képző, rag), sőt nyelv-elem is ' szóhangok, tiszta gyökök) tárgyalandó volt; s megbízott kidolgozói, *Czuczor és Fagarast*, gyakran előterjesztett cikkei felett folyván a tanakodások, a kezdetben csak értelmező szótárba a szóelemzés, sőt a nyelvhasonlítás is felvétetett: megjelenése azonban, a munka nagy kiterjedése miatt, szinte későbbre haladt. E kor tehát a készülődés és tanulmányozás alapvető kora volt.

• Ennyi történt szorosán az akadémia által, s annak kebelében. De a kivüle keletkezett mozgalmat is részint ennek jutalomkérdései, részint' közvetve, a munkáiban vitatott eszmék idézték elé. Az elsőbbek egymás után a ragok és képzők, a tiszta gyökök, a helynevek, a szókötés, az ékes szókötés, a nyelv belső története, végre a nyelvrokonságok kérdéseit tüzték ki figyelem tárgyaúl; s a kívánt hatás inkább is a nyelvészeti mozgalom felköltésében és irányzásában mutatkozott, mint a kérdések teljesen még most ki nem elégíthető megfejtésében s mindazáltal a *Szilágyi István* szókötési és nyelvtörténeti, *Fábián István* szókötési, *Szvorényi József* ékes-szókötési, és *Repicky János* nyelvhasonlítási munkáik tárgyaikra sok és új világot is öntöttek, *Nagy János* pályamunkáiban pedig, a ragok, képzők és tiszta gyökök tárgyalásában, nem kevés használatos adat és termékeny eszme találtott. Ezek mellett az akadémián kívül is, de kivétel nélkül annak mozzgatásai és tanaival kapcsolatban, léptek fel férfiak, kik nyelvésztünk történetében minde'n időben tisztelettel fognak neveztetni. Első ezek közül az erős és mély gondolkodó, *Kerekes Ferenc* debreceni tanár (178?—1850), ki testes 'Értekezése és Kitéréseiben« (1835) az akadémia által mozzgatott kettős betűk egyszerűsítésétől terjedelmes hopnologiai vizsgálatokra vészén alkalmat a mássalhangzók s azok szerves változásai —, továbbá a nyelvek eredete körül; s munkáját

számos szövelemzésekkel szövi át, melyek gyakran meglepőleg új és mély tekintetet vetnek a dolgok lényegébe: de nem ismerve a nyelvészet világ-állását, nem ritkán etymologiai játékokba téved.— Utána enyedi tanár *Szász Károly* (1798 f 1853) «Magyar Nyelvtudománya» két kötetének (1839) elsejét szinte a hangtannak szánván, bőven fejtegeti a szóhangok természetét, míg a másodikban viszont a beszédrészek meghatározását, az önálló gondolkodó fej: szigorával, a óon-datból hozva le, becses művet ad az általános nyelvtudományra nézve; a magyar nyelv saját törvényességére azonban, a történeti alap bía s az erdélyi nyelvsvizsgálásban elfogultsága miatt, kevés világosságot vet. Megelőzte ezeket felléptével, s majd meghaladta gerjesztő hatásával, a még most is erősebb működő *Fogarasi János* (szül. 1801). Első munkája ugyan, »*A Magyar Nyelv Metaphysikája*« (1834), a hangok és fogai« mák közt eredeti és szükséges összeköttetést állítván, téves és meddő elvet oltott a magyar szóvizsgálatba, mely bár a tudomány rajta túl van, és Kerekes alapos cáfolata dacára, mind e napig kísértget nyelvészetünkben: mindazáltal szerzőjét magát nem gátolta valárdabb térre lépni; s bár némi ideológiai elfogultságtól teljesen meg nem tudott menekedni soha, épen ő lett az. ki bíráló revisió alá vevén összes nyelvészetünket úgy, mint magának a nyelvnek számos történeti, nyelvjárási és irodalmi jelenéseit: nálánál Révai óta senki többet nem észlelt, s több tényt szabályra nem vitt vissza (*A Magyar Nyelv Szellemé*, 1843). E felett ő volt első, ki a hangsúlyt nyelvünkben felismerte, ki ősi verstanunk törvényességét sejtette, és kinek a magyar szórend titkának felfedezését szókötéstanunk köszöni (az úgy nevezett «Fogarasi törvényét»). .

Irodalom. Akadémia: M. Helyesírás és Szóragasztás főbb szabályai, Pest 1838; átdolg. Buda 1834 .(10-d. kiadás P. 1853). A M. Szókötés főbb szabályai, Buda 1843 (3. kiad. 1852). A M. Nyelv R-ndszer, Buda 1846 (2. kiad. 1847). Régi Magyar Nyelvm emlékek: I. k. (a Halotti Beszéd s a Révai-cód.) Buda 1838; II. k. (Czech-cód. és vegyes iratok 1342-1599, 272 db) 1810; III. k. (Jászay-cód. és vegyesek 1540— 1608, 114 db) 1842; IV. k. 1. oszt. (Guary-cód.) 1846. — Nyelvtudományi Pályamunkák, I. k.: A in. nyelvbéli Ragasztékok és Széképzők, Csaté Pál és Nagy János. 1839. III. k.: M. Szókötés, Szilágyi Istvánért Fábíán István Pest 1840. IV. k.: M. Ékes Szókötés, Szvorényi József, Buda 1846.—*Kereker*: Értekezés a kettősbetűjti hangokról és azoknak jegyeiről a in. nyelvben, sok nevezetes szószárinasztási észrevételekkel egybeszöve, Debr. 1836. — *Státz K.*: M. Nyelvtudomány, in. tanítók s tanulók számára, 2 k. Enyed 1839. — *Kogarati*: A M. Nyelv Metaphysi.

kájs, Pest 1834. Εύρηκα f (Athén. 1838. I. 13,16, 19,29. sz). A Magyar Nyelv Szel-
leme, I. Műveit M. Nyelvűn elemi része, Pest 1843. —

128. §.

Szépirodalom.

A ezótárirodalom is végre hatliatosb fejlődésnek indült. Amit a tudományos, az irodalmi, a társas és gyakorlati élet nyelve újat teremtett, amit a nagyobb mértékben felébredt figyelem a népnyelv és nyelvjárásokban észlelt, gondosan egybe gyűjtetett, s a megelőzőtt kor szűkmellű tartózkodása nélkül a szókönyvekbe utat lelt. Vezérkép itt is az akadémia ment elül. Maga a közönség vétetett igénybe a tájszók —, az akadémia tagjai a régibb és újabb tudományos munkákban megkísérlett s elszórt műszók összegyűjtése körül, s azok négy külön kötetben közzé is tétettek (Tájszótár; Philosophiai, Matematikai, Törvény tudományi Műszótárak); az elsővel nem csak a nyelvkincs, hanem a nyelvjárások sajátágainak ismerete is gazdagodott, míg ezek a nyelvmívelés történetének szolgáltak adatokúii, s a további műnyelv-képzésben fonalat és anyagot nyújtottak. Ezek mellett a közélet kiáltó szüksége is új szókönyveket követelt, még pedig német magyarázattal: ebben is az akadémia tette az első elhatározó lépést *Magyar és Német Zsebszótárával* (1835), mely teljes revisió alá vevén az értelmezést, s a szótárt az étellel, mely most már határozottan elfogadta a nyelvújítást, valahára öszhangzásba hozván, szerény, címe dacára hasonlíthatatlanul gazdagabb, de a magyarázatban is szabatosabb volt minden előzőinél, s egyszersmind alapúii szolgált a nyomában járó utódoknak (*Fogarasi, Schuster, Bloch, Farkas Elek* stb), kik közöl avatottan leginkább csak Fogarasi és Bloch jártak el, s kikhez majd más, idegen, nyelvek szótárai is járultak magyar értelmezéssel (*Soltész és Bakó* latint, *Karády* franciát, *Jancsovics* tótot adván).

Megelőzte mind ezeket a Révai munkái által iskolázott, szorgalmas *Kresznerics Ferenc* (1766—1832), ki hosszas gyűjtés után, főleg a régibb írókból s az életből, az előtte ismeretes öszves anyagot, folytonos kútfőidézéssel, és, ami fő, »gyökérrendben« szerkesztve adta (1832) Ámbár *Kresznerics* szóelemzésbe s értelemhatározásba nem bocsátkozik, és csak forrásait szólaltatja: már csak a gyökök, származékok és összetételek világos kitüntetése és rendezése által is, egyes

térek dacára, miket a tudomány még akkor el nem igazított vagy nem igazíthatott volt, az elemző vizsgálatokat nem csak könnyítette, hanem azoknak biztos és józan irányt is adott. E tisztán tárgyilagos előadás merő ellentétéül tekinthető *Kassai József* »származtató és gyökerésző« szókönyve (1833), mely nem csak hibás elvek szerint, névszerint a hangtani és szóképzési törvények félreismerésével, desőt *minden* elv s tudományos alap nélkül, űzi elemző játékait. S e családhoz tartoznék még, ha őszinte komoly igyekvés gyümölcse volna, egy harmadik munka, a *Dankovszky Gergelyé*, mely magát »kritikai-etymologiai« szótárnak nevezi (1b33): de magyarul címe (»segédkönyv a szlávok számára, kik hamar kívánják a magyar nyelvet megtanulni«) a tudománytalanságot, hogy ne mondjam gúnyt, nyíltan elárulja. Szerinte a m. nyelvnek 4668 gyökszava van, s közte csak 962 magyar. — Az egész nyelvet, minden izeiben, s nyelvtani és rokonsági viszonyai szerint vette vizsgálat alá az akadémia megbízásából *Czuczor és Fogarasi* által (1845 óta) dolgozott *Magyar Nyelv Szótára*, de e nagy kiterjedésű, megbecsülhetetlen alpmunka csak jóval később léphetvén világ elibe, nem ez időszak dicsőségei közé tartozik.

A már illető helyeiken említett műszótár-íróinkhoz, azokon kívül, kik tudományos munkáikat nagyobb-kiscbb glossáriumokkal toldták meg, adandók még: *Bitnicz Lajos* gazdasági, *Bugát* természettudományi, *Bugát és Schedel* orvosi, *Fagarast* kereskedelmi, és *Nagy János* egyházi műszókönyveikkel. Nem minden állott meg, mit a buzgóság e téren oly tömegesen előállított, de sok, tán a nagyobb rész, átment az életbe. A Bugát vezéreszméi (105. §.) s a szóképzés törvényeinek helyes ismerete megóvták e kort az elébbeninek bukducsoló tehetetlenségétől

Irodalom. Akadémia: Magyar Tíjzótár, Buda 1838. Philos. Miiszótár, B. 1834. Math. Műszótár, B. 1834. Törvénytud. Műszótár, B. 1843 (újra 1847). Magyar és Német Zsebszótár, 2 k. Buda 1835,8 (a német-magyar rész újra 1814; szerzői Antal, Bajza, Bugát, Schedel, Vörösmarty). — *Fogarasi:* Német és M. Zsebszótár, 2 k. 1836 (negyedszer »M. és N. Szót r« címmel Pest 1860). M. és N. Segédszótár, pótlékl minden eddig megjelent m-n. zsebszótárakhoz, 2 r. Pest 1845. — *Richter A. F.* és *Schuster T. J.* N-M. és M-N. Kézsztár, 2 k. Bécs, 1837,8. (új címkiad. 1847), H ehöz: *Márton:* Verbesserungun u. Erganzungon, 2 r. Bécs 1838. — *Bloch:* Új, kimerítő m-n. és n-m. Z^ebsztár, 2 k. Pest 1843,4 (újra 1848). A m- és n. nyelv kiegészítő Szótára, magiban foglaló az idegen szókat és az eredeti m. szólismódokat is, 2 r. P, 1846. Ezeket később követte e szerzőtől: Új teljes n. és m. Szótár 2 k. Pest 1854, és ismét 1864; meg: Iskolai és Utazási n. és m. Zsebsztár, 2 r. Pest 1858. — *Farkas Elek:* Legújabb és legtömöttebb m-n. és n-m. Szókönyv, 2 r.

Peet 1847 (újra többször). — Deutsch-Ungarisch-Lateinisches Handwörterbuch, von C. F. Wigand, Pozs. 1848. (azaz W. a kiadó; szerzője Kovács János karponai főorvos, Átdolgozója Molnár Sándor). — *Sálé» J.* és Bakó Dániel: Latin M. Szótár oskolák bastn. Patak 1845. — *Ki» Mih. ét Karáay Ignác.* Új francia-m. és m-fr. Zsebszótár, 2 k. P. 1848. (újra 1852'. — *Janctovict Irtván:* Új Szláv-Magyar és M-Szláv Szótár. 2 r. Szarvas 1848.— *Krennerict:* Magyar Szótár gyökérrenddel és deákózzatál, 2 k. Buda 1832. — *Kottái:* Származató és Gyökerészó Magyar-Diák Szókönyv, 4 csomó, Pest 1833. (a munka többi része a Trattner-nyomdában elvezzett).— *Dankovrky:* Magyaricae linguae Lexicon critico-etymologicum, e quo patefit quae vocabula Magyart e sua avita Caucasia dialecto conservarint, quae a Slavis, nti Bobemis, Carniolis, Croatia, Illyriis, Polonia, Russis, Slavis, Pannoniis, Vendig, Valacbis, porro a Graecia, Germánig, Ital is etc. adoptarint. Slavis, imprimis linguae magyariae addiscendae cupidis, Uber perutilis. Pozs. 1833. — *Akadémia:* A Magyar Nyelv Szótára, a m. tudom. Akad. megbízásából készítették *Cruczor Gergely ét Fogarati János.* Pest, 1862 st. 4réth. eddig I—V. köt. VI: 1.2.— *Bilnict .* Gazdasági Szótár, Szombat):. 1831. — *Bugát Fái:* Természettudományi Szóhalmaz, Pest 1843. — *Bugát ét Schedel:* Orvosi Szótár, Buda 1833. — *Fogarati:* Kereskedői Szótár, 2 k. P. 1845. — *Nagy János:* Hierolexicon Polymathicum Lat-Hung. Szombath. 1845.

129. §.

Classica philologia.

A magyar nyelvnek mint tannyelv és tantárgynak az iskolai téren elterjedésével a classical nyelvek üzése mindinkább háttérbe lépett, s név szerint a latinnak beszéllése többé nem sürgettethetett. Ellenben a buzgóbb tanítók az új kor tanmódbeli haladásaira ügyelve, új, az előbbieknél jobb, s már kirekesztőleg magyar könyveket adtak az ifjúság kezébe, mik közöl néhány a jelesség bizonyos fokára is emelkedett (*Szász K., Üocsor, Vass József*): mindemellet a classica literatúra, a köz műveltség messzeható kárára, az új ivadék által azon mértékben mellőztetett, melyben a nemzeti általa mind lelkesebben felkaroltatott. íráttak munkák a classical népek ismeretére szolgálók: az irodalomtörténet, régi földrajz, archaeologia, tankönyvekben és cikkekben tárgyalttak (bár az eredetiek közölök a kor színvonalától elmaradtak); némi elevenség mutatkozott a görög és római írók behonosításában is, a kor több költői s nem kevés prózai remekműve épen az antik műfordítások közt találtatik; ilyek: *Szabó István* Homérja, *Székács* Plutarchja, s a kettőnek anthologiai költőik, *Kis János* görög szépészei: Aristoteles, Anaximenes, Longin, miket e tudós már élte alkonyán adott; *Czuczor* Neposa, *Szenczi* Caesarja, Tacitusa

Quiutiliánja stb; s ezek méltányolhattak is, sőt bizonyos hírnévre tettek szert, Szabó István épen bámul tatott, s méltán; de azon nagy és elterjedt érdekeltég, mondhatni hév, inelylyel egykor a classicismus iránt fogékony közönségnél csak a Baróti Virgilje s a Virág Horácia ie találkozott, egyedül az irodalom régi mivelteégü embereiben élt még. Az akadémia s a Kisfaludy-Társaság iparkodásai alig lassíthatták az Ízlésbeli visszaesést: fel többé nem tartóztathatták. Az időszak vége felé csak azon vette magát észre az irodalom figyelmes észlelője hogy nem csak az antik (Kazinczy, Berzsenyi), hanem a nemzeti classicismus is (Vörösmarty, Czuczor) megszűnt nemesítő hatását gyakorolni az irodalomra, s a teljesen modern Kisfaludyak utódai végüi is a népiest emelték a művészet fölihe. De e tüneménynyel alább még tüzetesen találkozunk.

— *(Szabó litván életét s egy mutatóványt as Olyanéiből I. az irod. 01 v. 306. az. alatt; Székács életét a 339. az. előtt, mutatóványokat 307. sz. alatt; Szenay életét és mntatv. a 308. az. alatt.*

Irodalom. Szám: Latin Nyelvtudomány. Enyed 1888. — *Boctor:* Latin Nyelvtud. 3 folyam, Pápa 1888—43. — *Vote:* A Latin nyelv Ékes Szókötése, Szeged 1846. s ismét 1861, 1866. — A görög: *Tatai* 1841, *Lichner* 1843, *Károlyi litváná, Papp Gy.*, 1844. — A Kómái Literatura Történeteinek alaprajza Biihr rendőren, *Cioma Mih.* pataki tanár, 2 f. Patak 1839,41.— *Guzmice:* Hellen-magyar Literature (M. T. Társ. Évk. I — IV.). — A régi Geographiának rövid rajzolatja, Patak 1831 (a többször); Régi Földirat, *Koczányi Fér.* Vác 1848. — Görög Régiségtan *Pojtényi Jánoe*, Buda 1846 (bővebben Győr 1852). — Római Régiségek, *Homonnai Imritil*, Pest 1886. Római Régiségtan, [*Bélák JózsefiUl*, Kecsk. 1844. *Hiudy M.* Római Régiségtan, Pest 1849. — *Ciduár F.:* Görög-római Mytologiai zsebszótár, Pest 1844. — *Peregriny Elek:* Mytologia, Pest 1846. — Antenor Utazása Görögországban és Ázsiában, Egyiptomról való értekezésekkel. Herculanumban talált görög kéziratból stb. (franciából id. Farkas Sándor). 6 köt. Enyed 1881 s köv. — Bótna Augustus As részint Tiberius korában (franciából Magos Ernő) I. Pest 1847 stb.

Hellen Classicusok m. fordításokban, kiadja a M. T. Társaság. I. kötet: *Ödipus a király, Sophokleelől,* és: *Iphigenia Aulisban Euripideetől,* Guzmics Izidorótól, Buda 1840. II. kötet: *Homer Odysseája,* Szabó Istv. Pest 1846. III. köt. Párhuzamos Életrajzok *PutarchhM,* Székács József, P. 1847. — Hellen Könyvtár, kiadta a Küfaludy-Társaság: I. köt. *Aeop* Meséi, Szabó Istv. II. köt. *Pythagorai* Arany Mondatai, Kis Ján. és: *leokratee* négy Beszéde, Szabó Istv. Pest 1846. III. IV. köt. *Sophoklet:* Antigoné, Elektra, Szűcs Dánieltől, Pest 1847. V. VI. k. *Euripdet:* *Iphigenia Aulisban,* *Iphigenia Taurisban,* Szabó Károlytól, Pest 1849.—*ásáreon Dalai,* Taubner K. Pest 1838.— *Virágok a Görög Anthológiából,* Szabó Istv. Kasaa 183L (és folyóiratokban Szabó és Székácstól.) — *Xenophon:* Sokrates Nevese-

e«ségei, Kis Jánostól Kassa 1831. — *M. Aurél. Antoniae* Elmélkedései 12 könyvh Perlaky Sándor. Pest 1847. (A görög ezépezcek a következő §-ban).

Kómái Classicusok m. fordításokban, kiadja a M. T. Társaság. I. köt. *Sal-lusliut* épen maradt Minden Munkái, Kazinczy F. Buda 1836. II. k. Ciceróból Beszédék, Levelek, és Scípió Álma, Kazinczy F. Buda 1837. 111. IV. köt. C. Július *Caciár* Minden Munkái, Szenczy Imre, Buda 1839,40. V. k. *Alb. Tibullue* Elégiái, Egyed Ant. Buda 1845. — *M. T. Ciceró* Beszéde Manilins Törvényjavaslata mellett, Pintér Endre, Bécs 1846.— *J. Caesar* Minden Munkái, Szép János, 2 k. Buda 1833,4 C. *Nepos* fennmaradt Minden Munkái, Czuczor G. Buda 1841 (újra P. 1843). — *Taci-tus* Históriajának öt könyvei. Nagyajtai Cserei Miki. Kulosv. 1840. Tacitus Agri-c-jlája, Szenczy Imrétől, kiadta a Kisfaludy-Társ. Buda 1847. — *Eulropiut*: Ró ma Történetek rövid tartalma, Homonnai Im. Buda 1832. — *Boethius*: A Bölcsseiig vi gaiztalásai, Horváth Dán. Székes-Fej. 1838. — *Horitius* Levelei, Kis Ján. és Wio-land magyarázó jegyzetei Kazinertól, kiadta az akad. Buda 1833. — *Lucánus* Pbarsáliájának néhány könyve Sztrokey Antaltól, Pest 1833 sk.

130. §.

Széptudományok. Henszlmann. Erdélyi.

A szépnek és szépműveknek tudományában az egy *rendszeres* munka, mely ez időben a köz szükségnek némileg megfelelt, az angol Blair Aesthetikája volt, melyet az akadémia Kis János által inagya-rítottatott (1838), s melyhez később is csak néhány különböző értékű szépműtani tankönyv járult Fő orgánuma és közvetítője az önállóbb széptani mozgalomnak, némely folyóiratokon kívül (Kritikai Lapok, Athenaeum, Életképek) a *Kisfaludy-Társaság* volt, mely épen e sza-kot tűzvén ki működései egyik fő ágául, egyfelül maradandó alapot vetett a szépzészetnek némely régi és új széptani remekírók fordítta-tása által (Aristoteles, Anaximenes, Longinus, Horác, Quintilian, Boileau, Pope); másfelül saját munkái és pályakérdések kitűzése ál-tal az önálló gondolkodást e téren folyamatba hozta. Mellőzve t i. a bölcsészek csekély hatású igyekvéseit a szépnek meghatározása körül (*Berzsenyi*: Poétái Harmonistica, 1833; *Szontagh*: A szépnek philosophiája, 1842), s közölök csak *Greguss Ágostot* emelve ki jeles Szépzészetével (1849), ki abban legélesb philosophiai gondolkodónak tanúsította magát, s a tiszta széptant folytonos alkalmazással tár-gyalta a művészetek öszveségére: a széptani elmélet, történet és bírál-at nem csekély lendületet vett, leginkább' a nevezett társaság kebe-léből két férfiú, Henszlmann és Erdélyi, által, kik a divatozó idealis-mus ellenében a széptani realismusnak mind nagyobb érvényt vív-

tak ki. Közölök *Henszlmann Imre* (szül. 1813) legtagabb látkörrel, az öszves művilágra kiterjedő, gazdag, concrét és önálló tanulmány-nyal s tapasztalati tárgyismeretekkel, valamint a részletek ritka tömegeit szerencsésen átkaroló, mélybe ható ítélettel bírva, s a különféle művészetek szellemi solidaritásából Índulva, vizsgálataiban {*Párhuzam az ó és újkori művészeti nézetek és nevelések közt, 1840,1; A hellén tragédia* tekintettel a keresztyén drámára, 1843; *A népmese Magyarországon, 1847*) a legmagasbat eredményezte, mit széptanunk műitészti tekintetben eladdig előállított; kirekesztőleg műtörténet! dolgozatai pedig (a már archaeologiai tekintetben említett Kassai Templomok 1846, és: Magyarországi sz. Erzsébet kassai templomának főoltárképei, 1847) első lépések azon pályán, melyen e szerző később a hon határain kívül is oly szép hírt aratott. Henszlmann működését a kritikai irány jellemzi, mely szerint a gyakorlatra károsan ható hagyományos és téves nézeteket megrostálni, bírálni, megigazítani törekszik, s e működésében számos új, s habár néha egyoldalú és paradox, de akkor is termékeny, tanokat állít fel. — Leglelkesebb követője, s tovább fejtője reál irányának a szépészetben *Erdélyi János* volt (szül. 1814), ki mint ő. az eszményinek ellenében az egyénit a classicumnak ellenében a regényest vette oltalma alá (*Szipirod. Szemle* 1847). Nem közvetítve a kettőt, hanem kizárólagosságukban, amazt megtámadva, ezt védve, az egyénire építé elméletét, s ezzel támogatta azon reál irányt^ mely költészetünkön már 1840 óta erőt kezdett venni, s a népköltészet kincseire fordított figyelem és gond által mindinkább erősödött S míg ama kizárólagos iránya bekövetkezett évtized költészetére, őt is megdöbentő, bal hatással volt: a népdalok és mondák gyűjtése, kiadása és szellemes ismertetése körül kétségtelenül maradandó érdemet szerzett magának.

A *szépirodalmi itészét* legkomolyabban az Athenaeum, Figyelmező s a Szépirodalmi Szemle által gyakoroltatott; azok számos bírálati, s különösen az *Erdélyi* az utóbbi lapban, a kérlelhetetlen egyenesség, beható élesség s magas álláspontjoknál fogva mindent felülhaladnak, mit irodalmunk e nemben felmutathatott. Legtöbb s állandó figyelemben mindazáltal csak a drámai költészet és előadások részesültek, *Bajza* és *Vörösmarty* dramaturgiai írásaik, *Petrichevich Horváth* £.(1838) és *Egressy Gábor* (1839—42) shakespearei stúdiumaik az Athenaeumban, *Henszlmannki* a Regélőben, s ismét *Erdélyi* a Szépirodalmi Szemlében a kor legtanulságosabb maradványai e téren,

— (*Mztatványt* Vörösmarty dramaturgiai írásaiból 1. az *irod. Olvt* 309. az. alatt. — *Erdélyi* életét e egy *mutatványt* u. o. a. 310. sz. alatt).

Irodalom. Blair Húgó Bhetorikai és Aesthetikai Leckéi, némely kihagyásokkal és rövidítésekkel angolból *Ki Jánót.* 2 k. Buda 1888. — Széptant Remekírók, kiadta a *Kitfaludy-Tártatág* 3 k. Buda és Eger 18«6—66. és Évi. IV. — A *Ki-faludy-Tártatág* Évlapjai, I—VII. k. Buda és Pest 18«1—9. Szépirodalmi Szemle, 2 k. Pest 18«7. — *Bentnyi:* Postai Harmouistica (M. T. Társ. Évk. I. és Munkái kiadásaiban). — *Stontagh:* A szépnék philosophiája (Akad. Évk. V.); A művészet kútforrásai, elemei, kellékei és viszonyai (Kisf. Társ. Évi. VI.). — *Gregut:* A szépsézet alapvonalai, kiadta a Kisf. Társ. Budapest 1849. — *Szeberinyi Lajot:* Politikai Szónoklattan, Pest 1849. — *Hennlmann:* Általános nézetek az aegyptusi művészetekről (Athén. 1840); Párhuzam az ó és újkori művészeti nézetek és nevelések közt, különös tekintettel a művészeti fejlődésre Magyarországon, Pest 1841 (töredékek az Athén, és Budap. Szemlében 1840); A hellen tragédia, tekintettel a keresztyén drámára (aKisf. Társ. Évi. V. és külön) Pest 1846; Érték. a Regélőben 18«1—2; Dürer Albrecht kellő méltánylására (Tudománytár, új folyam XIII. 1843). A Népmese Magyarországon (Szépirod. Szemle II, 1847). — *Evdelyi:* Egyéni és eszményi (Szépirod. Szemle I. 1847); Népköltészetéről (Kisf. Társ. Évi. IV.); Magyar Népköltési Gyűjtemény, a Kisf. Társ. megbízásából, 8 köt. Pest 1846—8. és később: M. Közmondások könyve, a Kisf. Társ. megbíz. Pest 1861. M. Népmesék, Pest 1866. Válogatott magyar Népdalok, P. 1857. Értekezései és bírálati a Szépir. Szemlében « kis részben: Kisebb Prózai között, Sárospat. 1868.—*Bajta:* Di amaturniai írásai (Krit. Lapok és Athén, és): Összegyűjtött Munkái Toldy Ferenc által, a VI. kötetb. Pest 1863. — *Vörösmarty* Dramaturgiai Töredékek, úgy bírálati (Athén, és Minden Munkái kiadásaiban).

131. §.

A próza állapotja. — Akadémiai tzonoklat.

A Kazinczy Ferenc által ceinatlan közszerűségéből kiemelt próza ez időszakban érte el egytetemesb virágzását. Fő képviselői a Kazinczy iskolájából kerültek (80. §.); legtöbbet az most is, köz elismerés szerint ezek orgánumának, az *Atheneumnak*, köszönt, mely reá majd minden irányban fegyelmezőleg és példaadólag hatott úgy, hogy a finomabb érzék iránta mintegy a levegőbe ment által. Hibátlanságra, gondos szerkezet és kerekdedségre törekedett az új próza, a tudományban határozottságra, a történetírásban egyszerűség és méltóságra, a politikai szónoklatban elevenség, hatály és emelkedettségre, míg a költői prózában érzéki szépség, s mely mindinkább fejlett, jellemzetes változatosság, minden téren pedig mívelt hang és szín mutatkozott. Azonban a korszak második tizedében az aránytalanul

gyarapodott journalisticn által a könnyűséggel hanyagság kezdett szövetkezni, a csint modor és szóvirág váltani fel. Voltunk eddig is a nevezettest prózáírók és szónokok ismertetésében tekintettel nyelvbeli előadásokra: itt a próza egy új nemét kell kiemelnünk, mely a nyelvnek a társadalmi téren elterjedtével, s főleg az akadémiai és egyesületi étellel leginkább ez időszakban fejlett ki: a *társadalmi*, s különösen az úgynevezett *akadémiai szónoklat*. Ünnepestyes alkalmakkor, legtöbbször az akadémia, s később a Kisfaludy-Társaság üléseiben is, egész sora keletkezett az ünnepest szónoklatoknak, melyenek a tanbeszédek, a megnyitó, székfoglaló, üdvözlő, iktató, búcsú-, gyász-, emlékbeszédek, melyek hol külön, hol az említett testületek írásai közt, részben össze is gyűjtve, jelentek meg. *Gróf Teleki Józsefnek* (1790—1855) tárgyakat mindig helyes szempontból megvilágító nyugodt—, *gr. Széchenyi Istvánnak*, egyéb Írásai erényeit, azok szerkezeti hibái nélkül, bíró, eszmegazdag, bátor, hathatós akadémiai beszédek mellett leginkább a dics- és emlékszónoكلات emelkedett művésztété. S itt a sok közöl *Kölcsey Ferenc* (I. Ferenc, Kazinczy, Berzsenyi felett) tűnik ki, majd kebelrázó, majd szívólvasztó érzéseivel; *gr. Dessewffy József* (Berzeviczy, Illésházy felett) genre-festő ecsetével s kedélyes hámorával; de leginkább *b. Eötvös József* (Kölcsey, Körösi, Dessewffy J. felett), ki a felfogás újsága s a magas és erős gondolatokkal a kedély melegét s képzelem ragyogását egyesítvén, a legtartalmasb és egyszerűs mind legszebb műveket adta e nembn, melyeket csak saját későbbi beszédei haladtak meg (Vörösmarty, Kazinczy, Széchenyi, Reguly, Szalay, Dessewffy Emil felett).

— (*L. Kölcsey* emlékbeszédét Kazinczy felett az *irod. Olt.* 311-, *Eötvösé/* Kölcsey felett u. o. a. 312. sz. alatt).

Irodalom. Az ünnepestyes beszédek legjobbjai a nevezettektől s misoktól (Quzmice, Czuczor, Székács, stb) az akadémia Évkönyvei I—VIII. s a Kisfaludy-Társaság Évlapjai I—VII. kötetiben. — összegyűjtve *Kölcseyéi* Minden Munkái II. köt. «Vegyes Beszédek» (Toldy kiad.). — *B. Eötvös József*: Magyar írók és Államférfiak (emlékbeszédek és elnöki megnyitó Beszédek). Pest 18C8. — *Toldyéi*, ki, mint az akadémia titoknoka s a Kisfaludy Társaság sok évi igazgatóin, a szónoكلات e nemét legnagyobb kiterjedésben művelte: Toldy Ferenc Irodalmi Beszédei, kiadta Bajza, Pozsony, 1847.' és: Irodalmi Arcképei s Újabb Beszédei, kiadta Tárkányi, Pest 1856. (djra » bővíve Összegyűjtött Munkái V. és VI. köt.).

Költészet. — Általános nézet.

A leginkább költőink által felébresztett nemzetben az újabb politikai és kulturális viszonyok, mint láttuk, magának a költészetnek két hatalmas versenytársat adtak, életben és irodalomban: a tudományt, s főleg a politikát. T. i. a júliusi francia forradalom erkölcsi hatása Magyarországra is áterjedt. A külföld politikai eseményei 1830 óta élénkebb és egyetemesb érdekeltséget gerjesztettek, mint valaha; s azon szellem, melynek a világrendítő mozgalmak kifejezői voltak, a Széchenyi reformjai előtt hatalmasan egyengette az utat. A figyelem, melyet költészetben a múlt, politikában az alkotmány körülsáncolása szinte maga bírt vala, most a jelennek sociális állapotaira fordult: a nemzet politikában leiedzett. Ennek hatása alatt a költészet, hogy régi uralmának legalább részét megmentse, öntudatlanul és önkénytelenül is felvette magába az élet gyakorlati irányait. A fordulat azonban nem rögtön ment véghez. Csak midőn a sajtó bilincseinek tágulásával (1840 után) a politika mind hathatósban emelte szárnyait, s a polgári jogegyenlőség eszméje, őszintén vagy kacérokodva, demokratiai színezetet vett, terjedt el mindinkább a költészetben is a «célzatosság,» és szállt le az általános emberi és nemzeti érdekek magasságairól a társadalmi kérdések terére; azok körül forgott oktatta a regényben, izgatva a drámában, buzdítva, lelkesítve a lyrában. Támogatta majdan e gyakorlati irányt egyfelül a nagyban növekedő olvasási vágy s a színügy emelkedése, amennyiben a francia és német modern költészet inváziójának utat nyitva, ennek regényei, novellái, drámái tömegesen lefordítottak, de annak kereszténység- és államellenes, libertin és nőemancipáló műveit a nemzet erkölcsi komoly és politikai ép érzéke, részben a censúra is, még most távol tartották; s támogatta másfelül a népnyelv és népköltészetre irodalmi érdekekben már elébb fordult figyelem. T. i. a népdalok közlései Kulcsár által 1817 óta, népmeséinknek Gaal György és gr. Mailáth János által (bár németül) 1820 óta megkísértett kidolgozásai, népmondáinké b. Mednyánszky Alajos által (1829 óta), sőt a szerb népköltészet ismertetése is (először Toldy által 1827, majd 1830 óta nagyobb kiterjedésben Székács által), s mind ezek nyomán a népdal és néprománcnak Vitkovics, Kisfaludy Károly, s ennek

társai közül főleg Czuczor által külön faj gyanánt műveltetése, oly eleven részvételt gerjesztettek a *népies* iránt, hogy 1832-ben maga az akadémia bocsátott felszólítást a népnyelv kincsei (tájszók) s a népdalok gyűjtése tárgyában; s hogy szépirodalmi gyűjteményeinkben a nép s a költők népies dalai álló rovatot képezének; hogy továbbá a Kisfaludy-Társaság már a népiesnek elméletét is szőnyegre hozta pályakérdés Utján (1841), s utóbb, Erdélyi János lelkes mozgatásai folytán (1842,43), a népdalok és közmondásoknak —, Fogarasi javaslatára pedig (1844) a népdallamoknak gyűjtését is erőlyesen sürgette; mik aztán az Erdélyi gondjai alatt megjelent gazdag tartalmú köteteket, s a Fogarasi dallamait eredményezték: míg végre (1846) a népies beszélyre is tűzvéni jutalmat, Arany halhatatlan » Toldi«-ával lépett a pályára. Ekép találkozáni egymással a politikai, az irodalmi, sőt a szokásokban! demokratizmus is (a Czuczor által megénekelt s divatra kapott magyar tánc, úgy zene és dallamok társadalmi hatása is számba jövéni), s egyik támogatván a másikat, keletkezett azon cultusa a népnek és népiesnek, mely életben és irodalomban, társadalmi és műveltségtörténeti nevezetességre volt emelkedendő.

Félre ismernők új költészetünk fejlődési menetét, ha ennek renyeges és népies stádiumát a classicizmus elleni visszahatásképen fognók fel. Emez, első keletkezése idejét kivéve, soha sem volt rideg alak, sőt tartalma és érzülete nemzeti, melegséggel emelkedettséget, lelkesedéssel erőt egyesítő; s ép ez öntudatos erő volt az, mely a fenéget a dagálytól, a képzel met a szertelenségtől megóvta. A classicizmus sajátságait az antik *kifejezés mód* és *rhythmika*, & *formaszigor* és *választékosság* tevék. *Kifejezés módja* jogosult vala és korszerű, míg a nemzet nevelésével egyezett; amiért az oly költők is, mint Berzsenyi és Kölcsey, kik teljesen el voltak az óclassicizmusban fogéivá, mély hatást gyakorolhattak. A modern cultura terjedésével a költészet is, a nagyobb s nem csak iskolai műveltségü közönséghez fordulva, főleg Kisfaludy Károly sürgetéseire és példájára, mindinkább a saját nemzetivel cserélte fel ez idegen képzetmódot. Ellenben *uóclassicai versformák* s hangidomok, miután a nyelv *rhythmika* elemét szerencsésen kifejtették, annak természetével szépen egyezvén, másod, elidegeníthetlen sajátunk maradt; s ha az első nagyobb részt átengedők is a tért a modern rímes formáknak: ama hangidomok, egyesülve a rímmel, mind a déli népektől kölcsönzött, mind saját, új

meg újból támadó, versformáinkban, de rím nélkül is, megtartották érvényüket mind máig. Sőt, amennyiben az új népies iskola népies formákat használ vagy alkot, ebben is egyfelül folytatója a classicisták kezdeményezésének, másfelül e kezdetnek tovább-fejtője: miután Fogarasi nyelvünk hangsúlyos természetét felfedezte, s az ezen alapuló népies hangidomokat elméletre visszavinni megkísérelte. Végre a classicisták *választékoaeága* nem zárta volt ki a jellelnetést, süt helyén a népiest sem; de kétségtelen érdeme az új lendületnek az, hogy sokkal nagyobb kiterjedésben kutatta s használta fel a népnyelv elhanyagolt szépségeit, s előadására tiszta nemzeti bélyeget nyomott; míg a hanyatlani kezdett *formaszigort* pongyolaság váltotta fel, végre a formának majdnem teljes feloldódását maga után vonandó.

Tehát, kezdetben észrevétlen és általános átmenetek, melyek a classical kor szellemeiből indultak ki, míg a nemzeti élet új fejleményei más, t. i. *n közép nemeknek* szerzőnek érvényt. Az előbbi időszak alatt a lyrában az óda, az elbeszélőkészletben az epopoea, a drámaiban a tragédia tetőzének: helyükbe most a politikai s a népies dal, a regény s költői beszély, s az úgy nevezett nézőjáték, meg a népszínmű léptek. Ezzel a költői eszínénységet a reál objectivitás, az étet arcképezése, szállította te, a gyakorlati irány a tiszta szépnek előállítása helyett bizonyos eszméknek a költészet köntösében előadását űzte; még a lyrában is a hazafiság már nem úgy, mint a költő dagadozó keblének önkénytelen és szükséges kifakadása lépett fel, hanem szinte gyakorlati, izgató és tanító céllal. A nemzetiség, a szabadság népjog, egyenlőség, még a védegyelet, tengerügy stb, tehát a nemzeti, ipar is, nem csak mint érzés, hanem már mint tárgy kezdtek szerepelni; a forma a tartalom életfontossága mellett mellékesnek tekintetni, a régi correct ség, tisztaság, választékoság, még a prózai költeményekben is, eltűnni. Ezek dacára, sőt részben ép ezért, a költészet élénkebb kölcsönhatásba állván az étellettel, mint valaha, úgy a feltűnt soknemű tehetségek s a termékek számánál fogva is, annak újabb fejleményei történetünk egyik nevezetes!) fejezetét képezik, melyeket most már részletesen fogunk tárgyalni.

Lyrái költészet. — Vörösmarty és társai.

A classicismus mint láttuk, az elébbi időszakban Kazinczy és Berzsenyi, Kölcsey és Bajzában. elérvén tetőzését, Kisfaludy Károly és" Vörösmartynál a regényessel, szövetkezett. 1830 óta a drámai és elbeszélő költészetben a romanticismus már uralkodóvá lett: a lyrá-
"ban mindazáltal a classicisták epigónjainak hosszá sora tartotta még huzamosai) elfoglalva a tért, kiknek tiszteletre ípeltő részén túl (Gara-
ray, Eötvös, Vachott S. sin.), a nagy számnál a szelíd érzékenység s a formaszigor több volt az erőnél és eredetiségnél, inelylyel nem bír-
ták; s Vörösmarty hatalmas géniusa csak későn lelt némileg utódot Petőfiben, ki majdan egy új, lényegében népies, kör középpontjává lészen.

Első helyt ez idő lyrikusai közt *Vörösmarty* áll, kinél a jellem és forma különbözőseire nézve, változatosb nincs költőink között. A forró bensőség s az emésztő szenvedély, az elkeseredés lelkesedése s a fenség, az enyelgő gúny és nedély, szilaj kedv és mély eszmélet, képviselve alanyi és helyzetdalokban, ódákban s az epigramm minden nemeiben, úgy a jelvéuyes és lyrái beszélyben, egy egész nagy világot tár fel előttünk, gazdagot megrendítő, majd olvasztó érzésekben, nagy és új, erős és megható, majd intő, elmés és ostorozó gondolatokban. Mintha mindannyi külön költő sajátai volnának: mégis visszuzetők mind az ő nagy és nemes egyéniségére, melyet b. Eötvös egy vonással szint oly találóan, mint szépen jellemzett: »A sors azon adományai, melyeket csak lehajolva szedhetni, reá nézve nem léteztek — tudva, hogy a babért csak az hordja biztosan halántékai körül, ki emelt fővel megy végig életéin« (*V. Ferdinándhoz*). S hány mondata, kifejezett érzése, sorai, sőt darabjai tapadtak be olvasói szívébe, elméjébe, kalaúzúl a kedély és cselekvés útain! Ha valakiről, úgy róla mondható, hogy ki az ő költészete által lelkesül, nemtelen, vagy csak közszerü is, hcm lehet.

Vörösmarty, majd mindig a kedély s a nemzet és emberiség élete tényeiből indulva, általán s a legnemesebb értelemben alkalmi költő volt. Innen azon megragadó valóság, mely lángoló, és bús, és esdeklő *szerелеmdetlaiWA* (*A szerelemhez; Idához; A kis leány baja; A merengőhöz*, stb.); azon mély szenved, mely némely jelvénye« költe-

menyeiből (*Elhagyott anya; Árvízi hajós*); azon emésztő elkeseredés, mely Kisfaludy Károly kora elhúnyta (*K. K. emlékezete*), a lengyel nemzet sorsa, sőt az öszves emberiség állapotai felett érzett fájdalom maibul szól.

Azon költemények, melyek által Vörösmarty legnagyobb, mondhatni történeti hatást gyakorolt a nemzetre, *hazaifüi költeményei* voltak. Miután első ódái által (*Szigetvár, Fehérvár*) a magyart önelhagyásáért ostorozta, eposai által pedig a régi dicsőségre hivatkozva benne a férfias önérzetet felkeltő volt: az üdülő nemzetet, nagy és bús emlékezetei és szent akarata nevében, hű és kíturó küzdelemre lelkesíti (*Szózat*); majd a bizodalom komoly örömeiben buzdítja és biztatja (*Liszt Ferenchez; Főti dal; Honszeretet*); s meg nem szünve tartani benne a lelket, most ima alakjában oktatta lelkesíti (*Hymns*), majd a »sült galamb« politikáját gúnyolva megszilárdítja szándékaiban (*.4 s rs és a magyar embr*), majd elbizakodásaiban nedélyesen — (*Mit csinálunk?*), kihágásaiban érzékenyen (*Jó bor*), eszméltet!; s ismét, a ’nemzet elismert dalnoktanítója felsőségével, inti (*Jóslat*). Másfelül a motelen ország« hölgyeit fájdalommal vegyes keserűséggel emlékezteti nagy hivatásukra (*Az úri hölgyhöz*), s ismét esdekelve kéri honleányt részvétüket (*A magyar hölgyekhez*); majd a kor vívmányait ünnepli (*A szabad föld; A katona*): s ekép minden érlükteit a közéletnek megfigyelve, emel, irányoz, eszméltet, lelkesít. Rokon vala e költemények hatásával azoké, melyekben a lengyel nép hon-, szeretetét dicsőíti (*Hontalan*), s annak gyászorsát az égető fájdalom lángvonásaival rajzolja (*Élő szobor*); s nemesíti politikai költészetét azon hév, melylyel a polgárisodás és emberjogok érdekeit (*Guttenberg; Gondolatok a könyvtárban*), azon szeretet, melylyel az »embert« a világ népeiben úgy, mint a haza mostoha gyermekeiben öleli; de a legmagasb, mert világtörténeti, álláspontra emelkedve azon költeményeiben látjuk őt, melyekben az emberiség sorsafeletti kétségbeesés ég (*Az emberek; A vén cigány*), míg (emebben) látnoki tekintettel a világ egykori regenerációját hirdeti, oly bámulatos mélységgel és hathatósággal, melyhez hasonlót a biblia némely könyvein kívül nem ismerek semmit; iszonyú, megrázkódtató, de végre kibékítő: az új világ és új költészet apokalypsise, s egyszersmind a legnagyobb magyar költő — hatyúdala.

Lyrái költészetéből az elbeszélőbe Vörösmarty románcai és balladái vezetnek át. Többször mesterileg eltalálja a balladai hangot

(*Búvár Kund- Salamon; Szilágyi és Hajmási*); másutt lyrai elbeszél-léssé szélesednek ki (*Szép Ilonka; Kömény Simon*), melyek fő becse a lélektani momentum s a költői esetben, másszor (*Mák Bandi; Csik Ferke*) a népies naiv jellemben van; vagy allegóriái tankölteményekké (természetregéiben), hol a természet szellemes felfogása egy keleti képzelem ragyogó színezetével egyesül. ,

Vörösmarty mellett, hazafiúi költeményeivel, újra is *Bajza* említendő, ki, bár költői jellemével az előbbi kor legtisztább kifejezése, egészben amott tárgyaltatott (92. §.) hatása ez oldalával a jelen korban tetőzött. Már ör^nefcében (az 1825-ki országgyűlés befolyása alatt költve) zendültek meg mind azon eszmehangok, a bú s emelkedésé, a remény és könyörgésé, melyek a bekövetkezett idő fő thémái lettek számos változatokban; s az haza szerte énekelve, évekig nemzeti dala maradt a magyarnak. De történeti fontosságra emelkedett a reformkorban az *Apotheosis* (1834), mely a nemzet mind azon érzéseit, melyekkel a lengyelek bukását kísérte, annak szíve mélyéből kikapva, azoknak hü és hatalmas kifejezést adott, s melyből nemzetünk, saját bukása után, a maga jövőjét látszott kisejteni, de egyszersmind vigaszt, bizodalalmát s elhatározást merítve belőle. Azért megtartotta érvényét e nagyszerű óda még Vörösmarty hatalmas hangjai mellett és után is meg szintén ama fonó ima, az egykorú *Sóhajtás* (1834), mely mint egy commentárja volt az Apotheosisnak, és, mint népdalok szoktak változtatva és sokkép megtoldva, még' soká és sokféle énekeltetett.

Czuczor az Aurórákor harmadik hírneves költője, ki e kor lyrai költészetére hatott. Az elébbi koré meleg érzésű *dalai és herotdjeivel*, derült *elégiáival*, szigorúan alakított *balladáivá.*) (*Karód és Zemir; Szondi*), némely *románcaival* (*Hunyadi; A legszebb ének*) és *legendáival*, de mely utóbbiak a reflexió és leíró elem mellett a naivot teljesen nélkülözik: most szintoly ritka hivatottsággal ajnily előszeretettel a *népiest* mivelte tárgyban, jellemben és formában, úgy hogy e téren elődei és társaival bátran kiállja a versenyt. A naiv és érzékeny, szeszélyes és dévaj dalban és helyzetrajzban (régi népdalai; —*A falusi kis leány Pesten*), s különösen a *népies beszélyben* mester (*Cifra Laci; Tómalom; Remete Péter*, mely nem legenda, aminek címeztetik); a nép életét, erkölcseit, érzet- és kifejezésmódját nálánál szerencsésben senki sem tünteti vissza. *Népies tankölteményei* (*Paprikás versek* a Mezei Naptárban) a németalföldi festőiskola élethűségével érdekelnek, de a költői hatás a néprajzi valárságban és az erkölcsi célzatosságban teljesen el

vész. Ellenben politikai költészete majd a harag es gúny lelkesedésével üldözve a kor vétkei, a reform ellenei önzését, a választási visszaéléseket és vérengzéseket (*Satirai költemények*), e formában eladdig a legjelesbet adta; majd leleményes és találó elmésséggel ostromolta a közéleti s az irodalmi gyarlóságokat *epigrammái és meséiben*.

—(*Mutaleäiïyokat* Vörösinartyból I. az *irod. Olv.* 313—320; *Bajzából* 261 — 4; *C'.'uizorból* a 321 — 29. tsz. alatt).

Irodalom. *Vörösmarty* Versei »Muukái« I. kötetében Pest 1833, és »I'jabb Munkái I. köt. Buda 1840. egytltt ^Minden Munkái I. II. és IX. köteteiben. Pest 1845—8. s egyúttal az 1847-ki egykötetes kiadásban. Hárem Rege, Pest 1857.1.cg-tolje.'ben Gyulai Pál összes kiadása I. II. köt. 1864. — *Bajza* (1.40.1.) — *Cznczur* Poétái Munkái, Buda 1836. Népies Költeményei, kiadta Friebeisz István. Pest 1854, másodsor 1858, legteljesben Czuezor Költeményei 3. köt. Pest 1858.

J34. §.

A classicisták epigönjai.

Egész serege a különböző érdemü lyrai költőknek támadozott e régibb notabilitások körül. Egyik legtevékenyebh és sokáig a legkedveltebb köztök *Garay János* volt (szül. 1812. megh. 1853), ki, miután »Csatár« eposával Vörösmarty utánzójaként lépe fel 1834, majd jól gondolt és megalkott *szereit mdalaival* méltó dicséretet aratott. Lélekenység, változatosság és formaszigor mellett bizonyos szívélyes játsziaság tették azokat kedvessé; míg másfelül hiányzik bennök azon megragadó bensőség, mely által a legkisebb dal is nyomot hágy a lélekben. Majd, ismét Vörösmarty sarkában, a hazafiúi lyra felé fordáit, 8 mindig-kész megéneklője lett minden mozzanatnak a köz és politikai élet terén, dicsőítője minden népszerű névnek, mely közügyei kapcsolatban állt; s következett hosszú sora a hangzó szavakból jól összeállított, s mégis meglehetősen költőitlen verses vezércikkeknek, melyek, újság és mélység nélkül gondolat és érzeményben, a szívet érintik inkább, mint megilletik. Ereje a költői beszélyhen volt, miről alább leszen szó.

Sokkal kevesebbet adott, sőt igen keveset, *b. Eötvös József*, a lyrában. *Dalai* jelvesek, egy-egy természeti jelenet által felköltött eszme vagy érzet képbén; majd románcneműek, hol egy kis történet vagy helyzctsor ismét bizonyos eszme kifejezésére van (*A nyugalom; Vár és kunyhó*); de ezekben is, mint tiszta érzetdalaiban (*Búcsú; El-*

virához) ugyanazon mélység és hév. mely későbbi »Carthausi«-ját költészetünk egyik leggazdagabb művévé teszi.

Csupa bensőség s fennkölt érzemény *Vachott Sándor* költészete is (szül. 1818. 1861). Honszeretet, kegyelet a régi egyszerű erkölcsök, erény, érdem és szenvedés iránt, fájdalom és szelíd gűny a világ sülyedsége felett, elválás, szerelem, hűség, féltés ragadtatnak vele

lantot; szenvedélye, a szeretet szenvedélye, mély és erős, de mérsékelve az eszmélet által: innen az uralkodó clegiai hangulat, mely minden ellentétet felold, emel és derít, s a megadásban nyugtot lel. Ilyen ő nem csak elégiáiban (*A szenvedő hölgy; Cornélia emlékezete; György úr halálakor; Balaton vidékén; Széphalmon* stb), hanem több dalai s s életképeiben is (*Panasz; Léliához; Az östelek*); de innen azon nyájás szeszély is, mely némely dalait oly kedvesekké teszi. Költői lélekfestés egy helytelenül beszélynek nevezett költeményében tetőzik (*A külföld rabja*), hol a rab belső élete, ennek változásai, a szellemi és kedélyi fejlődések mély belátásról, dús képzelem s erős érzésről, valamint a forma feletti hatalomról tesznek tanúságot; míg kisebb darabjaiban, a nagy műgond mellett is, helyenként azzal küzdeni látjuk.

E csoporthoz tartoznak, mint a szelíd lány érzemény éneklői s a szabatos szép forma mesterei: *Császár Ferenc* (1807, f 1858), ki a politikai gűnydalban is kitűnt; *Gaal József* (1811, f 1866) és *Kunosé Endre* (1810, f 1843) egyszerű dalaikkal (öszves lyránk egyik legszebb dala ennek »Alombolygó«-jában a *^Képeddel alszom ele*); *Tóth Lőrinc* (szül. 1814) főleg életvidor anákreoni, némely népdalaiban és románcnemű költeményeiben; *Pap Endre* (1817, f 1851), kinél az életbölcsesség az érzéssel oly bensőleg egyesül; *Riskó Ignác*, a lyrai epigrammának is szerencsés művelője; *Szemere Mikié* s, különösen nedélyes költeményeivel, és goethei dalok műfordításaival, de kinél a műgond már fogyni kezd; *Herényi Frigyes* (1822, f 1852) dalai átlátszó tiszta szerkezetével s mély hazafiúi érzésével, mely *Sárosy Gyulánál* (1816, f 1861) már erősb hangot ad. *Mentovich Ferencnél* (szül. 1824) pedig mélység mellett alakító erőt is fejt ki; míg *Hiadomál* (Jámbox Pál, szül. 1822) a csinált szerelem- és világfájdalom, erőlködéseiben, az érzet- és képdagályt a képtelenig csigázza; valamint az újnak keresése *Lisznyai Kálmánt* (1822, † 1863), dacára a való melegség és gyöngéd természet-érzelemnek, mely első dalaiban jelentkezett. Lisznyai volt egyszersmind az, ki kezdetbeni műgondját

csakhamar elhagyva, a bekövetkezett korban egyik fő terjesztője lett a fonna elhanyagolásának

— (*Garay* életét 1. az *irod. Olv.* 330. sz. alatt; *mutatványokat* tele ott 880,1; Eötcöstől 332—5; *Vachott* életét és mutatv. 836—8. ez. alatt).

A régóta elhagyott *vallásos költészet* ez időszakban kezdett növelte tni mind katolikus (»Religio ésNevelés«, mind protestáns részről (a »Prot. Egyh. Lapban«): de többnyire azon őszinte önmegadó buzgóság nélkül, mely a régi egyház, bár simítatlan, maradványait bélyegzi. Tiszta nyelv és versalak, de keresett bensőség, és, melyet mély érzés nem tűr, cicoma és virágos előadás jelzik a legújabb kornak e kísérleteit. Csak két költő tesz kivételt: *Székács József* evang. superintendens (szül. 1809), ki lyrai epigrammáival is díszes helyet foglalt vala költészetünkben; és *Tárkányi Béla* egri főegyházi kanonok (sz. 1821), ki viszont románcairól volt már ismeretes. Mindkettő a zsoltárköltészet emlőin nevelkedvén, ennek mélységével és egyszerűségével zengedezteti érzéseit; amaz önálló költeményekben, mindkettő a zsoltárok utánképzéseiben; sőt Tárkányi, nagy tevékenységével e mezőn, már az egyházi énekeskönyv átalakítását is megindította szerencsésen.

— (*Székács* életét 8 vallásos költeményeket tőle 1. az *irod. Olv.* 339—47; *Tárkányi* életét s költeményeit u. o. 348—360. sz. alatt).

Irodalom. *Garay János* Versei, Pest 1843. Újabb Versei, Pest 1848. Balatoni Kagylók, Pest 1848. együtt *Garay János* Összes Költeményeiben, Pest 1854 is 1860.—*B. Eötvös József* Költeményei (a «Remény» zsebkönyvben, 1858, és külön P. 1869).—*Vachott Sándor* Versei, P. fl845.) 1868, és 1869; Összes Költeményei, kiadta Vakot Imre, Pest 1856.—*Császár:* Sonettkoszorú, Fiume 1831; Költeményei, Buda 1841, s bővíve ott 1856; Esti Dalok (Kövessy Kálmán néven) Pápa 1847; Őszi Lombok, 2 k. Pest 1857. — *Goal József* versei az Auróráb., Atbenaeumb. sm.)

— *Kunosé:* Dalfűzér, Pozsony 1840; Versei, bővített kiadás, Pest. 1843. — *Tóik Lőrinc:* Szívhatigok, Buda 1838. — *Pap Endre:* Hátrahagyott Munkái I. kötetéb. kiadták Csengery és Kemény Zsigmond, Pest 1852. — *Riskó Ignác* és *Szemere Miklós* költeményeik főleg az Athenaoumban; eddig összegyűjtetlenek. — *Kerényi:* Költemények, Pest 1844. Újabb Költ. Pest 1846. — *Sárosy:* Költemények, Buda 1858. — *Mentovich:* Uniódalok, Kol. 1848. Száraz Lombok, Kol. 1854. — *Riadod* Emléklapok egy főrangú hölgyhöz, Buda 1846. Hattyúdalok, és: Hangok az emberiséghez, Pest, 1848. — *Lisznyai* első csinosabb dalai az Athén., majd; Tavasz Dalok, Pest 1847. — *Székács* költői munkái még összegyűjtetlenek; vallásos költeményei «Imádságok» című imnkönyvében, Pest 1845 és 1853, s a Prot. Egyh. Lapban.

— *Tárkányu* apró füzetekben 1848 óta; együtt: Tárkányi B. J. Költeményeiben Pest 1857. Kathol. Egyházi Éneklár (hangjegyekkel), Fger 1855 4rétb.

135. §.

Új lendület. Petőfi Sándor.

Classicus költőink elsorolt, s még inkább el nem sorolt, epigónjainál a forma lassanként mindenné válván, a tartalom phraseológiává, s még azoknál is, kiktől a való költői tehetség meg nem tagadható, kevés kivétellel, mind erőtlenebb ismétlése a nagy költőink által mélységgel, erővel és eredetiséggel kifejezett érzéseknek: szükségkép fordulatnak kelle beállani, hogy költészetünk, elhanyaglásából, új életre gerjedhessen. S im a lendület ismét azoktól jött, kik azt már egyszer hasonló válságból kiemelék, midőn óclassiciai stádiumából, mely végtire szinte lelketlen modorban indult süllyedni, a nemzeti és regényesbe átvezették (Kisfaludy K., Vörösmarty, Czuczor). Most új elemül a népiest hozták mind nagyobb érvényre, aminek a hatalmasan ébredő közélet, a népet magát mindinkább felölelő politikai irány, s a véletlennek azon szerencsés viszonyulása kedvezett, mely egyenesen született népemberek közt hagyott erőteljes költői egyéniségeket támadni. Ezek is első kísérleteikkel a classici-nemzeti kor földében gyökerezvén, költői műveltségöket szinte annak köszönték, s így képesek voltak az új elemmel az öröklött vívmányt áthatni.

Legközelebbi megindítói a fordulatnak *Kriza János* és *Erdélyi János* lettek (mindkettő szül. 1814). Amannak *né,dalaiban* a székely havasoknak, melyek közt született, fris szellője lengedezett; emez komoly, határozott, mély egyéniség, gondolatgazdag és meleg, bár *költeményeiben* darabos, s a formát, sem a classiciat, sem a népiest, tartalmával tiszta öszhangba hozni nem bíró; annál nagyobb hatású volt a népköltészet műveinek nem csak közzététele, hanem annak legbensőbb lényege szerint ismertetése, valamint műbölcsészi és műítészi munkássága által (132. §.). S most a rég előérett lendület nagyban megindult: csakhamar s egymás után feltűntek, mint az *új népies iskola* mindannyi bajnokai, *Tompa*, *Petőfi* és Arany: amaz népregei symbolismusával, *Petőfi* mindent átható nyers és dús lyrai erővel, s Arany, kiben a mély természet-ér erős- értelemmel és érzékeny ízléssel egyesülvén, az új költészet általa fogta művészi avatását nyerni. Arany lyrai időszaka már történetünk korán túl esvén,alább vele csak mint elbeszélő költővel fogunk találkozni: a más kettővel itt kell foglalkodnunk.

Tompa Mihály (szül. 1819 † 1868) 1841-ben, s így egy évvel Petőfi előtt, lépett fel az Athenaeumban, s ennél szorosban függ össze a classicai-nemzeti iskolával. Elsőbb *dalai*, a többi epigónok jó és gyenge oldalaival bírnak. Fordulátát 1845-ben írt *népdalul* jelzik, s a mondák tanulmánya, mely téren hírét csakhamar (1846) megállapította. Ez óta *lyrai költeményein* is új hang és szín lett észrevehető, L i. a modor helyét saját egyénisége foglalta el, tárgyait az őt körülvevő természet-es embervilágból, s a maga, közszerfieknek látszó, de költőisítés által érdeklővé lett, élményeiből vevén, nyelvét pedig a közélettől, mely nemesítés által sem szűnik meg nála közeleti lenni. Tompa kevésbé hivatott a szabatos dalra; a természet titkos életével válszenvben levő, a kifejtésre, a jelves előadásra hajló lelke (Temetői *hangok; A madár, fiaihoz*) a terjengést engedő formákat szereti, s ezekben tartalmas elméié, és meleg mint bárki: elegiai kedély, mely két elemét» a gondolatot és érzést, a legbensőbbben összeolvasztja (*Alföldi képék I^{evél} egy elutazott barátom után*); de úgy, hogy néha az idylli (*Falusi órák*), másszor a nedélycs jut a legtisztább kifejezésre (*A hangyákhoz*); sőt nem ritkán, emeből kiválva, a gúny is, elég élesen.

Minden társaié közt leghathatosban, s legtöbb eredetiséggel *Petőfi Sándor* lantja zendült meg (szül. 1823, 7 1849). Származása és erkölcsenél, hajlamai és életénél fogva egészen a népé, költészete is mely életével egy, egészen annak legében leledzik. Teremtő képzelemmel, mély erkölcsi érzés mellett szilaj daccal és széles jó kedvvel, de egyszersmind oly ősi gyermeteg kedélylyel, mely a conventionális világ behatásai által meghódíthatatlan, s így ennek kellő közepén is életével és költészetével a szabad természet kivételes fia, s végre erős, de kifejeletlen értelmiséggel bíró: művei szenvedély mellett gyöngéd bensőséget, a fenséges és nemes mellett közszerüséget, a gazdag változatosság mellett korlátoltságot tanúsítanak egyformán. Tárgyai a szerelem, melynek dalai csupa láng, s ismét lágyág és gyöngédség; családi érzések, melyek szeretőire méltó vidorsággal és bensőséggel nyilatkoznak (*István öcsémhez, A jó öreg kocsmáros, Szülőföldemen, Egy estve otthon*); táj- s természetkepek, mik nem magokért, hanem azon érzés és gondolatért vannak, miket benne költenek (*A csárda romjai, A sivatag koronája*); társas és egyéni gyarlóságok és vétkek, miket egészséges szeszély és irónia gazdag erével ostromol (*Paté Pál úr, A hold elégiája*), míg társas vigalmakat és bort énekelve meg, magába nem férő jó kedve sokszor szilajúl, sőt póriasan is zajong; az

erkölcsi, hazafiúi és demokratiai eszmék és érzelmek pedig, az el nem rejthető célzatosság mellett, nem ritkán elég prózai módon adatnak elő: de gyakran az elkeseredés lelkesedésével (*Almaim, A magyar nemzet, Van-e egy marok földi*, majd ironia és húmorral (zl *magyar nemes, Okatootája*); de viszont bensőleg tud örülni is a haza emelkedésének (*A magyarok istene*). Ha épen e téren a túlzástól s az igazságtalanságtól nem ment, s ez által egész a lazításig ragadtatik (»*Miscra plebs contribuense*), az ama beteges izgatottságnak betudandó, amilyen csak nagy és erős szenvedélytől telik. S mindezekben, s ezeken kívül, maga, s éltének minden mozzanatai szolgáltatják költeményeinek a legváltozatosb anyagot. Sajátságos érdeket, sokszor szívélyes és mély részvétet, költ egyénisége iránt azon beszédes őszinte nyíltság, melylyel olvasóját biztosává, sőt barátjává teszi. Mert, erkölcsi öntudatában büszke magát jobbnak mutatni, mint amilyen, nem hallgat. el, nem szépít, nem arrogál semmit, mit nem bír: így nyílt könyv gyanánt fekszenek előttünk nem csak viszontagságai és kalandjai, hanem gondolkodása és érzései, szenvedélyei és hibái, még csínyei is, melyek születés és nevelésben, világ és sorsban, nem érdemelt szenvedésekben, gyakran túlzó legyőzésben találják forrásokat; s ezt tekintve tévedései is — mik szerint a jellemet néha az illemteltek megvetésébe helyezte, a demokráciát nem csak az intézményekben, hanem az erkölcsökben is érvényesíteni kívánta, az embert annyira díszesítő önmérséklet helyett dacban és szertelenségben tetszett magának — tévedései is, költészetében, elnézésünket, nem ritkán becslésünket bírják. Csak a világgal) meghasonlását sokalljuk meg, midőn gyűlöletté fajúi, mely lényegében mindig költőiden, sőt túlzásaiban undort gerjeszt (*A világ és én*). De ez álláspontot szerencsés-jére hamar meghaladta.

Mellözve kísérleteit a reflexió terén (*Felhők*), hiányozván eszméiben az érlelttség és mélység; ha Petőfi, egyéni költészetével, melynek ő tárgya és szerzője egyszersmind, egyedül áll lyiánkban: regeneráló hatását öszves költészetünkre mint *népköltőét* nem lehet eléggé méltáuylanunk. *Népdalai, néprománcai* s költői beszélvei öszvege tartozik ide. Nem hiányoztak, mint láttuk, e téren szerencsés előzői, de kik életök, míveltségök és világnézetök szerint a népköltészetet mint formát míveltek: míg Petőfi, a nép közvetlen kifolyása, annak egyszersmind legtalálóbba képviselője, sőt az maga volt. Tárgy, naív felgás, hangulat, a természet és belső világ válszenves közvetítése, a

ragyogó színjáték, e friseség és könnyű folyamat, s előadásának mindig tárgyyszerű változatossága ily benső és állandó egyesülésben, s összekötve a népi dallamos szchemákkal s a népi nyelvvel, melyet az életből vett kifejezések, fűzések és fordulatokból, nem szépítve, de nemesítve a költői használat által, mintegy újjá teremtett, más költőnél nem találtatott így ő, Eötvössel szólva, a szó legszigorúbb értelmében magyar költő — ha t. i. ilyen alatt egy, a miveit világ behatásaitól érintetlen primitív-magyar költőt értünk — »s ez az, mi valamint megmagyarázza a nagy hatást, melyet művei gyakoroltak, úgy egyszerűen mind irodalmi érdemeinek legfőbbikét képezi.»

— (*Kriza élete én mutatványok költeményeiből az irod. Olv.* 361—4. ez. alatt. — *Erdélyiből* u. o. 355 6.— *Tompa élete és mutató.* 357—61. *Petőfiből* példák 362—7.).

Kiadások: *Kriza* költeményei az Athenaeum, Reményb. s egyebütt elszúrva, fájdalom, nincsenek még összeszedve. — *Erdélyi János* Költeményei, Buda 1844. Szabad Hangok, Pest 1840. — *Tompa* Versei, I. Pest 1847. II. 1864.; összes kiállások 6 köt. Pest 1858—67, és P. 1870. — *Petőfi* munkái az életrajzban elősorolják.

Petőfi Sándor 1823. év első órájában, Kis-Körösön, Pest megyében, született, hol akkor atyja, Petrovics István, mészáros volt. Iskoláit hat éves korában kezdte Kecskeméten, folytatta több helyt, különösen Aszódon is, hol zongorázni és rajzolni is tanult, s honnan a selmeci lyceumba ment által. Itt mint tagja am. társaságnak, kezdett már verselni (1838), járta a német színházat, s ezzel az iskolai törvények ellen vétvén, rosszul osztályoztatott, ami, kapcsolatban gazdája vádjaival, oka lett, hogy a reményeiben magát csalódottnak hívó atyja levonta róla kezét. Az elkeseredett fiú most, egy februáriusi zordon nap hajnalán, titkon és gyalog elhagyván Selmccet, Pestre jött, s a nemzeti színházhoz etatistának szegődött. Egy rokona megtudván *Petőfi* atyjának időközbeni vngyonbukását, a fiáról való gondoskodást magára vállalta, s őt, ki nála a nyarat és a szünidőt római classicusok olvasásával s vrseléssel töltötte, az új tanév elején Sopronba küldte, hogy a lyceumban tanulmányait folytassa. *Petőfi* azonban katonának csapott fel, egyideig Sopronban, később Károlyvároson tanyázott, hol betegeskedvén, 1841-nek telén haza bocsátatott. A következő két évet hol Pápán tanulva töltötte, s itt a m. társaságtól egy lyrai költeményével díjt is nyert, hol szüeszkeedett több vidéki társaságnál, míg, az Athenaeumban fellépésével (máj. 1842) némi figyelmet gerjesztvén, 1843-ban a Kisfaludy-Társasúgtól fordításokra alkalmaztatott (ennek Regénytárában tőle van: A koros hölgy, Bemard után, I k. és R »bin Hood, James után 2 köt.). Ismét a színészethez fordult, míg egy, Debrecenben s más alföldi városokban töltött tél után, az „Életképek“ mellé munkatársul meghi-

vatván, 1844 Pestre jött. Itt Vörösmarty eszközlésére a Nemzeti Kör megvette első versgyűjteményét (Versek 1842—4, Buda 1844), Vahotlmre pedig segédül fogadta a „Pesti Divatlap” mellé. Ezóta minden lapok hozogattak tőle verseket, mik mér most a közönség általános kedvencevé tették. Mindazáltal harmadszor is tett kísérletet a színészettel, mégpedig a nemzeti színháznál, de itt megbukván, végre lemondott e szenvedélyéről, s most már kirekesztőleg az irodalomnak élt. Egymást érték: A helység kalapácsa, fu csa hőskölte-mény, Buda 1844; János vitéz, Buda 1845; Versek 1844 — 6.; Cypruslombok Etelka sírjáról; Szerelem Gyöngyei, Pest 1845. Próbálkozott a drámában is „Zöld Marci” népszínművel, mely visszaveteto , és „Tigris és hyaena” drámával, mely, bár elfogadtatt a nemz, színház által, később önmaga visz-szavonta és kiadta azt; próbálkozott a regényben; A hóhér kötele; majd a tanköltészetben: Felhők (mind a három darab Pest 1846); írt Utí Jegyzeteket (Eletk. 1845), novellákat (u. ott), s ismét Úti Leveleket (Hazánk 1847), igen különböző szerencsével. Annál egyetemesb volt a tetszés, melylycl a lapokban versei folyvást találkoztak; s így 1847-ben már „Összes Költeményeit” adhatta ki Pesten (újra 1848, 1869, 1872. 2 köt.). Döntő következtésű lett kedélye és magánéletére 1846-ban tett szatmári útja, melynek alkalmával Szendrey Júliával megismerkedett, kit 1847. sept. nől vevén, addigi nyugtalan életét csendes házi boldogság váltotta fel. Most Aranynyal és Vörösmartyval Shakespeare kiadására egyesülvén, az, az általa angolból fordított Coriolánussal, Pest 1848, meg is indúlt, de a bekövetkezett politikai fordulat folytán abba maradt. 1848 végén a hadseregbe állván, Bem mellett mint kapitány-titkár és segéd, utóbb őrnagy, működött, jelen volt a piskii csatában, s utolszor a segesvári döntő ütközet előtt látottat júl. 31. 1849. Halála után nagy-későn jelentek meg „Újabb Költeményei 1847 — 9.” Pest 1858. 2 k. s ismét 1869, 1871. és: Vegyes Munkái, Gyulai Páltól, Pest 1863. 3 kötet.

136. §.

Tan- és gúnyköltészet. Vajda. Arany.

Az irányköltészettel, mely, mint neve is vallja, tudva nem tudva a költészetten kívül fekvő célra arányoz, benn voltunk már a bal gyakorlatú tanköltészetben, abban t. i., mely szépítő» nem szép, művészet, s mint ilyen a költői birodalom határszélén áll. A maga tisztaságában és önálló nagyobb formáiban mindazáltal az nem fizetett, hacsak az erdélyi meseíró *Hegedűs Sámwl* tankölteményét (*Menipp utazása a*

más világon) nem vesszük ide, mely nem tartalmatlan ugyan, de gyenge alkotást! s kevésbé költői, nyelvvel pedig mintha a XVIII. századból hangzanék át hozzánk. Az egész világ csak érzeményeket pengetett; e meddő szaporaságnál fogva tehát, melylyel a divatos lyra az alanyi költészetet elárasztá, hasznosnak látta a Kisfaludy-Társaság a gondolat költészeti jogosultságára is figyelmeztetni, s ha versenynytás útján, közvetlenül, mértékűtő szépművek előállítására nem is, legalább lélektani tanulmányra s a költészetnek eszmei tartalommal megtermékenyítésére reményelt hathatni. így 1841 satirákrá, 1843 komolytan költeményekre tűzött ki díjakat. A verseny mindkét esetben népes volt; az első sikeres is, a másik nem, amennyiben a győztes mű is (Féltés« 10 énekben *Ney Ferencről*), bár a leíró elem gazdag színeivel rendelkezik, dictionja nemes és szép, s technikája correct, alakító erő hiányában az elvont gondolat halványságát konkrét étellel el nem bírta törteni.

így egyetlen méltó képviselő e téren *Vajda Péter* lett (született 1808, f 1846). Vajda, legbelsőbb lényében, poétái természet, gazdag teremtő képzetemmel, mélyen érző szívvel, és hasonló erejű hajlammal a vizsgálódásra, de azon erős értelem nélkül, mely a lélek különemű tehetségei felett intézőleg uralkodik; s ezért, tudományt (nyelvészetet, természet- és társadalmi tudományokat) és költészetet együtt üzve, ez nem engedé megtalálnia alkotásaiban a tiszta tudományos —, mint amaz nem a tiszta költői formát. Ugyanez iker természeténél fogva tudományos gondolkodása és előadása a képzelem és kedély által van elfogúlva, miként viszont költészetében a gondolat gyakran nyers valóságában jelenik meg; s a két elem egymást teljesen át nem hatván, amott tiszta prózai prózára, itt tisztán költői versre nem vihatva fel magát, ösztönszerűleg alkota magának egy saját, közép előadási formát, költői prózát, mely, ha néha osiáni, néha bibliai hangot ad, az nem mímelés, hanem épen csak lélekidomai saját és szükséges szüleménye volt. De ezekben foglaltatik annak jogosultsága is. Nemes, szép s költői lelke sajátosságai, melyekben minden gyengéi, de egész nagy ereje is alapúinak, nyilatkoznak már első költői kísérleteiben: »*A Nap szakaszai*« -ban, mik szerinte: » költemény es festések a természet után«, s az elbeszélő » *Legszebb leány* (mindkettő 1834), mik már philosophiai költemények, festés és elbeszélés, itt is ott is, az eszméért lévén. Következtek aztán az évek során dráma, regény, számos beszély, kötetlen és verses dalok és hymnusok mellett és után

önálló *tanköltemények*; mint az *Időszakok* (1839. I. Élőkor), melyekben az emberiség történetének filozófiája, *Eszder* (1841), melyben egy geogónia kísérltetik meg: mindkettő tudománynak kevés, költeménynek sok, az észnek nem elég pontos, az aesthetikai érzéknek nem elég érdeklő és meleg, s emez a genesisitől, mely az olvasónak szükségkép eszébe jut, nagyszerűsége és fenségre messze eső; *Erény és bűn* (1841), mely már inkább paraenesis, mint tanköltemény; míg *Az égi művészet* (1843) jel vés költemény, mely a művészet lényegét az igaznak, szépnek és szeretetnek (jónak) egységében mutatja fel. *A természet bájai* (1844) már sokkal lelkesb és költőibb, de lazán összefüggő, s egyenetlen becsű: elragadó szép és gyöngéd részek mellett szárazuk s áradozásokkal fārasztók is vannak. A tanszerű elem *lyrai költeményeiben* is érvénykedik, leginkább az úgynevezett *Szellem- és hondalokban* (1841. prózab.), hol a jogegyenlőség evangélioma hirdtetik, melegen, hatályosan, de nem hosszadalmak nélkül, valamint egyetlen drámájában is: *sJogvz* vagy a *Houkeresők*« 4 felv. (1836), melyben, nem gondolva a szigorú színi elrendeléssel, sem a szabatos jellemrajzzal, a feltüntetett elvharcban szabadság-, jog- és honszeretets egyetértést tanít, kézzelfogható vonatkozással a jelenre.

E gazdag tanszerű és költői alap dacára tehát Vajdának nem sikerűit önálló tankölteményeiel en mintaszerű, vagy csak correct művet is adni. Annál nagyobb fényben ragyog, s épen mint tanköltő is, elbeszélő munkáiban, különösen *keleti kedélyeiben*, melyeken nemes keble egész melegségét és költészete minden bájait előntve találjuk. Vajda, a kis kora óta már önfentartásra utalt szegény elhagyatott pórfiu, de annál gazdagabb isten lelki javaiban; kinek élete és költészete egy: gyermekded szelid ártatlanság, az erény tisztelete s gyakorlata, istennek, műveiben, imádása, a külső természetében úgy, mint az embervilágéban; ki a természet iránti vallásos lelkesedésében ennek kebelén, s csak itt, lelte fő boldogságát, mint gyermek az anyjáián; ki végre a maga részére oly keveset követelt az élettől: annál mélyebben és fājdalmasban érezte a kiváltságok korában mindazt, mi az isten színére egyformán teremtett emberiség osztályozásában jogtalan és lealázó volt, s küldetészerű önérzettel és hévvel avatta fel magát az emberjogok védőjévé. Sem a sajtó állapota, sem szelid lelke nem engedek a nyílt, a megtámadó szót, s így költészetét tette a szabad, egyenjogú emberiségért buzgó keble kifejezőjévé. Nem ismerve színről színre a társaságot, melylyel keveset érintkezett, a történel-

met pedig folyama nagy hullámzásaiban inkább, mint részletes hűség-
 gel: helyes érzéssel távol korokba s leginkább keletre szerette költött
 történeti sceneriáját áttenni, hol a szokások és jellemek külső hűsége
 hiányait a messzeség kevesebbé hagyá észrevenni, s az általa annyira
 szeretett természetet ragyogó ecsetével eszményítve, oly szép öszhang-
 zásba hozhatta szintén eszményített jellemeivel. 8 hol is találhat vala
 a szenvedő emberiség képviselőiül hivatottabb alakokat, mint a zsar-
 nokság s a casztok őshonaiban, a keleten? A jogtalan osztályok iránt
 érdeklendő tehát, majd a rabszolgaság sanyarait mutatja fel (*Othman
 ünnepe*); majd egy szegény néger sklávot vezet elénk, mint a hűség
 háladatosság szivreható példányát (*Manahor*); másutt a várnarend-
 szert tünteti fel tragikai hatásaiban (*Vajkoontala; Mdguszleány*), s is-
 mét a jogegyenlőség ellentételes világításában (*Akbár zultán*); majd a
 nerfiesb természet győzedelmét a felekezetes vakbuzgóság felett di-
 csóíti (*Memnon szobra; Yoridala*). 8 e kivételes műveket többnyire a
 takarékos szerkezet, a phsychologiai momentum, s a bájoló ecset örök-
 széppé avatják. Sőt másutt is, hol a tancél még jobban van elburkolva
 (*Az athinai sírásó; A csapoddr; Mirmah stb*), a nemes erkölcsi irány,
 kapcsolatban a legszebb leleményekkel s a lélektanilag kielégítő kivi-
 tellel, jótékony, megnyugtató, mély megindulást hagy vissza a szívbén.

A g únyköltészet a folytonos censúrai gyámság miatt most
 sem virágozhatott fel: pedig voltak nálunk minden időben — a Jagel-
 lók alatt élt Apáti Ferenc előtt (intermezzók) és után (népi gúny-
 dal) Gvadányiig, s ettől Kisfaludy Károlyig — elméink, melyek, kivált
 az enyelgő gúnyorra, a kedélyes iróniára, kifejezett képességgel bír-
 tak. Az újabb korban, midőn az művészetté válhatott, a legfontosb
 és kihívóbb tárgyak kiváltságéivá lévén, az önálló gúnyor nem mivel-
 tethetvén, költőink megelégedtek a gúnyt mint elemet játszodtatni
 mesében, beszélyben, vígjátékban. A Kisfaludy-Társaság kívánt elmé-
 let, példa s pályázatás által e fajnak is lendületet adni (1841);
 ennek kebelében értekezett róla *Székács*, és sóval és borssal vegyíti
 satirái élő előadásával mulattatta a társaság nyilvános ünnepeire szá-
 mosán egybegyűlni szokott hallgatókat (*Hogy lehet könnyen meggazda-
 godni f Hogyan tegyünk szert könnyen hírré névre f*); a népes pályáza-
 ton pedig húsz versenyző közt öt győztes találkozott (*Vajda, Szent-
 mik'ósy Sámuel, Szilágyi István, Goal József, Tárkányi*); de sem mü-
 remckségre, sem divatra e faj nem emelkedhetett a sajtó lidércnyo-
 mása miatt; és Székács enyelgő satiráin kívül csak *Czuczor* (133. §.)

és *Vajda* közelítették meg a jelességet (*Vegyes házasságok*, *Utazó magyarok*, *Magyarország* stb): mígnem *Arany János* (szül. 1817) első pályázatával e társaságnál (*Az elveszett alkotmány*, víg epos hét énekben), mely 1845. nyert koszorút, lepte meg a műértők figyelmét. Mert bár nyelv és vers még sok kívánandót hagyott, ezen, a költő alakító erejéről már feltűnően tanúskodó műben »az akkor napi renden volt politikai és szociális mozgalmak szoborszer! élethűséggel tárgyalhattak, fűszerezve a legfinomabb iróniával s a satira chamaeleoni árnyalataival, a horátiusi *ridendo dicere verum*‘-től fogva egész a »juvenálisi korbácsoló potenciáig«: úgy tekintve a komoly alapot s a satirai ér gazdagságát és csipősségét, e mű meghaladott mindent, mit gúny költészetünkben eladdig bírtunk

— (Mutatványt »AB elveszett alkotmányból I. as *Írod. Olv.* 868. sz. alatt.)

Irodalom. Hegedűt Samud Poétái Próbái, 2 köt. Kolosv. 1887. — *Heg* tankölteménye a Kisf. Társ. Évlapjai VI. kötetében áll. — *Vajda: A* legszebb leány, Pest 1834. *A Nap* szakaszai, Pest 1834. *Dalhon*, 4 k. Pest 1889—44. Ebben versei, tankölteményei és némely beszélei; emezek többjei, mik az Auróra, Hajnal és Nemz. Almanachban jöttek kfl834—42-ig, nincsenek felvéve e gyűjteménybe. — *Székács* satirái, értekezése a satiráról, s a megjelenhetett pályasatirák (melyek közt *Vajdától* a »Vegyes házasságok« és »Ceneára« nem jöhettek ki) a Kisf. Társ. Évi. III. és VI. köt. — *Arany. Az elveszett alkotmány*, 7 é. Évlp. VII. és összes Költ. 1867

137. §.

Szinügy és színiköltészet.

A színészet ez időszakban nyert valahára állandó házat a fővárosban, s azzal születtek meg drámai költészetünk életének természetes feltételei is. Egy középponti magyar színház fontossága a magyar nyelv művelésére, terjesztésére, magyar társas élet fejtésére s a nemzetszínköltészet emelésére nézve, el vala ismerve, s egy olyannak létesülése általános óhaj és akarat tárgya. Reményt a magyar színészet haladásai iránt a kolosvári, kassai, úgy a Balla-fle pesti társaságokban mutatkozó jelesebb tehetségek költöttek. Az akadémiának e remény élesztősében, a létesíthetés módja tisztába-hozatalában, a drámai költészet műveltetésében nem csekély része volt. Mindjárt felállíttatása után drámai jutalmakat tűzött ki, s ha ezeknek közvetlen eredményei fényesek nem voltak is, legalább munkásságot, gyakorlatot költött meg e téren (tizenkét év alatt 77 szomorú játék és 63 vígjáték jelent meg

a pályán). Két gyűjteményt adott ki, melyekben 16 eredeti és 20 fordított színmű látott világot. Egy állandó színház létesítése módját jutalomkérdés tárgyává tevén, három jutalmazott és kiadott pályairattal vonta a közönség figyelmét ez ügyre. Egyidőben Pest vármegye pártfogása alá vett egy, a kassaitól elvált és több erők hozzá csatlakozásával szaporodott társaságot (Megyeri, Bartha, Kántorné, Lendvay-pár, Szentpétery, Egressy, Szerdahelyi stb), mely az üresen állott budavári színházba telepedvén, meg volt vetendő a magyar színművészeinek alapját (1833—6). Fáy és Döbrentaire bízott a művezetés; ismét egy akadémiai bizottság a színműkészlet tisztázásáról és neveléséről gondoskodván, több mint másfél száz eredeti és fordított új színművei egészen új játékrendet alapított meg. Pest vármegye már 1832. egy állandó színház építését hozván szőnyegre, Széchenyi annak részvények útján, Fáy, akadémiai pályairatában, annak országosan létesítését sürgette. És most a budai társaság sikerei s a növekedő köz buzgóság által elragadott Széchenyi az 1832—6-ki országgyűlés alatt csakugyan egy »nagy *nemzeti* színházt részére a pesti dunaparton telket is eszközölt, mire a véle versengő pesti alispán Földváry Gábor e helyett egy megyeinek állítását kivívén, az ügyet rendkívüli erélyvel kezébe vette, s adományok útján a kerepesi úton Grassalkovics Antal herceg által felajánlott telken azt fel is építvén, s egy részvényes társaságnak átadván, az 1837. 'augustus 22-én megnyitott (igazg. Bajza; 1838. júniustól Szentkirályi Móric, utóbb Nyári Pál, Ilkey stb). A bekövetkezett 1840-ki országgyűlés azt a rajta levő terhén megváltván, s fentartására négyszáz ezer ezüst forintot szavazván meg, *nemzeti színházzá* emelte, s országos választmány fő felügyelete alá helyezte (1843 haszonbérlo és igazg. Bartay; 1845 gr. Ráday Gedeon, 1847 Bajza, 1848 Erdélyi). «

A közönség tetszésétől függvén a budai, majd a Pest-megyei színház fennállása, sőt jó részben a nem eléggé megállapított nemzetinek is virágzása, a játékrend nem emelkedhetett aesthetikai függetlenségre. Az első években a színszerű eredeti darabok kis száma mellett a német irodalom közepszerűségei uralkodtak e színpadon is; t. i. eleinte az akadémia »játékszíni választmánya« mindenek előtt egy égető ügyyei, a régi színmű-készlet nyelvének kiigazításával, volt elfoglalva, minek folytán ezóta lett csak a színpadon hibátlan és csinosabb beszéd hallható; új drámakészletet, még csak kis részben használható eredetiekből, nagyobbára pedig a külföld jobb darabjai-

ból csak lassan teremthetett, s figyelme már Budán fordulván előszó retettel a francia regényes iskola termékeihez, ezekkel végre, és csak Pesten, szoríthatta ki a *német érzdégé drámát*. Most, s mindjárt kezdetől fogva, a megyei színházban különös ápolásnak örvendett az *éneket játék* is, mely a többnyire idegen szavaló drámát soká alárendeltségben tartotta; míg időnként feltűnő, egy és más tekintetben figyelemre méltó *eredeti drámák t vígjátékod* (Vörösmarty, Szigligeti Gaal, Fáy, Kuthy, Csató, Garay, Tóth, Teleki, Nagy Ignác, Kovács Pál, Vahot Imre stb), sőt *éneket játékok* (Bartay, Erkel, Thern, Egressy Benjamin), még *magyar balétek* is («Magyar vigalom»; »Mádi szüret,» melyek által mentek az új leleményü. magyar társas táncok a szebb társaságokba is át), az eredeti művek iránt lassanként érdeket kezdtek gerjeszteni; és végre a dalokkal vegyített *magyar népszínmű* (Szigligeti, Balog, Szigeti stb) határozott diadalt vívott ki a német bohózat felett, ezt teljesen háttérbe szorítván. A színházi bevételi rész-díj, mely az íróknak jutott, s az akadémiai drámai pályadíjt felváltott színházi pályadíjak folytonos munkásságra serkentették az írókat. Egyszerre csak azon vette magát észre a színház, hogy érdekléssel és bizodalommál fogadtatnak az eredeti művek T. i. a lapok, s főleg az Athenaeum komoly és tanulságos színbírálatai lassú de folytonos hatása alatt javúlt költő és színész, tisztultak nézetei és ízlése a közönségnek. Ébren tarták az érdekeltséget a toliharok is: a dráma- és operapárt vitái közben mindkét rész kedvelői szaporodtak, a francia iskola mellett (Athén.) és ellen (Regélő) folyt harc alatt Shakespeare jutott mind nagyobb tekintetre; a színpadi s másfelül a költői hatás körüli versenyés legalább arra, mi színiköltészetünknek leginkább kellett, a színi technikára, irányoztá mind hathatósban az igyekvéseket (a folyton, most már a vígjátékban is munkás Szigligeti mellett Obernyik, Czakó, Húgó Károly sm.); nemzeti operánk is drámaibb lett (Thern, Doppler, Császár György, Erkel); színészeink a régi modoros iskolát érezhetőleg elhagyván, az újfrancia, a shakespearei s az eredeti darabok által természetesb előadáshoz szoktattattak, s új erőkkel, a változott irányt követőkkel, szaporodtak (Priell Cornélia, Szilágyi Lilla stb). Költészet, színészet és közönség összehatottak, s ekép, bár hullámzásokkal, haladás minden irányban, míg a főváros eleste 1849 elején majdnem feloszlását vonta maga után a társaságnak — rövid időre. — S most a költőkhöz részletesen.

Irodalom. Széchényi: M. Játékszínről, Pest 1832. M. 'Játékszíni Jutalmazott Feleletek, Buda 1834. s több magániratokon kívül: *Bajza:* Szózat a pesti m. szín - ház ügyében, Pest 1839. — Eredeti Játékszín, 16 köt. Buda és Pest 1834—46. Külföldi Játékszín, 19 köt. Buda és Pest 1833—40. — Színműtár, kiadja *Nagy Ignác*, 4 köt. (56 darabbal) Buda 1839—43. Műcsarnok, kiadja *Kazinczy Gábor*, Buda 1840— Nemzeti Színműtár, sserk. Oóernyii és *Vahol Imre*, 8 f. (6 darabbal), Pest 1846—6. — Játékszín! zsebkönyvek, almanachok, gyűjtemények és folyóiratokban elszór darabok, az írók külön kiadásaikon kívül.

138. §.

A szomorújáték ét dráma. Vörösmarty újabb színművei.

A legmagasb és legnemesb, mit a tragikai Músa ez időszakban előhozott, kétségkívül *Vörösmarty* szomorújátékai voltak, melyek első kísérletei irányában (91. §.) megmérhetetlen haladást tanúsítottak. Négy műve tartozik ide: *Kincskeresők* 4 felv. (1832), *Vérnáz* (1833), *Marót bán* (1838), és *Áldozat* (1840), mindegyik 5 felv. Az eZeöben a tragikai momentum Zágonyban, a fukar kincskereső öregben van, ki szeretett leányát kincsszomjából megtagadván az ettől kedvelt, de szegény Szilágytól, mindkettő boldogságát megsemmisíti, meg magát is, mert lel ugyan kincset, de mindannak árán, mi neki drága volt; s ekép a bünös tévedés viharként zúg végig e kis világon, ártót, tévedőb ártatlant elseperve. — *Vémászb&n* a méltatlan gyanú Telegdivel kitéteti ikreit, mi által ártatlan neje halálának oka lesz. A vétkes gyarlóságból származott bün által megsértett erkölcsi törvény forbatot követel. Büntetése: örömtelen élet, titkos rémület, mely lelke mélyén ül: s midőn Telegdi végre ismét szeret, szerelme tárgya, nem tudva, ön leánya; ennek nem ismert testvérét féltésből megöli: s ez saját fia; Tanár, a titok egyedüli tudója, felfedi ezt, s jaj Telegdinek ha igaz, hogy nejer ártatlan volt, mert 'akkor reá csak kétségbeesés vár: most ráismervén Tanárban a bünösnek vélt vágytársra, s ennek vérebe gondolván fojthatni a borzasztó kiábrándulást, gyilkosává lesz ennek is, de azért a kétségbeeséstől meg nem menekedhetik: a sokszoros bünsúly nehezebb, hogysesm romlatlan ember, mint ő, elvisel, hesse azt, le kell rónia adósságát, életével kiengesztelnie a sértett igazságot: egy kegyelme a sorsnak, hogy az inkább bukottat mint rosszat megója az öngyilkosságtól is; t i. zavart érzékei s elméje elébe kápráztatják a meggyilkolt Tanárt, ez int, ő követi, s — örvényben

leli sírját Valóban e szomorújáték mesterműve a fenső tragikumnak: szánalmat gerjeszt hőse sorsa felett, ki nemes férfias kedélyvel bírva, indulatai áldozatává lesz; borzadást a jókat is maga körül megsemmisítő iszonyú következtéseken; fenséges az erkölcsi törvény megvesztegethetlen szigorával; emelő pedig, mert hőse nem gyáván szenved, hanem elég erős magát elszánni az önbüntetésre, a halálra; s ím: az örök igazság a bűnét elismerő és bánkódó vétkest megója az utolsó büntől, — *Marót* ódnban a hős egy nagy és nemes lélek, kinek, míg rablóit testvére megtalálásában fárad, s érte börtönt és inséget szenved, el nem tudva, boldogságát meglopja; akit szenvedéllyel szeret, neje, elpártol tőle; s ömaga, nem győzhetően le boszuvágyát, s magamagának követelvén a büntető isten szerepét, mikor a tévedt, de meg nem bukott nő felett szánakodva, már letesz a boszuról, az ő vétkéből megindult eseményfolyam által fátumi erővel utói éretik: ez áH helyette boszút, mely neki most már csak kin és gyötirelem. — Az *Áldozatnak* végre tragikai hősnéje, Zenő, méltatlanra pazarolt szerelmének egy hű szeretőt, szülői nyugalmát, sőt becsületét is feláldozván, annak maga is áldozatává lesz, de mély és változhatatlan szenvedélye miatti szenvedéseivel és gyászos végével szánó részvételünket bírva. — Se művekben Vörösmartyt a drámai formának is teljes birtokában látjuk Nagy lelékenység mellett szigorúan kikerekített alkotás (Kincskeresők, Áldozat), mely bővebb bonyolítás mellett is átlátszólag világos (Vérnász, Marót bán); a cselekvénynek a belső fejlődés részletes kitüntetése mellett is folytonos haladása; s amily gazdag, oly lélektanilag correct, éles jellemrajz; végre az indulatok festésében a lángelme mélysége és ereje egészítik ki tragikumának meghódító erejét. Mindamellert a költészet minden bájaival dúskáló diction gyakran eposzszéles ecsettel fest, sőt néha az indulat összezúzó perceiben is a gazi dag lyrai érnek szabad ömledést engedve, színpadon a legdrámaibb momentumok hatását is gyöngíti.

Egy nagy történeti trilógia fogta e tragédiákat követni, melynek első része, *Cilley t a Hunyadiak*, 1845 meg is jelent, a másodikból, *Hunyadi László*, csak egy pár jelenet, a harmadik pedig, *V. László*, végkép elmaradt. Itt, mintha rég pihenő eposi hajlamának valahára ismét korlátlan tért kívánna nyitni a költő, teljes ellentétben azon takarékos alakítással, melyre szomorújátékaiban emelkedett, az expositio három bő felvonásra terjed ki; s nem csak itt találunk nem kevés, magokban ugyan szép, korfestő és tartalmas, de oly jelenetet,

mely kár nélkül elmaradhatott, hanem az actiót vivő két vég felvonásban is; sőt személyeket, melyek, a drámára nézve szükségtelenek, egyedül a történeti háttér kedvéért vezetettek fel. A hiba a trilógia fogalmának helytelen felfogásától vaja, melynek minden része kell, hogy magára is befejezett kerek egész legyen: míg itt e »történeti dráma« a következőkét részre akarván előkészíteni, »előjátékul« lesz, de ennek takarékoságát nélkülözve. Egy dísz e műnek az éles és erőteljes jellemzés, mely úgy a költő lélektani mélységét, mint történelmi felfogását egyformán szép fénybe helyezi.

A vígjátékban is tett Vörösmarty kísérletet, t. i. annak nevezte *A fátyol titkai*, 5 felv. (1834). De az alapeszme, a széplelkek szerelmének dicsőítése a köznapi felett, komolynak marad, bár a költő azt a szerelem különböző nemeinek ellentéte s ezek komikai megvilágítása által víggá kívánja tenni. Hogy mégis a darab az legyen, mit az új széptan érzékenyjátéknak nevez, a komikumnak nem vala szabad uralkodnia a darabon. Különb, míg a geniális jellemalkotás, a jellemek kiszámolt ellentétei, s az eleven és élethű dialóg a darab erős oldalát teszik, bántó az a cynismus, melylyel az erkölcsök (szokások) s a convenientia elhanyagolva vannak. Ugyanis a költő az idyll szabadságával él egy időhöz és helyhez, s egészen a modern társaság életéhez kötött történetben, mi a ritka szépségekkel tündöklő mű élvezését nagyban zavarja.

Végül nem hagyhatja az irodalomtörténet említetlenül Vörösmarty szándékát Shakespeare meghonosítása körül a magyar színen, *Julius Caesart* (1840), utóbb *Zear királyt* (kiadva 1856) a rokon lélek szabad hűségével adta. A változott idők, csüggedései, s végre hatása megakasztották a nevezetes kezdetet.

— (Az »Áldozat« expositióját s abból *mutatványt* 1. as *irod. Olv.* 869. sima alatt).

Kiadások. A Kincskeresők (Auróra 1888). Várnász, as akad. Eredeti Játék-színe I. köt. Buda 1884. újra 1887. A fátyol titkai (Aur. 1885). Árpád ébredése, előjáték a pesti m. színház megnyitásának ünnepére, Pest 1887. Marót bán, Buda 1838. Julius Caesár, és: Az Áldozat (Újabb Munkáiban 1840). Cilley és a Hunyadiak, Pest 1845. Minden Munkái, Bajza és Sebedéitől 10 köt 1845—8. és gy. kötetb. Pest 184'. Lear király, Pest 1856. Legteljesb gyűjtemény pedig Minden Munkái Gyulai Páltól, 13 köt Pest 1864.

Vörösmarty követői. A színszerőség érvényre jutása. Szigligeti.

Vörösmarty nyomán ez időszak első tizedében többnyire az irodalom és költészet más ágain jeleskedő nem kevés szép tehetség kísérletté még a szomorújáték művelését. Közöttök a kitünőbbek *báró Eötvös József* (1834), *Horváth CyriU* a bölcsész (1833—50), *Tóth Lőrinc* (1834—39), *Jakab István* (1836), *Vajda* (1836), *Farag* (1836—9), *Gyurmán Adolf* (1839); kik azonban még inkább az irodalom, mint a színpad behatása alatt állván, ha sikerült is itt-ott a jobb alkotás (Tóth, Gyurmán), egy-egy drámai jellem és hatásos helyzetek: erőeb oldalukat főleg a dictió, s ez is néha inkább lyrai (Eötvös, Garay) vagy elmélkedő részében, (Horváth C. Vajda), mint drámai fejlettségével, tette. Legtöbb színszerűséget kétségtelenül *Tóth Lőrinc* tanúsított, ki mind a cselekvény' és jellemek drámai alakításában, mind a szenvedélyek festésében nem csekély erőt, a dictióban legtöbb költőséget és drámaieágot egyszersmind, fejtett ki, bár könnyűsége helyenként, még utolsó darabjában is (Hunyadi László), dúsalkodásra ragadta.

Ellenben egészen a színpad szülötte *Szigligeti Ediéhyé* (Szathmáry József, szül. 1814), ki 1834 Pestre jövéen, egy létesülendő m színház eszméje által elragadtatva, a budai játékszínhez állott be, melynek, s a később annak helyébe lépett pesti magyar színháznak nem ngyan mint színész, hanem mint színiköltő, fő támasza lett. Erős meggyőződése, hogy csak eredeti drámai irodalom alapíthatja meg a magyar színügyet s azon életbe vágó érdekeket, melyek ezzel összekötve vannak, találkozva ez érdekek kivívásának forró kívánásával s ritka tehetséggel,' tették őt,«azzá. Többet várva ez irányban az élvezhető soktól, mint a kevés bár jobbtól, s az égető szükség betöltése hasznát elibe tevén saját dicsőségének, oly munkásságot fejtett ki, mely, ha költészetünknek nem is, de színügyünknek történetében érdemét elmúlhatatlannak tünteti fel. Ugyan is első fellépése óta (Megjártzott cselek, dráma 5 felv. 1835), csak a tárgyalt időszakban, harmincnégy színművet adott, melyek közt tizenegy szomorújáték, tizennyolc dráma és öt vígjáték van. Szomorújátékai és drámáinak tárgyai, alig pár kivétellel, a hazai történelemből vétettek, vagy azzal kapcso-

latba vannak hozva; s alakításai kezdet óta már helyes, gyakran tarakékos szerkezet és hatásra jól számított helyzetek által ritkán maradtak minden siker nélkül, néhány pedig hosszasan is fentartotta magát (*Dienes, Mic bán családja* stb), bár ember- s világismeret, történeti és lélektani kellő készültség hiányában jellemei tartalom, mélység, a tragikaiak nemesség nélkül vannak, s általában azok concepciója s kivitele a biztos kezét nélkülözi, a kidolgozás pedig, kezdetben kivált, gyenge, az erő helyét nyersesség, sőt vadság pótolván, míg a gyöngéd érzelmek bensőség és melegség nélkül kifejezvék. De, közepette és dacára a szapora termelésnek erősödni látjuk őt mind a cselek vények indokolásában, mind a jellemzésben, főleg pedig az érzések és indulatok kifejezésében, sőt költői tartalmasságban is (*Aba, Romilda, Korona és kard* stb), a nélkül mégis, hogy haladása, értem a történeti és tragikai színművekben, folytonos, biztos, s így visszaesésként ment volna. Ennek dacára Szigligeti munkássága üdvös hatással volt: Kisfaludy óta senki által ennyire nem bírt színszerűségével számos eljátszható darabokat adott, s általok bizodalját költött az eredeti nemzeti darabokat kívánó közönségben a magyar színiköltészet jövődjére iránt. Mindamellert e nemű darabjai közt nincs egy is, mely az értelmes Ítészt minden részben kielégíthetné; másfelül mindenegy szigorúbb bírálatra egy-egy újabb darabbal felelvén, melyek újra a színszerűség külső eszközeire támaszkodtak, csak az újfrancia regényes dráma ez időszak másod felében elhatalmazott bal hatásának dolgozott kezére.

Kielégítőbbek azon szűkebb értelemben úgynevezett drámái (1844 óta), melyeknek motívumait és alakjait a jelenkori társadalomból vevén, viszonyok, erkölcsök és jellemek dolgában a külső úgy, mint a lélektani hűséget szerencsésben valószínűsítette; s egymás közvetítésére használva a víg és komoly, érzékeny és szomorú, középosztályi és népi elemeket; sőt segédül véve zenét, dalokat, táncot is, azokkal egy nálunk új fajnak, a népszínműnek, lett megalkotója (*Szökött katona, Két pisztoly, Zsidó, A rab, Egy szekrény rejtelvei, Csikós*). És bár a hatás e nemben is nagyrészt külsőségekre alapítatik, hová a néha beszótt gyakorlati célzatok is számítandók, s így drámaköltészetünk általa voltaképp nem emelkedett: de tagadhatatlanul azon érdeme volt, hogy nem csak visszafoglalta a tért, melyet a német érzelő dráma, s különösen a bécsi bohózat elég sokáig bitorolt vala a magyar színpadon, hanem a szavaló színművet sajnos alárendeltségben

tartott idegen operának is nemzeties és szerencsés vetélytársat adott, s a színházi közönséget, minden osztályokból, tetemesen nevelte.

Legtöbb beccsel bírnak, s tiszta műelvet nyújtanak, Szigligeti vlgjátékai, melyekről alább.

Kiadások. Eötvös. Boszó, szomj. (6 felv.), Pest 1834. — *Horváth C.*: Tyras, szomj. 6 felv. Buda 1834. (Ered. Játékszín II. k.). Kuthen kán király, szomj. 5 felv. Szeged 1838. (H. C. Színművei I. k.), Jolánt«, szomj. 6 felv. (»Buda« zsebk. 1839-re.). Vetélytársak, szomj. 5 felv. (Alf. Színin. I. 1850.). — *Tóth L.*: Átok drámái költ., eltij. és 3 szak. Buda 1835 (Ered. Játéksz. IV. k.). Vata, tört, dráma 4 felv. (M. Tört Színművek, Pest 1830. I.). Ekebontó Borbála, szomj. 4 folv. Buda 1887. (Er. Ját. VI.). Az atyátlan, szomj. 5 felv. Buda 1839 (ott, VII. köt). Ronow Ágnes, tört, dráma 8 szak. (Olympia I. Pest 1839.). Hunyadi László, tört dráma 5 szak. (írva 1889) Pest 1846. (Ered. Játéksz. XVI.). — *Jakab*: Zsarnok apa, dr. 5 felv. Buda 1836. (Er. Ját. V. k.). — *Vajda*: Joguz, vagy a honkeresők, színmű 5 felv. Pest 1836. — *Garay*: Ország Ilona, színj. 3 felv. (Hajnal. Pest 1837). Árboc szomj. 5 felv. és előj. (M. Tört. Színm. II. Pest 1837.). Bátori Erzsébet, tört, dráma 6 felv. (Színműtár I. Pest 1840); együtt: Oaray összes Költ. Pest 1854. — *Gyurmán*: IV. László, szomj. 5 felv. (Er. Ját. VIII. k. Buda 1840). *Szigligeti*: Dienes, v. A királyi ebéd, szomj. 5 felv. Pest 1838. Gyászvitézek, dráma 8 felv. Pest 1838. Vazul, dr. 4 felv.; A Pókaiak, szomj. 4 felv.; Aba, szomj. 5 felv. (e három: Szigligeti Eredeti Színművei cím alatt, Pest 1838), Cilley Fridrik, dr. 3 felv.; Romilda, szomj. 3 felv.; Korona és kard, szomj. 5 felv. (e három Nagy Ignác Színműtára I. H. III. köt 1840 -2), Mic bán családja, dr. 8 felv. eltiját. Pest 1840. Ál Endre, dr. 4 szak. Pest 1841. Troubadour, szomj. 4 felv. 1840 (Reguly-Album, Pest 1850). Szökött katona, színmű 3 szak. Pest 1844. Két pisztoly, színmű 3 szak. Pest 1844. Zsidó, színmű 4 szak, dalokkal, Pest 1844. Gerti, szomj. 4 felv. előj. Pest 1845 (Er. Ját. XIV. k.). Gritti, szomj. 5 felv.; A rab, színmű 3 szak, dalokkal; Egy szekrény rejtelve, színmű 3 szak, dalokk.; Zách unokái, szomj. 5 felv.; Csikós, népszínmű 3 szak, népdalokk.; Mátyás fia, dr. 5 felv. (e hat: Szigligeti Újabb Színműveiben 1 — 4. 6. 7. füz. Pest 1846—8). Többi komoly darabjai kiadatlanok.

140. §.

Az újfrancia drámaiskola költői. — Visszahatás. Hugó Károly.

A főleg külső eszközökkel működő, és színpadunkon mind nagyobb tért foglalt, újfrancia dráma, csattanóé sikereivel, úgy a Szigligeti példája is, a »színi hatást« tűzvéen ki a színiköltészet elvéül, o bálvány után látjuk indúlni költőinket, elhanyagolva a valósínúséget s a jellemek lélektani fejlesztését, s minden áron a rendkívíüli, a meglepő bár természetelen, s megragadó után törekedni, többnyire

azon értelmes és jól kiszámított conceptió nélkül, melyet az újfrancia romanticismus annyira hatalmában tart. Ez útra szállt az elsők egyike, a regényei által már méltó dicsőséget aratott *b. Jósika Miklós*. Ő, ki regényeiben mind mély belátású jellemrajzolónak, mind a figyelemfeszítés mesterének tanúsította magát, nem lévén képes drámai cselekvényt alkotni (*A két Barcaay*, 1844; *Kordokubász*, 1847), a lélektant gúnyoló jellemekkel s élre állított szemképráztaó helyzetekkel (*Adorjánok és Jenők*, 1838; *Kordokubász*) ostromolta a nézők figyelmét, sikeretlenül. — Példányaihoz illő tekintetlenséggel minden iránt, mit széptan és erkölcs követel, alkotta meg *Kvthy Lajos* (szül. 1813, † 1864) szomorújátékait (*Ariadne*, 4 felv. 1838., *Fejér és Fekete*, 4 felv. 1839). Az emberiség iszapjából szedvén alakjait, azokból szövi — nem annyira drámáit, mint — dramatizált regényeit, melyek drámai cselekvény és jellemfejlesztés nélkül vannak. Annál ügyesebb ő meglepő helyzetek, metsző ellentétek, megható jelenetek előállításában; dialógja élénk, s koreszmékkal nem kívéssé saturált így merőben külsőségekre építve, mélyebb alap hiányában, e művek, mint a megfejtett rejtettszó, csakhamar elvesztvén a közönség tetszését, Kuthy a történelmi drámát kísérletté meg (*I. Károly és udvara*, 5 felv. 1840); de itt viszont a történelmi jellemek bal felfogásával s az alakítás gyengeségével vesztvén sikert, e pályával felhagyott — Nemesebb termésmészet volt *Obemyik Károly* (szül. 1820, † 1856), ki erős szenvedélyrajzoló tehetsége és szerkesztő ügyessége dacára, elkapatva a kor irányától, polgári drámáiban (*Főár és Pór*, szomj. 5 felv. 1843; *Örökség*, dráma 5 felv. 1844), életből vett jellemek mellett is túhegyre állított helyzetekkel, s erősen kifejezett politikai célzatosságával, mely az alapeszmén túl, a bő, gyakran szinte értekező dialógból nyilatkozik, csak mulékony tetszést arathatott. Gyengébb mind a jellemzésben, mind az indokolásban, halála után megjelent történelmi szomorújátéka: *Brankovics György* (5 felv.), melyet csak az előadók érdeme tart fenn a színpadon. — A korirányt jeleli, melynek *Petőfi* oly praegnans kifejezése volt, e költő; egyetlen megjelent történelmi drámája is (*Tigrisét hyaena*, 5 felv. 1846): »egy láz-álomkép, melynek csak egy-egy felvillanó jó gondolat, s a nyelvnek itt-ott nyilatkozó zord erélye kölcsönöznek némi érdeket« — Legszorosban csatlakozott ez iskolához a szerencsétlen *Czakó Zsigmond* (szül. 1820, † 1847). Két visszautasított drámája után a harmadik, *Kalmár és Tengerész* (4 felv. 1845) roppant hatást idézett elő a színpadon, melyet lázassá foko-

zott a negyedik: *Végrendelet* (dráma 5 felv. 1845). A reájok következett *Leóna* (tragédia 5 felv. 1846) ée *Könnyelműek* (dr. 5 felv. 1847), leverő hatásuk dacára, szinte hivatalosan bámultattak: t. i. a beteg kor hitt a költő nagyságában, mélységében és lángelméjében, mely mégis csak egy meghasonlott kedély beteg életnézete volt, bár nem az akkor negédelt divatszzerű világfájdalom, hanem igaz és mély, melyet a költő végre is önkénytes halállal pecsételt meg. Czákó mindegyik drámája egy-egy alapeszmét hozna külső megjelenésre; de alakjai a társaság és emberi szív nem ismerése és saját alanyi kóros felfogásánál fogva pszichológiai valóság nélküliek, bizzareáguk által, bár nem érdeklők, de megdöbbenők; és noha tervei mesterkélték és valószínűtlenek, bonyodalmasak és túlterheltek, melyekben a véletlen vagy a félreértések pótolnák az indokolást: mégis a megrendítő helyzetek és ügyes elrendelés e műveket rendkívüli tekintetre emelték. A kritika megsokallván ez irányt, megtette kötelességét; s a dicsősége egéből leesett s valóban tökélyre törekvő költő most, szerencsés tapintattal, más tέρre szállt, hol adott tárgyak és viszonyok objectiv realitással képesek leendettek alanyiségának korlátokat vetni: t. i. a históriai dráma felé fordult És csakugyan *János lovag*, s utána *Szent László* színművei az élet valárdabb felfogásával kezdetét jelölik vala az óhajtott fordulatnak, midőn a szomorú katastroph életének véget vetett

Ezek voltak a figyelemre méltók azon költők közt, kik számos derék alak és hatásos jelenetek alkotói valának, de conceptióban és kivitelben harmóniáé szép egészet teremteni nem bírtak. A visszahatás e ránk erőltetett, mert idegen szellemű — nem lévén társadalmunk fiatal s rugékony életének egy elpállott társadalom állapotaihoz semmi köze — úgy mindenkép idegen tárgyú, újfrancia romanticiemus ellen el nem maradt, úgy a kritika, mint a költészet részéről is. Milyennek vehető *gr. Teleki László* (született 1811, f 1861) fellépése *Kegyenc* című egyetlen drámájával (szörny 5 felv. 1841), melyben nagyszerű képe gördül le a népvándorlási korban magából már-már kikölt Rómának. Ha e mű nem tragédia is, miután benne egy tragikus jellem sincs, hanem inkább eleven történeti érzékkel felfogott hű képe egy nyomorú világnak, mely nagyság és nemesség nélküli: a költő érdeme mégis nem egyes hatalmas részekben áll, mert ő folyvást fejlődő s erős vonásokkal feltüntetett jellemekből szövi ki a cselekvényt, s ekép organikus művet ad. — Merőben ellenlábasa pedig ez

iskolának *Hugó Károly* (szül. 1817), ki, a legszentebb tisztelettel a költészet magas hivatása iránt, s teli vágygyal hazai koszorúkat érdemelni, német tollát a magyarral felcserélvén, sorát adta a legnemesb műveknek, melyek az ingerlőbb élvekhez szoktatott közönséget is hathatósan megillették «). Az *Egy magyar király* (történeti dráma 4 felv.), *Brútus és Lucretia* (dr. 4 felv.), *Bankár és Bátor* (szomj. 3 felv.) és *Világ színpada* (dr. 4 felv.) egymás után lekötötték a méltó figyelmet (1847). Komoly tanulmányok bizonyítványai a római és magyar történetben a két első, a jellemkifejtésben tanúsított lélektani mély belátás és erős költészet gyümölcse mind a négy, melyeknek színi hatását a drámai alakítás szerencsésen közvetítette. T. i. e művek sikere azon sorban fokozódott, melyben egymásra következtek, tetőzve az egyszerű s tisztán belső, fentragikai cselekvényü «Bankár és Bátor»-ban, melynek egyszersmind példászerűen szigorú s kerek szerkezetével a meglehetősen laza «Világ színpada» nem bír ugyan, de ennek dacára az alapeszme mélységével (a túlmívelt társaséletnek a túltermészetivel kibékítése), az ellentétes elemek költői vegyületével s a ritka tartalmas dictió mellett, szinte nem mindennapi hatást idézett elő a színen is. Húgó kétségtelenül hivatva volt szerencsés fordulatot hozni be színiköltészetünkbe, ha az 1848-ki változások, melyek őt Párisba kivándorlásra bírták, pályáját meg nem szakasztják, s ő módot nyer a nyelvvel bánást, melylyel küzdött (legnehezebb az előbb németül irt *Brútusban*), teljesen hatalmába ejteni, s amit annyi szerencsével kezdett, pártoltatva s buzdítatva lelkesen folytatni. Az ő elnémulása is irodalmunk végzetességei közzé tartozott.

Kiadások. *Jósika:* Adorjánok és Jenők, szomj. 3 felv. (Árvízkönyv II. 1889); A két Barcsay, dr. 4 szak. Pest 1848. — *Kuthy:* Fejér és Fekete, szomj. 4 felv., és I. Károly és udvara, történeti dráma 5 felv. (Nagy Ignác Színműtára I. köt. 1840). - *Obernyik:* Főár és Pór, szomj. 5 felv. (Ered. Játékszín XIII. köt. 1844.); Örökség, dr. 5 felv. (Nemz. Színmű tár, I. f. 1845). — *Petőfi:* Tigris és hyaena, dr. 4 felv. Pest 1836 (és Vegyes Munkái II. köt.). — *Csáko:* Kalmár és Tengerész, dráma 4 felv. Pest 1845. Végrendelet, dr. 5 felv. Pest 1845. Leóna, trag. 5 felv. Peat 1846. Szent László, dr. (Déliabáb). — *Teleki:* Kegyenc, szomj. 5 felv. Pest 1841.

*) A francia ítéset is (Jules Janin) magasztalva fogadta a harmadikat (*Le Marchand de Marseille*, ágy *La Comédie in female* és *L'Iliadefnie* darabjait; a német, *Brútus és Lucritid*, mely először németül jelent meg (Pest 1845). A magyar után készültek: *Ein Ungarkönig* (Pest 1847), *Dér Kaufmann von Marseille* (P. 1859); Későbbjelent meg legelső darabja: *Calderon*, oder *Liebe aus Verehrung* (P. 1863).

— *Hvgó*: Egy magyar király, tört. dr. 4. felv. Pest 1847. Brútus és Lucretia. dr. 4. felv. Peet'1848. — A fenn említett s itt elő nem forduló darabok úgy látszik nem jelentek meg.

141. §.

Vígjátékírók.

Vígjátékunk sem annyi phásison nem ment keresztül, mint a komoly dráma, sem annyi tehetséggel nem neveltetett, mint ez. Kisfaludy nyomain, el nem érve őt belső becsre nézve, boldog középszerűségben mozgott az, s inkább helyzetekre, ármányra, elmésségre mint a jellemekre fektetvén a súlyt, leginkább csak az időszak másod felében vett nyomosabb lendületet Szizligeti által. Fáy, Szontagh, Kovács Pál, kik 1830 előtt tűntek már fel, folytatták a pályát (90. §.); hozzájuk járultak *b. Eötvös József* (1833—40), *Jakab István* (1834—8), *Csató Pál* (1837-40), (1836—44), *Tóth Lőrinc* (1839), *Munkácsy János* (1838—9), *Nagy Ignác* (1838—45), *Obemyik Károly* (1845), *Vahot Imre* (1843 óta), *Degré Alajos* (1844 óta), *Szizligeti* (1840 óta) és mások. Első, ki társai közül állandóbb hatást idézett elő, *Gaal József* volt (szül. 1811, † 1866), sok ügy ességet fejtvé ki feltalálásban, helyzetek bonyolításában s dialógbán, de jellemei nem tartalmasak, s az indokolás nem mindig kielégítő. Első darabja „*A király Ludason*” 3 felv. már nagy sikerrel adatott, bár könnyeden dolgozva, különösen a történeti vígjáték követelmeinek nem felelt meg. Fokozta a hatást a « *Szer elem és Champagnei*» 5 felv. (1837) mulatságos bonyodalmai és valóban komikai alakjaival; de valóságos országos hatást a » *Peleskei Nótárius*» bohózat 4 felvonásban (1838) idézett elő, melyben a Gvadányi által nyújtott anyag drámai belátással van felhasználva, s nem csak furcsa helyzetekkel, elmés ötletekkel, hanem többnyire éles és élethű, bár, mi a vígjátékban szabad, erősb vonásokkal rajzolt alakokkal felette mulatságossá téve. Gaal hatásait majdan az irányvígjáték tolta háttérbe. Emez a *Tiszújűással* (1843) vívta ki első, s azon ideig példátlan diadalát, mely *Nagy Ignác* vígjátékai közül, tükörhű életképeivel s eleven elmés vonatkozásokkal csipős dialógjával éveken át fentartotta magát az ország minden szinpadain, maga tetemesen nevelve a magyar színház közönségét. Örvedetes kivételül vált ki a különben csak múló érdekre számító iránydarabok

közöl *b. Eötvös József* négy felvonásos vígjátéka: „*Éljen az egyenlőség!*“ (1840), mely mulatságosan kitüntetve a politikai egyenlőség elvi hirdetőinek gyakorlati következetlenségeit, eltekintve é korszerűségtől, a jellemekből kiszótt ármány s mesteri szerkezet által egymaga maradandó becsre emelkedett. — E mozgalmak közt lelte meg *Szigligeti* sajtóképi hivatása terét. Már *Mic bánban* és népszínműiben észrevehető lett komikai talentoma: tisztán azonban először *Rózsa* történeti vígjátékában nyilatkozott az, melylyel először győzödelmeskedett az akadémiai versenyeken is (1840), hol később annyi diadalt aratott. Bár ebben, s a két évvel utóbbi *Kinisziben* erkölcs- és nyelvtörténeti tanulmányok hiánya miatt a korrajz csak helyenként sikerűit, de művészi komoly törekvéssel működött a cselekvénynek a jellemekből kifejtésében, néha, ő a legszínszerűbb költő, még a színszerűség rovására is. Vázlatosabb, mint kivitt, de következetes, ha nem mély is, a jellemzés *Vándorszínészeiben* (koszorúzza 1844), hol a színészi, színbirálói és színgazgatói fondorkodások drámai életteli képe perdül le előttünk, élénk, elmés és gúnyos célzatokban gazdag dialóggal fűszerezve. Szigligetiben tetőzött a kor vígjátéka, bár azt a megelőzőtt időszak színvonalán feljebb nem emelte is.

Irodalom. B. Eötvös: A Házassulók, Peet 1853. *Éljen az egyenlőség I* (Aradi Vészlapok, Pqst 1844). — *Jakab:* Falusi lakodalom, 8 felv. Buda 1834 (Ered. Ját III. k.); Csel, víg opera, Buda 1838. — *Csali:* Megházasodtam! 8 felv. (Nagy I. Színm. II. k.); A tolvaj, dalos vígj. (Erlény 1840J. — *Gaal:* A király Ludason, Pest 1837. (M. Tört. Színm. III.); Szerlem és Champagne!, 5 felv. (Árvizk. III. 1839); Peleceki Nótárius 4 fv. (Színm. I. újra Buda 1848); A magyarok Boroszlóban; Tatárfutás, énekes boh. 3 felv. (1889). Pazar fősvények, 8 felv. (Színm. I. 1840); Két JúUa, 8 felv. (ott II. 1841.); A vén sas, boh. 4 felv. 1844; Ecsedi Tüni dér, regényes vígj. 5 felv. (báró Jósikával 1839). — *Tóth L.:* Alkonyaikor, 4 felv. (Olympia, 1839). — *Munkácsy János:* Tündér Ilona; Garaboncás deák, tüneményes ' vígjátékok 3 felv. 1888. — *Nagy Ignác:* Egyesüljünk I 3 felv. (Színm. I. 1839); A hősök, 1 felv. (Részvét Gyöngyei, 1838); Argyrus királyfi, tilnem. életkép 4 rámáb. Buda 1840; Vendégszerezp, 1 felv. (Nemz. Almanach 1341); Életüntak, 5 felv. (Ered. Ját. X. k. 1810.); Vetélytárs 1 felv. (Nemz. Aim. 1842); Tisztújítás, 5 felv. (Ered. Ját. XI. k. 1843, újra 1844,1816); Ármány és Szerlem, farsangi tréfál felv. (Életképek 1845); valamennyi együtt: Nagy Ignác Vígjátékai, Pest 1852. — *Obernyik:* Nótelen férj, 3 felv. (Nemz. Színm. III. 1846); Fialat nagynéne, 3 felv. 1817. — *Vakot Imre:* Országgyűlési szállás, Pest 1844; Restauráció, 4 felv.; Farsangi iskola, 4 szak, (e kettő: Két eredeti Vígjáték cím alatt Buda 1845); Éljen a honi I; Sorsjáték; Találkozás az Orczykertben, egy-egy felv. (Nemz. Színm. III. 1845.) Költő és király 4 felv. Pest 1846; Vén csapodár 5 felv.; Öreg és fiatal orvos

stb. — *Deyrs*: Iparlovag, 8 felv. Potóony 1844; Eljegjiéa álarc alatt, 8 felv. Pest 1848; Félre ismert lángéci, 3 felv. Pest 1846; Férj is jegyes, 3 felv.; Segítsünk egymáson, 1 felv. (1848). — *Szigligeti*: Rózsa, 3 felv. (Er. Ját. IX. 1840); Kinizsi, 3 felv. (ott XII. 1844); Vándor színészek, 8 felv. (ott XV. 1845); Pasquill, 3 felv. Pest 1847; Liliomfi, 3 felvon. 1849. — Ahol a kijövetel helye s éve fel nem hozott, azon darabok, tudtomra, kiadatlanok.

142. §.

Az új műepo». Garay.

S most egyik legszebb oldalához térünk át e kori költészetünknek, az elbeszélőhöz. Amióta Vörösmarty eposi Músája elhallgatott s követői serege csak megközelíteni sem bírta őt (96. §.), a tárgyias költészet ez ága soká nem akart virágzásnak indulni. T. i. a nemzeti classicismus, mely az előbbi korszak nagy eposköltőiben legmagasabb pontját érte el, bevezett fejlődési stádium volt; az új jegybe lépett nemzeti és társadalmi élet a költészetben is más irányt, más tartalmat, más kifejezést követelt; a lyra, a dráma, már megérezte volt az új időt: csak az epos késett megtalálni formáját. Ott állott *Kisfaludy Károly* kisebb költői beszélyein, a rémletes *Éjjeli menyeközön* s a dévaj *Kisértéien* kívül *Eltije* mint »romátoe költeményt, mintája egyszersmind egy új, modern, műalaknak; ott *Vörösmarty* tündérmeséje, a » *Tündérvölgy*,« régieis kifejezéssel s részben naiv felfogásával a népieshez közelítő: de elszigetelve mindkettő, s amaz azonfelül töredék is; ott végre ismét Vörösmarty néhány, beszélylyé kiszélesedő, balladái hangú költeménye: de a követők elmaradtak. A Kisfaludy-Társaság, mely mindig finom tapintattal vitte irányadó tisztét szépirodalmunkban, e térre mutatott most, s fokozatosan tűzött ki az elbeszélő költészet különféle fajaira jutalmakat: a balladára (1837, 38, 39), a költői beszélyre, majd történeti (1840), majd mondái alappal (1846); a víg eposra (1845), a legendára (1846), míg 1844-ben »a korszerű epos« elméletét kívánta. E mozgatások csakugyan élénk versenyeget indítottak, s bár a közvetlen siker, eleinte még, nem volt fényes, de a figyelem felébredt végre ez irányban is: a történeti és mondái tárgyak gondosan előszedettek, és számos kisebb becsű elbeszélő költeményeken kívül, Gaal, Szabó István, Garay, Erdélyi, Vachott Sándor, Petőfi e térre is szálltak, a pályázók közt pedig Garay, Tompa, s mint új nagyság Arany, arattak koszorúkat.

Gaal József & »Haramia szerelmé«-ben (5 szak. 1842) még Kisfaludy Eltéjére emlékeztet, hol az eposi elem nagy tért enged nem csak a leírásnak, hanem a lyrának is; *Balassáb&n* (3 én. 1847) s *Lányai Annában* is (3 én. 1847) ezeken fekszik a súly. — *Szabó István*, a hellenista, *Aesóp haláláb&n* (1842) a lelki tökély felsőségét a külsőségek felett fejezve ki képesen, megrendítő költői erőt fejt ki, míg a népies *Kendölakásbun* (1843) több cselekvénnyel rendelkezik ugyan, de a helyenként homályos előadás miatt hatását téveszti. Kevesebb szerencsével kísérte meg *Vachott Sándor* a költő beszélyt, noha *Bátori Erzsébetben* (1847) alakító erőnek is adta jeleit. Legtöbbet és legjobbat, 1843 óta már, *Garay* adott. 0 balladaszerű költeményekkel kezdte eposi pályáját; s nincs költőink közt egy is, ki annyi szép, költött, mondái és történeti tárgyat rövidebb-hosszabb beszélykéiben dolgozott fel, de, a külső forma dacára, nem annyira valódi, a belső változásokat drámai fejlődésökben sebesen-haladva előadó, balladák azok, amiknek neveztetnek, hanem inkább állapotképek, egy-egy rövid egyszerű történet vagy belső mozzanat kifejtése, néha apró részletek bő rajzolásával. Így jár el mind számos, s köztök legszebb, úgy nevezett balladáiban (*Kont, Kont fegyvemöke, Hunyadi László, Haszán* stb), mind népies beszélykéiben (*Mátyás király, Gömörben, Hunyad kardja, Az apród, Zrínyi Ilona, a naív Obsitos* stb), a Niebelungen után Gaal által szerencsésen képzett tizenhárom tagú sorokban (*Haramia szerelme, IV. szak.*); így továbbá az *Árpádok&n* (1847), mely nem hősköltemény, aminek az összes kiadásban nevezetik, hanem negyven egymás mellé sorolt beszély, részben csak költőileg előadott történetek, amennyiben nem is minden számnak van cselekvénye, vagy csak valamely szabatos fő eszméje is. Mégis becses füzér mind a hazafiúi érzésnél fogva mely azt átlengi, mind költői szép felöltöztetésével. Nagyobb beszélyei közül való *Frangepán Kristóf né* (a Kisfi-Társaság által jutalmazva 1846), melynek érdeme szinte nem külső s belső küzdelmek közt haladó cselekvény bonyolításában van, sőt az egyszerű történet főleg csak az érzések festése végett látszik lenni. Legendái sem legendák, nélkülözvén azok naívságát; köztök gyönyörű beszélynek tűnik ki *Bosnyák Zsófia* (jutáim, a Kisf.-Tsságtól 1847), lélektani felfogásával s mély vallásosságával. Most szent László királyt választotta egy nagyobb eposi költemény tárgyává, mely, bár nyomasztó körülmények és húzamos testi szenvedések közt fejeztetett be, kétségtelenül Garay összes költészetének koronája

László, történeti költemény 12 é.n.). Nem ugyan hősköltemény ez nem, hiányozván egy nagyszerű, a nemzet életére döntő fontosságú egységes fő esemény, hanem történeti költemény, vagy költői életrajz, mely t. i. hőse egész életfolyamát beszéli el születésétől haláláig, így középpontját és egységét csak a hős egységében bírja, s tárgyánál fogva bonyolodás nélküli sora egymásutáni történeteknek, melyek gyakran minden belső összefüggés nélkül is vannak: minél fogva a mű széptani jogosultságát egyedül a kivittől nyerhetett De épen e kivittel az, mely a műnek, művészietlen conceptiója dacára, eposi költészetünkben díszes helyet biztosít. A magasztos és forró hazafiúi érzés, mely azt átheviti, minden időben lelkesítőleg —, a mély és őszinte vallásos hit emelőleg fog hatni minden fogékony magyar kebelre; s ennél, s különösen a gazdagon kibányászott legendái csodás elemnél fogva az epos fenségére és népiességére emelkedik egyszersmind. Minden, mit a XI. századbéli nemzeti történet és hagyomány nyújt, események-, intézetek, erkölcsök és érzésben; minden, mi szerzőnk költészetében szép és nemes, vele születve vagy hosszas tanulmány és gyakorlat által szereztve volt, egy szívéllesztő s lélekmívelő nagy életkép megalkotására egyesült itt T. i. a tárgy adott részletei meghatározó szép költeményekkel, külső és belső állapotok igénytelenül ragyogó festéseivel, a magasztos gondolatokkal átszőve, egy nagy dicsőenket képeznek e hazafiúi és vallásos fenköltés, erény és szerelem, nőtisztelet és hőstettek felett, a legnemesb népszerűségű, mívelt, szép előadásban: példánya egy keresztyén regényes műeposnak, ha belső, mesei egységgel bír. — Most a bár fáradt költő még egy hasonló történeti költeményt tervezett: *Retwnogertka*), szerinte «hősregét a magyarok első hétvezéreiről,» melynek azonban csak első éneke készült el, a csonkamű hatyuénekévé lévén. Itt is egy sok ágú történettsort látunk költői előadásra kiszemelve, mely szerves egészet szinte nem volt adandó. Hibázott költőnkben, mit már tárgyai választása tanúsít, az alakító ösztön és tehetség, mely nála epizódok összetűzésén túl nem ment Fő ereje az előadásban volt

— (Garayból *mutató*. az *irod. Olv.* 370—8. számok alatt.

Kiadótók. Goal: Haramia szerelme (Kisf.-Társ. Évlapjai IV. k.); Balassa (Vakot Imre Országgyűll. Évkönyvében 1848. évre); Lényay Anna (Életképek 1847). — *Szabó litván:* Aesop, Kendőlakás (Évi. VI.). — *Vathott:* Bátori Erzsébet, tör-

*) Ejtisd: Betűmagyarázat

téneti beezély 2 énekb. Poet 1847. — *Qaray*: Versek; Új»bb Versek; Az Árpádok. Pest 1847. újra 1848. Sz. László, Eger 1851—2, újra 1854. és gyómint kiadáab« 1866. Minden nagy és kisebb elboszellő költeménye együtt söszves Munkái« közt Pest 1854.

143. §. ‘

A népies epika. Petőfi. Tompa. Arany.

E nemes *népszerűség*nél, melyet Garay, eposi költeményeiben, s főleg Szent Lászlójában, a művészet kívánalmaival oly szépen tudót, egyesíteni, a kor, vett iránya szerint, már meg nem állapodott A *népies* e térre is átvitte követeléseit, s itt is *Petőfi* volt, ki azt érvényesíteni első kezdette. Hét nagyobb költői beszélyt adott, a tisztán parodizáló *Helység kalapácsán*, kívül (1844), melyet, amely tartalmatlan, pórias, s alakítás nélküli rögtönzet volt, két év múlva szerkesztett versgyűjteményéből maga is kitagadott. Gyengék a történelmi tárgyak is (*Lehel*, töredék; *Szécsi Mária*). Nem volt érzéke a történelemhez, nem általában a nemzeti nagyság iránt a múltban, s a nemzet hősei iránt, mert azok szerencsétlenségökre urak voltak, nem parasztok vagy szegénylegények. 8 különben is sem bonyolításhoz, sem a jellemzéshez nem értett; ami tanulmányt, átgondolást, szerkesztést műgondot követelt, nem volt neki való. Nem tudott saját énjéből kikelni s egy-egy vonás neki csak úgy sikerült, ha ahoz saját egyéniségéből vehette a színeket (*Szilaj Pista*, *Bolond Istók*). De egy mű van ezek közt is, mely mindenha népies költészetünk legszebbjei közé fog tartozni: »*János vitéze* (27 szakasz. 1844). Kukorica Jancsi egészen a magyar népmesék szellemében van gondolva, s annyi benne az egyszerű természeti szépség, őszinte bensőség, a feltalálás és felfogás annyira a nép észjárása szerint van, mint a kifejezés is, hogy dacára az egységes szerkezet hiányának — miután a költemény nyúl inkább, semhogy kerekké alakúina —, azt nem csak gyönyörűség desöt helyenként megilletődés nélkül sem olvashatni.

Tompa csak annyiban tartozik ide, amennyiben költészetünket számos népies tárgyakkal termékenyítette meg (*sNépregéik*, *Népmondáke* 1846). Amit a monda itt-ott beszéli, figyelmes gonddal összeszedi, a töredékest finom érzéssel kiegészíti, ön találmányait jelentékenyen egy-egy régi romhoz, vagy tóhoz, vagy virághoz, vagy csak névhez is kötve, csinos regékké kerekíti; előadásában azon erős természetszemlélő és kifestő hajlamának engedve, mely lyrai művein

is uralkodik. Ez irány, és egyáltalában nem népies virágzó nyelve műkölteményekül hagyják e költői mondákat feltűnni, bár néha a naiv felfogás is érvényre jut, s megható tiszta népies hangok is ütnek meg füleinket. Másképp víg beszélyeiben (*Szuhay Mátyás; A vimosvjfalusi jegyző*, 1847). Emesz tréfás anekdot inkább, mint költői beszély; de mindkettőben az előadás és nyelv már igazán népies, az első pedig költői becű is a derék és korhű jellemrajz s azon mélyebb indok . által, melyben a pártok idegenkedése, csinyei, s az érdekeknek végül kedélyes erkölcsi kiegyenlítése alapját nyeri.

így indúlt vala meg népies elbeszélő költészetünk, midőn *Arany János* a Kisfaludy-Társaság versenyén ToZdiával (12 én. 1847) lángelméje egész teljében feltűnt. Nem epos ez: egy kis család állapotai és kedélyviszonyai a tárgy, megtoldva néhány -udvari jelenettel; de több, csupa költői beszélynél is: egy egész kor élete tükröződvén benne vissza, nem sok, de éles vonásokban. A költő művészi magas hivatásáról mindenek előtt azon mód tanúskodott, mely szerint a Toldi-monda egyes, belsőleg össze nem függő, adatait egy léteges szigorú szervezetté alkotta, melynek mindenik tagja szükséges ok vagy okozatként jelenik meg, s minden vonás a költő eszmélt céljaihoz szabatik. A compositió erejével csak lélekfestő ereje vetélkedik: jellemi nem leíratnak, hanem cselekvésbe hozva nyilatkoznak előttünk, valódi drámai közvetlenséggel és elevenséggel; s mi oly meghatóvá, nemesítővé, oly ellentállhatatlanná teszi a művet: azon gyengéd gyermeki és szülei szeretet, mely Miklósban és anyjában oly mélyen, egyszerűen s valóan festetik E magas művészet a legöntudatlanabb naivságba burkolva felfogásban és előadásban, oly diadalt szerzett a népiesnek, melyhez hasonlót az többé nem vívott ki. 1848-ban *Murány ostroma* következett 4 énekben. Ugyanazon alakító, jellemfejtő s tisztán eposi előadó jelesség műve, de ily hódító tárgy nélkül. Ezen s a következő időszakban adott elbeszélő munkáival: a Toldi-trilogia másod részével (*Daliás idők* I. én., tehát eddig még töredék) és a harmadikkal (*Toldi estvéje*), valamint balladái s *Buda halálával*, melyet húnregének nevez, de sajátkép egy atilai népies nagy epopoea első része, Arany a kor csúcsára hágott, melyen, ha a jelek nem csalnak, első rangját meg is fog tartani.

— (*Mutatványok* Pelóijból az *írod. Olv.* a 374; Tompából a 376,6; végre Aranyból, ennek életével együtt, u. ott »Toldi« expositiója és mutatványt!! annak XI. ée XII. éneke a 377. számok alatt).

Kiadatok. Petőfi ide tartozó kiadásait I. az életrajzi), a 136. §. után. — *Tompa*. Népregók, Népmondák, Pest 1846 (kétezer ez évben, ös:) Versei IV. kötetében Pest 1858; Szuhay Mátvás (Költői Pályaművek, melyeket 1817 koszorúzott és ki-tüntetett a Kisfaludy-Társaság, P. 1847); A vámosújfalusi jegyző (Szépirodalmi Szemle 1847. II.). — *Arany*: j Toldi (Költői Pályaművek stb. 1847) újra 1854, 1858; Murány ostroma, boszély, P. 1848. és Összes Költ. P. 1867.

144. §.

Regény- t novellairódalom. Annak előzményei.

A regény- s a novellaköltészet sajátkép csak ez időszakban in-dúlt virágzásnak. Azon kevés, mi a XVI. és XVII. századból e téren maradt (22. 37. §.), fordítás vagy utánképzés; a XVIII-ban Haller László Fenelonnal, Mészáros Ignác Menander Kártigámjával kezdők a francia s a német regényeket átültetni irodalmunkba, s utánok szá-mosán jót s rosszat, jól s rosszul, amint jött: míg Dugonics a törté-neti, Bessenyei a tanszerü, Kármán a regényes, e század elején pedig Verseghy a víg és szinte történeti, regényben eredetileg tettek próbát-De Bessenyeie (Tarimenes útazása) világot sem látott; Kármáné (A fejveszteség) töredékül maradt; s bár Dugonics egykor roppant hatást idézett elő számos regényeivel, e hatás nem széptani volt, hanem a nemzeti lélek hatalmas ébresztésében határozódott; Verseghy pedig az egészséges szeszély s gúnyoros ér mellett, organikus mű alkotására nem bírt vergődni; úgy hogy ez egész hosszú időkörből csak egy mű maradt fenn: »Fanni Hagyományai« Kármántól (63. §.), mely köl-• töiségével mind máig állást foglal irodalmunkban. Egy e részben meddő pár évtized, és Fáy András első vékony kísérlete után (1818) Kis-faludy Károly-volt az, ki Aurórájában e nemnek is nagyobb lendületet adott, különösen jól szerkesztett, s a magyar élet és jellem hü rajzaival érdeklő víg beszélyeivel, maradandó becsü történeti regényével, Tiha-mérral,8 általa buzdított társaitól is(92. §.) évenként hozott új adalékok-kal.—Az 1831 után keletkezett szépirodalmi lapok s elszaporodó zseb-könyvek által most már a novella is nagyobb mérvben műveltetett, ré-szint a régibb^első rangú költők többjei (*Kölcsey, Bajza, Fáy, Vörös-marty*), s mellettök a szapora *Kovács Pál*; részint új derék erők által (*Csató, Vajda, Goal József, Tóth Lőrinc* stb); söt néhányan nagyobb regényt is írtak: *Fáy* tanszerüt (A Bélteky-ház, 1832), *Petrichevich Horváth Lázár* társadalmi (Az Elbújdosott, 1836), *Gaal József* törté-tetit (Szirmay Ilona, 1836); kiket azonban *b. Jósika Miklós* (szül.

1794 † 1865) váratlan és meglepő fellépése 1836-ban rögtön feledékbe sülyesztett, irodalmunk ez ágát hosszú, gazdag és szerencsés pályafutásával fényesen megalapítandó.

Irodalom. Kölcseny: Elbeszélések (M. Munkái II. kötötéb.).— *Bajza:* Bo-Bzélyei és Regéi (Összegyűjtött Munkái Toldy-féle kiadásának második kötetében, köztök egy kiadatlan regéy, Kámor, mely azonban a II. részben már megszakad). — *Fáy:* Rlboszéllései részben Szépirodalmi Összes Munkái VI—VIII. kötetében, Pest 1814; részben s későbbiekkel vegyesen a Búzavirágok és Kalászok, Pest 1863, 2 k. és Hulló Virágok, Pest 1861. című gyűjteményeiben. — *Vörösmarty:* Bosaélyek és Regék (Újabb Munkái II. köt. A Bajza-Toldy-kiadás IX., a Gyulai-kiadás X. kötete).—*Kovács Pál:* Beszélyfüzér, 3 k. Pápa és Győr 1811—6. — *Vajda* Elbeszélései (részben a Dalhon kötetében). — *lók L.:* Úti Novellák, Pest 1861. — *Fáy:* A Bélteky-báz, 2 k. Pest 1832 (Összes Munkái II—IV. k.); később Jávor orvos és szolgája Bakator Ambru , szeszélyes regény 2 k. Pest 1866.; A szutyogfalviak, magyar fajképek 2 k. Pest 1856. — *Horváth Lázár:* Az Elbújdo-aott, vagy: Egy tél a fővárosban, 2 k Kolosv. 1836. — *Qaal:* Szirmay Ilona 2. k. Pest 1836. — *Vajda:* TárcsáBende, 3 k. Pest 1837.

145. §.

Jósika, a magyar regényirodalom megalapítója.

Igen is, régibb és újabb elszigetelt kísérletek után, egy magyar regényirodalom valódi atyjává *b. Jósika Miklós* lett, ki ez időszakban tizenegy, összesen pedig, nem egészen harminc év alatt harminchat regényt, azonkívül negyvenöt novellát és beszélyt adott, együtt száz huszonöt kötetben. De érdeme nem csak e rendkívüli termékenységben, hanem egyszersmind művei irodalmi súlyában fekszik. T. i. azok belső érdekességével általános figyelmet gerjesztvén a magyar regény iránt, 'sokaságukkal pedig azt táplálni s fentartani nem szűn-vén, azon köröket is állandó olvasókül nyerte meg a magyar irodalom-nak, melyek azt még csak hírből ismerték; nem említve, hogy általános szükséggé, divattá tevén egyszer a magyar regényt, annak csak-hamar oly lendületet adott, hogy néhány évtized alatt az, terjedelemlre és hatásra nézve, szépirodalmunk legnevezetesb és leghatásosb ágává emelkedett.

Jósika élete és szellemének iránya barátilag egyesültek öt termékeny és jeles regényíróvá képezni. Felsőbb osztály szülötte, már korán különféle állású és egy s más tekintetben érdekes vagy kiváló

egyénségek vonák magokra figyelmét. Tizenhatodik éve óta a hadsergben szolgálván, ezzel a század nagy actióiban részt vevén vagy azok közel szemlélője lévén, s ország-világot látván, soknemű erkölcsökkel, intézvények és szokásokkal megismerkedett, sok s különféle nemzet és osztálybeliekkel érintkezett, s a társaságot a legmagasb köröktől a kunyhóig észlelhette; e mellett egyénileg is számos viszonytagságok- és kalandokon, utóbb, az élet komoly viszonyaiba szövődve, szenvedéseken és küzdelmeken átmenvén, az emberi szív világa leleplezve állott előtte. S mind e ritka kincsét az élet- és emberismeretnek és mindennemű tapasztalásoknak, termékeny történeti és irodalmi tanulmányok egészítették ki, s azonfelül a természettől nyert erős értelem és teremtő képzelődés; mi által lön lehető, hogy midőn negyven éves korában a regényírói pályára lépett, oly gazdag készletével rendelkezett a tárgyak-, ismeretek és gondolatoknak, milylyel Kisfaludy Károlyon kívül, egy magyar költő sem előtte; innen mesék és jellemek feltalálásában azon kimeríthetetlen gazdagság, azok érdekes összeszövésében azon ritka ügyesség; innen azon valárd alap, azon lélektani mélység és biztos kéz, melylyel mint jellemfestő kitűnt, mikhez még a figyelem mind végig feszítésének nagy mestersége járult S érdeme nem csak az, hogy e kellékekkel oly előkelő mértékben bírva, általában egy érdekes és hatásos regényköltézetet indított meg, hanem hogy azt, mindjárt kezdet óta, mint elődei és társai a magyar költészet egyéb formáit, ő is *nemzeti alapra fektette*, tárgyait nagy számú történeti regényeihez kirckeszítőleg a két haza históriájából vevén, költeményeit magyar históriai háttérrel látván el, s mint történeti, úgy társadalmi regényeiben is magyar életet és társadalmat festvén. Ekép Jósika nem csak önálló, hanem egyszersmind nemzeti regényirodalmat teremtett, s nem csak a magyarul olvasók számát megtízszerezte, hanem a nemzeti öntudat s hazafiúi érzésnek is, különösen társaságunk magasabb sphaeráiban, új és nagy hódításokat tett; végre a társalgási nyelvet, még a színpadnál is szélesebb körökben divatra segítette, mert azt minden irányban kimívelte és nemesítette - csak correctségre nem emelkedett soha.

Jósika harminc éven át, tehát mind végig, fenn bírta tartani a közönség érdekeltségét: de első történeti regényei belső becsével a későbbiek nem vetélkedhettek. *Abafi* (2 k. 1836), *Az utolsó Bátort* (3 k. 1837), *J csehek Magyarorszagban* (4 k. 1839) új meg új kiadásokban még mindig tetszenek, mint amelyekben, még a legtisztább köl-

tői eszközökkel, a legnemesebb részvételért vívott. Az alapeszme érvénye, a szerkezeti gond, s nem csak a jellemzési erő, melyet mindig megtartott, hanem a jellemelek megválasztása is a főt és a szívet tehát az erkölcsi érzést is, teljesen kielégítik. Különösen a női jellemelekben (Margit, Gizela, Coelesta, Kornisné) a legfelsőbbet állította elé a költő, mit költészetünk e nemben szépet, bájost, emelót, fenségest, s e mellett nem kevesbbé valót bír: alakok, melyek az olvasó leikébe elfelejthetetlenül betapadnak. A korfestésben is hívebb tanulmány, melyebb belátás mutatkozik, bár érzéke inkább az erkölcsök genre-nemű rajzolásához van, mint ereje a felsőbb történeti felfogásban. A lelkesedett fogadtatás és hihetetlen könnyűsége az előhozásban csakhamar könnyed dolgozásra csábították. Már novellái némelyeiben döböntő eltévesztései hökkentenek meg tárgynak, iránynak. Nagyobb műveiben ugyan még azontúl is többnyire ugyanazon vagy még nagyobb virtuozitás a figyelmet mind végig lekötő bonyolításban, de már mind nagyobb hajlammal a túlzott, keresett, sőt bizarr iránt, conceptióban és jellemalkotásban. A Walter Scott bölcs tanítványa az újfrancia romantika hatása alatt elvész, melynek első jelei már drámai kísérleteiben mutatkoztak, s mely számkivetése idejében, a brüsszeli légkörben, e nemes talentomot végkép leszorította első útjáról. Mindamellettt nincs munkája egyes nagy jelességek, s még kevesbbé érdek hiával; s a magyar olvasó közönség még soká nem fogja nélkülözhetni hibás munkáit sem, a jobbat soha.

Kiadatok. I. Heckenastnál: Jósika Miklós Regényei; 24 köt. Pest 1836—44. Ebben: Abafi, 2 k. 1836, (6. kiadás 1864); Zólyomi 1 k. 1886 (6. kiad. 1860); A Könnyelműek, 2 köt. 1837 (2. kiad. 1858); Az utolsó Bátor, 3 köt. 1837 (4. kiad. 1860); A Csehek Magyarországon, 4 k. 1839 (4. kiad. 1864); Élet és TBndérhon, 3 k. 1840 (nyolc beszély, 2. kiad. 1858); Zrínyi a költő, 4 k. 1843 (2. kiad. 1857); Viszhangok, 2 k. 1844 (nyolc beszély, 3. kiad. 1859); A szív rejtelmek, 2 k. 1845 (hat beszély, 2. kiad. 1889); Az élet útjai, 1841 (2. kiad. 1858). — II. U. annál: Jósika Miklós Munkái, új folyam, 11 k. Pest 1846—7. Ebben: Akarat és Hajlam, 2 kök 1846; Regényes Képletek 3 k. (tíz beszély); Jósika István, 5 köt. 1847; Egy két emeletes ház, novella 1 köt. 1847. — III. Emichnél: IQ. Békési Ferenc Kalandjai (Alt Móric álnéven), 2 köt. 1845. — IV. Hartlebennél: Egy magyar család a forradalom alatt, korrajz 1 4. köt. Braunschweig 1852; majd újra, és kiegészítve 10 köt. Pest 1861—2 — V. Heckenastnál, de most névtelenfil: Eszther, 3 k. 1853; A nagyszzebeni királybíró, 3 köt. 1853; A gprdiusi csomó, 3 k. 1853; A zöld vadász, 3 k. 1854; A szegedi boszorkányok 3 k. 1854; A tudós leánya, 3 k. 1855; Jö a tatár! 4 köt. 1856; Pygmáliou, vagy Egy magyar csa-

Iád Páriában, 2 k. 1856; A rom titkai, 2 köt. 1856; A rejtett seb, 3 köt. 1857; Két királynő, 3 köt. 1857; A hat Uderezky leány, 6 köt. 1858; Régibb éa újabb Novellák, 4 k. 1859 (tizenegy bevezető); Az elő lépés veszélyei, 1 k. 1860. — VI. Heckenastnál: Jósika Miklós Újabb Regényei, 17 köt. Pest 1860—4. Ebben: Két barát, 4 köt. 1860; Maaodik Rákóci, 6 köt. 1861 (2. kiad. 1862); Két élet, éa: Kakucsó, 2 k. 1862; A két mostoha, 2 köt. 1863; A végváriak, 3 k. 1864. — VII. Hartlobennél Pesten: Klára és Klári, az Anjou-királyok korából, 2 köt. 1862; A magyar kényurak, az Anjou-királyok korából, 4 köt. 1864; A szegény ember dolga csupa komédia, 4 k. 1864; Várt leány várat nyer, 8 k. 1865 (M. Ered. Regények Tára VII—IX. k.). — VIII. Emicbnól: Ami késik, el nem múlik, 2 köt. 1864. — IX. Ráthnál: Sziklarózsa, 2 k. 1864. — Eelemlítendő még: Jósika Külföldi Regényei, 10 k. Pest 1844; Regény és rogenyitöszet, írta Eazther szerzője, Pest 1859; sőt *az igen is regényes* tárgyalásnál fogva ide sorolandó: A MagyarokÖstörtönelme, 3 k. Pest 1861; s végre életrajzi tekintetből, a hozzá különben nem méltó: Emlékirat, 4 k. Pest 1866, mely közbe jött halála miatt töredékül maradt.

146. §.

A kor többi elbeszélői.

Jósika után, s nagy részt az ő nyomában, szokatlan elevenség lett a novella- és regényköltészetben észrevehető. Talentom, szaporaság és népszerűség által különösen Kuthy Lajos és Nagy Ignác tűntek ki. *Kuthy* először 1838-ban az Athenaeumban, s azon túl majd minden szépirodalmi közlönyökben adta hosszú sorát a gazdag és ragyogó képzetemről tanúskodó beszélyeknek, melyek tárgyai erős szenvedélyek, szintoly erős színekkel és szenvedélyes, virágos előadásban, s kezdetben nagy érdekeltséggel olvastattak, bár végre alakjai, lélektani alap hiánya mellett mind inkább a túlzottba, bizarrba, előadása váltig üres phraseológiába csaptak át *Nagy Ignác* beszélyei és «torzképeit az élet apró bajai, ferdeségei s neveléses oldalai körül forognak, a tréfa, szeszély és gúny bizonyos kedélyes vegyületével. Aztán mindig tudott valami újat, a napi érdekek és kérdésekkel összefüggőt, s mert sekélyét, könnyen élvezhetőt adni. A Sue-féle »Páris Mystérjei« másutt is egy egész irodalmát hozták elő arémetes regényeknek: nálunk sem maradt példája követés nélkül, s egy ideig kapva kaptak s általánosan olvastattak Nagy Ignác «Magyar Titkait (1845), ki ebben is első használta fel a divatot; utána jött Kuthy «Hazai Rejtelmek-vel (1846), s volt mindkettőben elég lelékenység, hogy mulattasson; azonfelül amott tréfa, itt humor, és becses részletek,

különösen jeles genreképek; különben egyik sem szerves mű. — A többi kortársak felett még csak *Kelmenfy László* (Hazucba Ferenc, szül. 1815, f 1851) tűnt ki, még pedig némi mélyebb alappal, helyenként erős hámmorral is, de alakításban szinte gyenge. S ezen, és más most már feledékenységbé ment elbeszélék mellett léptek fel, kik utóbb első rangra emelkedtek: *b. Kemény Zsigmond* és *Jókai Mór* (sz. 1823); amaz 1840 az Athenaeumban *sMartinuzzi*« (befejezetlenül maradt) és *B Gyulai Pál*¹¹ történeti regényei mutatványával; s már itt észrevehető annak erős lélektani vizsgáló hajlama s mélybe ható történeti felfogása, de az érdekkerjesztés titkának hiányában részletező módja fásasztó lett; míg Jókai, «bár világismeret és tanulmány nélkül még, már első, igen gyenge regényében (*Hétköznepok*) és még inkább beszélyeiben, jeleit adta leíró és a komikumra hajló derék talentomának: előhirdetőiül azon fényes pályának, melyet mindkettő utóbb megfutandó volt.

Irodalom. Kulhy: Munkái (novellák) 8 köt. Pest 1842—52. Hazai Rejtelmek, 2 k. Pest 1846,7. — *Fagy Ignác;* Munkái, 9 kötet Budapest 1842—5 (Beszélyjek, 3 köt., Torzképek 4 köt., Hajdan és Most 2 k.); Magyar Titkok, 12 füzet, Pest 1845; Menny és Pokol, 3 f. Peat 1846. — *Kelmenfy.* Boszólyok 2 k. Pest 1846; Megbasonlott kedély, 2 k. Pest 1846; Esor év előtt, regény, Post 1847. — *Jókai:* Hétköznepok, regény 2 k. Pest 1846. Vadon virágai (novellák) 2 köt. Pest 1848. — *Frankenbug Adolf:* Munkái (Estikék) 2 köt. 1844. — *l'etUfi Hóber* kötele, Pest 1845. — *Garay.* Tollrajsok, 3 k. P. 1846.—*Pólfq Albert:* Magyar millionaire, 2 köt. Post 1846. A fekoto könyv, 2 köt. Pest 1847. — *Ceánár}Ferenc:* Eredeti Beszélyei, 2 k. Pest 1846. — *Degré Alajot:* Kedélyrajzok, Pest 1847. stb.

147. §.

B. Eötvös József regényköltészete.

Történetünk vége felé még egy nagy íróval találkozunk, kivel másutt mint állambölcészszel, szónokkal és költővel már megismerkedtünk, ki minden költőink közt, európai culturájával, legmagasban áll, s ezzel, és képességei s szelleme irányával a társadalmi regényre mintegy pracdestinálva volt: *b. Eötvös Józseffel.* Tudomány és tapasztalás szövetkeznek nála éles analytikus értelemmel, melylyel minden lélektani és társadalmi problémát eleméz, erős gyakorlati észszel, mely a tapasztalat tényeiből eszmékre emelkedik, s élénk képzelem-

mel, melynek közbenjárása mellett eszméivel egyszersmind az érzés felett uralkodik, s kibén ekép a tudós, bölcsész és költő a legszebb egységgé olvad. Innen politikai munkáiban és szónoklataiban a kedélyre is, a költőiekben egyszersmind az észre hatás: minden szellemnyilatkozata bölcsészet, a költőiségnek szívet és képzelmet melegítő és működtető sugaraiban. Legpraegnansabb kifejezése e szellemnek már első regénye: *ACarthausi* (4 részben, 1839—1841). Gusztáv, egy fiatal francia gróf, önéletrajza ez, ki lelke eszményi irányánál fogva végtelen szenvedések, csalódások és botlások után emésztő kételyek martalékává, s nrármár öngyilkossá válván, a nagyvilágból egy carthausi klastromba vonúl, hol [végre társa-Justusban, s a sivárig élet után munkában és csendes házi életben boldogságát feltaláló Armandban azon tükörrre találván, mely a földi megnyugvás és elégedettség képeit tünteti elébe, kibékül az étellel, s egy régi sebben sinlödve, ifjan, de belső nyugalommal múlik ki. Az új világ nagy képe és bírálata ez, melyben az egyén minden szenvedélyei és tévedései, a társadalmi élet minden nagy kérdései, családíság és nevelés, vallás és szabadság, osztályszellem és forradalom, valárd háttéren és concrét viszonyítással tárgyaltnak; gazdag és mély, lélektani és bölcsészeti műnek; megható, költeménynek; fenséges, moráljával («csak az önnösnek nincs vigasztalása a földön»); végre mint egy huszonhat éves ifjú férfi conceptiója — bármennyi real anyaggal, saját kedélye és élményei összegével rendelkezett is — a lángelme előleges sugalltainak bámulandó emléke. A széptan tiltakozik a bölcsészeti elemnek oly terjeszkedése ellen a költészetben, milyent e regény mutat: de itt az nem általános érvényt igénylő, beillesztett részként jelenik meg, hanem a carthausinak mindig helyezethez kötött belső cselekvése, mi által a reflexió jogosúlt költői alkatrészsze lesz. E nemes költeményt két irányregény követte: *A falu jegyzője* (3 köt. 1845) *Magyarország 1514-ben* (3 köt. 1847): amaz a központosítási rendszer bajnokának kiáltó szava a megyerendszer reformja mellett; ez egy nagy történeti festmény a jobbágyi osztály felszabadítása érdekében. Amott egy bántó képét kapjuk a megyei visszaéléseknek, melyek, ha minden egyes vonásai okmányilag bebizonyítható valóság valának is, mint állítattott, de így együtt torzképök a valónak, s annál igazságtalanabb, mert míg a fő érdek a társaság alsó rétegeinek jut, hol a bűn a szenvedő erény glóriájában mutatattik fel, a kiválóbb osztály mind végig a nevetségesnek, s minden gyarlóság, sőt gázságnak képvi-

selőjévé tétetik. Különben a Viola zsvány ügyesen bonyolított, valóban tragikai, meséje egy második, vele szorosán össze nem függővel van terhelve; s míg az alakok egyik csoportja, a népieké, mesterileg rajzoltatott, a többi nem sok dicséretet mutat fel: de tiszteletet vív ki a nemes szív azon mély iróniája, mely erkölcsbírói szigorával a művet átlengi. A történeti regény becsét a történetvizsgálói tanulmányok teszik, s az egyesek és tömegek jellemzésében kifejtett erő. Történet, költői részletekkel átszőve, nem költemény. .

Kiadások. A Carthaei, I. II. rész (Árvízkönyv, I. III. k. 1839, III. IV. r. (Árvíz. V. 1841); hatodik kiadás egy köt. Pest 1869. — A falu jegyzője, 3 k. Pest 1845. újra 2 k. P. 186^a. — Magyarország 1514-ben, 3 k. Pest 1847.

148. §.

Idegen jelesművek műfordításai.

Azon élénk önálló munkásság mellett, mely a költői téren ez időszokban nyilatkozott, a világlöklészet classicusainak átültetése majd egészen elhanyagoltatott. Irodalomtörténeti nevezetességű munkák közül alig említhetni egyebet az *Ezer egy Éje* regéi fordításánál, melyet Vörösmarty kezdett meg és Szalay László, Szenvey stb fejeztek be, s melyet a Kazinczy Gábor által csak megkezdett »Ezeregy Oranegyed« egészített volna ki; továbbá *Osián* művészi becsű s kritikai készletű áttétele *Fábián Gáborit*); a *szerb népdalok* és hősrégéké *Székács Jczseftől*; *Tiedge* tankölteménye: *Uránia, Jámbor Páltól*; és *Pyrker* Tunisiása *Udvardy Jánostól*. A nagy költők közül *Shakespeare*t két vállalat tűzte ki, de a *Lemouton Emiliáé* csak öt, az *Arany-Petőfi-Vörösmartyé* csak egy darabot hozott; a nem kevés színi fordítások nyomtatlanul maradtak. *Klopstock* Messiása tíz énekét *Párkányi* híven is szépen is adta, de belőle csak töredékek láthatnak világot *Pope* tankölteményét »Az ítéseiről« *Lvkács Móric*, e ugyanő *Byron* több művét, jelesül; *Boileau* tankölteményét a költészettről *Erdélyi* mintaszerűleg adták; holmit a *V. Hugo et Beranger* lyrai darabjaikból *Kriza* és *Petőfi*; a *német* lyrai költők közül *Goethé*-ből *Szemere Miklós*, *Uhland*, *Rückert*, *Kerner*, *Heinéből Kerényi*, jól. De mindez számba sem jöhet, ha irodalmunkból a külföld költészetének bármely halavány képét akarnék felismerhetni. — Élénkebb fordítói, de, a classicus darabokra ügyelő akadémiai gyűjteményen kívül,

jobbára gyári munkásság tűnt fel a dráma és regény terén. Egyes darabokon kívül, emitt néhány regénytár, amott Nagy Ignác »Színműtára« adta a német, angol és francia divatirodalom kedveltebb műveit, míg a szépirodalmi lapok novellái rovata jó részt a külföld újságain élődött — de ezek a napi érdekek kielégítése után elpen-dültek, mind.

Irodalom. Ezorogy Éj, 17 köt Pest 1831 s köv.; kivonatban: Arab Regék Vörösmartytól. 2 k. P. 1867. — Ezeregy Óranegyed (Kazinczy G. Malvina, I.) Budapest 1838. — Osián Énekei, az eredeti gáol mértéken Fábíán Gábor, 3 k. Buda 1833. — Szerb Népdalok és Néprogék, az eredetiből Székács J., Pest 1836. — Uránia, Tiedge után szabadon Jámbor Pál és Katona Antal, Pest 1846. — Tunisiás, Buda 1839. — Shakespeare Vilmos összes Színművei, ford. Lomouton Emília, 5 fiiz. Pest 1845 (A szélvész; A két verónai nemes; A windsori víg nők; Viola; Szeget szeggel). Shakespeare Összes Színművei, I. Coriolánnas, Petőfitől, Pest 1848. — Klopstock Messiásából darabok a «Religio és Nevelésben», az «Órangyalban» és «Aradi Vészlapokban». — Popé és Byron tankölt. a Kisf.-Társ. Évi. IV. kötetében 1844. — Byronból a Társaik., Auróra, Athén, stb. — Külföldi Regénytár a legkedveltebb idegen írók munkáiból. 2 köt. Kolosv. 1836,7. Külföldi Regénytár, kiadja a Kisf.-Társ. 24 köt. Pest 1842—3. Új Külföldi Regénytár u. attól 15 köt. Pest 1844. Francia Regénycsarnok, kiadta Récsi Emil, 10 k. Kolosv. 1843. Angol Regény-tárca 6 k. Pest 1843. Pillangó, külf. válogatott elbeszélések, kiadá Széplaki Ernests (Bajza), Buda 1836. — Külföldi Játékszín, kiadta a M. T. Társ. 19 köt. Buda és Post 1833—40. (Shakespeare, Sheridan; Voltaire, Moliéro; Altieri, Fedorici; Lessing, Iffland, Schröder, Schiller, Steigeitsoh-ból). — Nagy Ignác Színműtára, 4 köt. Buda 1839—43.

149. §.

Magyar irodalomtörténeti mozgalmak. — Magyar jelesírók kiadásai.

Az előbbi időszak irodalomtörténeti adatnyomozóit most *egyed-iratok* szerzői váltották fel az akadémia kebelében. így a magyar bölcsészet történetét *Balogh Pál* és *Hetényi János* (114. §.), a tudományok állapotát Magyarországon az Árpádok idejében *Czech János* a matematikai irodalmat *Vállas Antal*, az állattan történetét *Hanák János* adták; *Jcrnsy* a húnscytha írás kérdését vizsgálta, *Döbrentei*, a középkori nyelv s irodalmi történet körül nyomozódott (Régi Magy. Nyelveml.); *Podhradczky József* pedig régibb írók életrajzaihoz közölt új adatokat (Zennegh, Erdösi, Berger Illés, Pázmány, Káldi); míg sZTünos egykorú írók életei az akadémiai emlékbeszédekben és névkönyvekben foglaltatnak. S ezen adalékok jelzik a hala-

dást e téren. — Tétettek ugyan kísérletek az összes magyar irodalom történetének összeállítására körül is: így *Zimmerman Jakab* »M. Irodalom című nyelv- és irálytanához járul már egy irodalomtörténeti szakasz is (1843); *Ferenczy Jákó* ugyanilyet bővebben adott »Adalék honi nyelvünk és irodalmunk történetéhez« cím alatt (1844); *Szupán Zsigmond* pedig m. nyelvtana negyedik részéül »A magyar s külföldi irodalom történetét« (1837): de mindezekben hiányzik még a tények kritikai megállapítása, a történeti alkotás, s a tudomány itésztét.

Annál több történt, jobbára életrajzok kíséretében, az *írók kiadása* körül, mi által részben az irodalomtörténet is nyert tárgyilag valamit, nagyobb részt azonban az irodalom jeles művei új és élénkebb forgalomba tételével az irodalom maga. A XVIII. század költői közül Amadé jelent meg *Szalag László* által először; újra Dayka a költő kéziratái használatával *Foldy* által; *Gvadányi* kiadatlan epistolái Donics Andráshoz, egy névtelentől; Kármán, Csokonai, Kis János, s a jelen századból Kisfaludy Károly és Sándor, Czuczor, Kazinczy és Vörösmarty *Toldy* által (a két utolsó Bajzával); Fazekas *Lovász Józseftől*; Teleki Ferenc és Berzsényi *D'óbrentetá*; Kölcsey *SíuZaytól*; végre Fáy, kiadó megnevezése nélkül, s mindezek most először összegyűjtve.

Irodalom. Czech értekezése at akad. Évk. II. köt. — Valla», Jerney, Podhradezky cikkei a Tudománytár új folyama köteteiben, külön: Pázmány Péter Élete, Buda 1836.— *Hanák* akadémiai előadása kibővítve: At Állattan történelme és irodalma Magyarországon, kiadta Pólya József. P, 1819.—*Sadler József*: A Növénytan történetei honunkban a XVI. században (A kir. M. Természottud. Társulat Évk. I.). — *Zimmermann*: M. Irodalom, 1843. M. Irodalom, honi nyelvünk szakonkénti története, 2. s bővített kiadás, Buda 1844. — *Ferenczy*: Adalék honi nyelvünk s irodalmunk történetéhez, Pozsony 1844 (átolgozva: M. Irodalom és Tudományosság története, Pest 1864). — *St. Zt. M. Nyelvtan*, IV. r. Pozsony 1847.

150. §.

Az időszak vége.

így folyának az irodalom dolgai, midőn 1848-ban a nagy fordulat beállott. A nemzet egész figyelmét az ország sorsa kötvén le, rögtön megszűnt minden tudományos és közéleti tevékenység csak a szükségbeli irodalom folytatta egy ideig még nyugton termelését

(vallási, tan- és gyakorlati jogi munkák). Az azon évi XVIII. törvénycikket megelőzőleg martins 15-én tetteleg behozott *aajtóztabadeág* mellett szaporodtak a *hírlapok*; egy gazdag *pamphlet-irodalom* keletkezett, mely a fennállónak ellenében minden téren változásokat sürgetett; minden nap új röplapokat hozott, mik nyílt helyeken kikiáltók által áruitattak, vagy falragaszok alakjában az utcák sarkait borították el; maga a *költézet*, szolgálójául szegődött a nagy mozgalomnak. Ezek után a legszaporább szak a *katonai* volt; nem kevés nagyobb-kisebb munka érvén egymást e téren, melyek legalább azon irodalmi érdemmel bírnak, hogy általok a hadi nyelv derekasan kiképeztetett — Az 1849. év már véres munkában találta a nemzetet: a haza egy nagy tábor vala, melynek zajában a tudományos testületek és tanodák működése megszűnt; a nem-politikai sajtó teljesen elenyészett; a régi politikai pártok a háborúban elvesztvén lábok alatt a biztos alapot, azok hírlapjai elhallgattak; ellenben a mozgalom új orgánumai a fővárosban és vidéken mindvégig újabb- s újabbakkal szaporodtak, míg a katastrophphal ezek is eltűntek; s az oly szépen virágzott irodalom helyét pusztaság lepte el, és síri csend. A nemzeti nyelv jogvesztetten állott, a tanácskozó és egyesületi termek zárva, a magyar Thalia temploma idegen Músának is megnyitva; a szellemi élet legjelesb tényezői elvesztek, vagy távol, vagy elnémúlva zibbadoztak. '.

így végződött azon, hetvenkét évet átélt, dicső kor, mely Besse-nyei által megindítva, hosszú, kitörő és szerencsés fáradozások után oly irodalmat teremtett, mely, ha a Gondviselés végtelen kegye annak feleledését nem engedte volna is meg, a magyarnak a mívelt nemzettek sorában nem dísztelen helyet vívott ki.

VÉGE.